מדינת ישראל
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ
מטה משלחות הנוער לפולין

אנחנו כאן

70 שנה למבצע ריינהרד

טבת תשע"ב // ינואר 2012

צוות היגוי:
חני אפרימוב, ליאת סלומון, ישראל קרצנר, אילנה רבינוביץ

עריכה:
ליאת סלומון, אוריה שוחט

ייעוץ פדגוגי:
אילנה רבינוביץ

תודות לכותבים שתרמו מפרי עטם וסייעו להכנת החוברת:
חני אפרימוב, יעל דינור, יורם חיימי, רחלי יהושוע, דנה פלג כהן, ישראל קרצנר

הפקה:
משה סיטבון

עיצוב:
סטודיו "שחר שושנה"

הוצאה לאור:
גף פרסומים, משרד החינוך

עטיפת החוברת - האנדרטה במחנה ההשמדה בלז'ץ

// תוכן

4 **דברי פתיחה** / יוסי לוי

5 **דברים על החוברת** / אלי שיש

7 **מבצע ריינהרד** / על-פי יצחק ארד

9 **70 שנה אחרי** / ריאיון עם יצחק ארד

15 **מחנה ההשמדה בלז'ץ - המחנה הניסויי** / דנה פלג כהן

21 **העדות ככלי חינוכי?!** על המתודה ועדויות לשימוש בעת ביקור במחנה / חני אפרימוב

25 **ניצולי בלז'ץ מעידים** / ליקטה ליאת סלומון

43 **למה סוביבור?** / יורם חיימי

47 **ניצולי מחנה סוביבור מעידים** / ליקטה ליאת סלומון

55 **הכלב בארי** / ליאת סלומון

61 **מחנה טרבלינקה - רקע וקטעי עדויות** / רחלי יהושע

73 **מחנה טרבלינקה 1** / ישראל קרצנר

79 **ניתוח תעודה היסטורית ככלי חינוכי - על המתודה ודוגמאות** / ליאת סלומון

83 **כתבה עיתונאית ככלי חינוכי** - מתודה ודוגמאות

87 **קוים לדמותו של ריינהרד היידריך** / חני אפרימוב

89 **הצעה לפעילות בנושא השימוש בשם "מבצע ריינהרד"** / ישראל קרצנר

91 **לדמותו של מרתין לותר - ממשתתפי ועידת ואנזה** / יעל דינור

למחנכים ולמדריכי משלחות הנוער לפולין

שלום רב,

משרד החינוך, מינהל חברה ונוער באמצעות מטה משלחות הנוער לפולין החליט למקד השנה את הפעילות החינוכית של משלחות הנוער לפולין באזכור אחד הפרקים הקשים ביותר בתולדות השואה שהתרחש לפני שבעים שנה – הרצח של יותר משני מיליון יהודים, שרובם חיו בחמשת המחוזות של הגנרלגוברנמן בפולין: ורשה, לובלין, רדום, קרקוב ולבוב.

אנשי האס-אס שתכננו את הרצח הזה נתנו לו את שם הצופן "מבצע ריינהרד", על שמו של ריינהרד היידריך, שהיה ראש המשטרה הנאצית החשאית והמארגן של ועידת ואנזה שבה גובש "הפתרון הסופי". היידריך חוסל ב-27 במאי 1942 על ידי המחתרת הצ'כית בפראג.

השנה, שבעים שנה אחרי, נפנה תשומת לב מיוחדת לסיורים של משלחות הנוער לפולין במחנות ההשמדה שהוקמו ופעלו במסגרת "מבצע ריינהרד": בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה, נעמיק ונרחיב את הפעילות החינוכית במקומות אלה ונקיים בהם טקסי זיכרון ממלכתיים.

"מבצע השמדת יהודי הגנרל גוברנמן", שהחל באמצע מרס 1942 והסתיים בתחילת נובמבר 1943, הותיר בזיכרון האישי והלאומי של העם היהודי כאב עצום שאינו חולף גם לאחר עשרות שנים. לצד הצער על סבלם של הנרצחים, נמשיך ללמוד על עושרם התרבותי והרוחני של היהודים שהושמדו בשואה.

שבעים שנה אחרי, אנחנו כאן, מובילים את מסעות הנוער בפולין, פוקדים את אתרי הרצח של מבצע ריינהרד. בנוסף למטרות המסע שעוסקות ב-1000 שנות יהדות פולין מחויבותנו לנרצחים היא להנחיל לבני הנוער את זיכרון השואה ומשמעויותיה, להמשיך ולעשות ששלהבת זו לא תכבה לעולם!

אני מקווה שהחוברת שלפניכם תסייע לכם בעשייה החינוכית במסגרת המסעות בפולין ובבית הספר.

בברכה,

יוסי לוי

מ"מ מנהל מינהל חברה ונוער

עמיתיי המחנכים והמדריכים

שלום רב,

דברים על החוברת

כבר יותר משני עשורים יוצאים מסעות בני הנוער לפולין, ואט אט התקבע מסלול שלאורכו נוסעות רוב המשלחות ומבקרות כמעט באותם אתרים. ככל שעובר הזמן הולכים ונוצרים נרטיבים של המסע שקיבעו את המלל שלנו כמחנכים וכמדריכים המובילים את המסע.

70 שנה עברו מוועידת ואנזה - הוועידה שבה הכרנו את הרוצח המודרני- "הרוצח הפקיד"; הוועידה שבה נקבע כי הרצח ההמוני יורחב לכלל יהודי אירופה; הוועידה שסימנה את תחילתו של רצח יהודי אירופה בצורה שיטתית ואת המעבר מרצח בבורות הריגה אל מחנות השמדה.

הזמן החולף, ובייחוד ציונן של שנים עגולות, מזמן לנו נקודת מבט שונה. בחוברת המובאת בפניכם אין חומר מחקרי חדש על "מבצע ריינהרד", ייחודה בכך שהיא מאפשרת התבוננות על המבצע מנקודת הזמן שלנו - זו הסתכלות חדשה על הדברים. שבעים שנה אחרי הגיעה השעה לראות בסיפור העובדתי ההיסטורי מנוף ונקודת מוצא להגדרה אישית וחברתית של כל משתתפי המסע.

בפתח המבוא לספרו "הרהורים על השואה" כותב יהודה באואר

> **שני דברים מוטלים על ההיסטוריון, ובייחוד בבואו לעסוק בנושא הזה: האחד - לחקור ולנתח, והאחר - לזכור שיש לספר סיפור, סיפור העוסק בחייהם של בני אדם. לפיכך, היסטוריון אמיתי הוא גם מי שמספר סיפורים (סיפורי אמת)... אבל תפקידו האמתי של ההיסטוריון גם לשמש מורה, ומורים צריכים לזכור שתלמידיהם, והם עצמם, אינם שונים מן האנשים שעל אודותם הם מדברים בספרם את ההיסטוריה שלהם. מכאן הצורך לספר מעשים שהיו: מכאן העדויות שיש להביאן מפעם לפעם.**

(מתוך: יהודה באואר, **הרהורים על השואה**, תירגם מאנגלית: יוסף ונקרט. הוצאת יד ושם ומכון בן גוריון, 2008)

נכון שכמדריכי פולין איננו עורכים מחקר אקדמי, אך הלימוד האין-סופי וההעמקה הרבה בנושא מביאים אותנו להתבונן בדברים גם מבעד לעיניים של היסטוריון וגם מבעד לעיניהם של בעלי דיסציפלינות שונות (חינוכיות, פסיכולוגיות ועוד) - דבר המאפשר לנו לנתב את הדיון מאירוע היסטורי לשיח חינוכי ערכי הצורב לא רק חוויה, המלמד לא רק את ההיסטוריה, אלא מדבר גם על שאלות של זהות אישית וחברתית בכל הרבדים.

בבואנו לתכנן את החוברת ייחדנו חומרים רבים למבצע עצמו והוספנו להם שאלות מהותיות, הנוגעות לתכנון המסע על פי צרכים משתנים.

עד עתה מיקדנו את העבודה סביב שלושת מעגלי התוכן - העולם היהודי שהיה, השואה ופולין אז והיום. עם חלוף הזמן ראינו את הדברים גם מנקודות ראייה שונות: התמקדנו בשאלות להדגשת המסרים ליצירת שיח עדכני מתוך תפיסה כי המסע הוא תהליך חינוכי הפותח פתח לעסוק בדברים מהותיים ומשמעותיים נוספים.

עם קריאת הראיון עם יצחק ארד הפותח את החוברת ראוי שנתייחס למסרים שהוא מבקש לחדד בעבורנו. כמו כן, כל התכנים האחרים המובאים לפנינו - העדויות, המסמכים ההיסטוריים וקטעי העיתונות - הם כלי עזר להעשרת העשייה החינוכית.

החוברת מפנה זרקור אל מה שמעבר לידע המחקרי והעובדתי ומנסה למנף את העיסוק בנושא לכלי חינוכי המעצים את הצדדים הערכיים של המסע.

ולסיום, העניין האקדמי והפסיכולוגי שנושא השואה מעורר עדין לא תם. חוקרים בכל העולם ממשיכים לנסות ולפצח אירוע רב ממדי זה. בעידן הפוסט מודרניסטי אנו נחשפים למגמות וכיוונים חדשים במחקר השואה. כמדריכים אלינו לבחון כיצד ניתן לעשות במחקרים אלו שימוש מושכל המעביר את המסרים החשובים לנו.

שלכם,

אלי שיש

מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ

ומטה משלחות הנוער לפולין

// **מבצע ריינהרד** / על-פי יצחק ארד

מבצע הטבח הרצוף הגדול ביותר של השואה שנמשך 21 חודשים, מחודש מרץ 1942 ועד נובמבר 1943, בוצע על פי תוכניות של מכונת ההשמדה הנאצית והיה חלק אינטגרלי ומהותי של התוכנית הכוללת של הפתרון הסופי של בעיית היהודים. מפקדי מבצע ריינהרד, גלובוצניק, וירט, ואנשי הס-ס הכפופים להם, הצליחו להקים מערכת יעילה, ועם זאת פשוטה, של השמדה המונית באמצעות משאבים מועטים יחסית. בכל אחד ממחנות המוות - בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה הוצבו מספר מצומצם של 20–30 גרמנים לצורך פיקוד ופיקוח על 90–130 אוקראינים שהיו אחראים על השמירה. העבודה הפיזית של תהליך ההשמדה הוטלה על 700 עד 1,000 אסירים יהודיים אשר הוחזקו במחנה. הפריסה והמבנה של המחנות הותאמו כדי לשרת את מערכת ההשמדה: הם היו קטנים יחסית וקומפקטיים - מה שאִפשר שליטה קבועה וקפדנית על השטח כולו ועל הפעילויות במחנה. החומרים ששימשו לבניית המחנות - קרשים ולבנים - והאמצעים ששימשו להשמדה - מנועי בנזין פשוט - היו זמינים בסביבה הקרובה.

העובדים המקומיים והאסירים היהודיים הם שבנו את המחנות ובכך עשו את המבצע לבלתי תלוי בגורמים חיצוניים. מערכת ההריגה, כפי שפותחה על ידי וירט, אִפשרה רצח של עשרות אלפי יהודים מדי יום בשלושת מחנות המוות. מבצע ריינהרד התאפיין בשימוש באמצעי הונאה והסוואה עוד לפני העלאתם של היהודים לרכבות. ההונאה המשיכה גם לאחר שהיהודים הגיעו למחנות: כמעט כל הקורבנות הלכו לתאי הגזים מתוך אמונה כי אלו אכן מקלחות. סודיות והונאה, מצד אחד, והסיכוי הקלוש להסתתר בקרב האוכלוסייה המקומית מצד שני, אִפשרו לנאצים להפעיל את מכונת ההשמדה בצורה חלקה וללא מעצורים.

אותם יהודים שנבחרו לעבודה במחנות ושהיו מודעים למתרחש לא נכנעו בקלות. אסירים בסוביבור ובטרבלינקה הצליחו, למרות ההשגחה הקפדנית, לבצע בריחות פרטניות ואף לארגן התקוממות המלווה בבריחה המונית. ההתקוממות הבטיחה את הישרדותם של מאות אסירים וחשפה בפני העולם את הסודות של מחנות המוות. ניצולים אלה היו העדים המרכזיים לאירועים שהתרחשו בסוביבור ובטרבלינקה ושעליהם העידו במשפטים שנערכו ברפובליקה הפדרלית של גרמניה ובמשפטים אחרים. על אף מאמציהם לא הצליחו המבצעים לקבור ולשרוף יחד עם הקורבנות את האמת על המחנות.

// על פי: יצחק ארד, "מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה, הוצאת יד ושם, 1985.

הריאיון נערך ב 8/11/2011 ברמת השרון.

מראיינים: ישראל קרצנר וליאת סלומון.

ד"ר יצחק ארד, תא"ל (מיל'), קצין חינוך ראשי, הוא חוקר שואה, לשעבר יושב ראש הנהלת 'יד ושם'.

יצחק ארד (רודניצקי) נולד בשווייצ'אן שבפולין (כיום ליטא) בנובמבר 1926. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בספטמבר 1939, התגורר עם משפחתו בוורשה. אחרי שלושה חודשים בעיר הכבושה על ידי הגרמנים הבריחו הוא ואחותו את הגבול חזרה לשווייצ'אן. הוריו נותרו בוורשה וניספו בשואה. עם הפלישה הגרמנית לברית המועצות וכיבוש עיירתו, ב-22 ביוני 1941, מצא עצמו ארד שוב תחת שלטון גרמני. כאשר בסוף ספטמבר 1941 הובלו יהודי עיירתו לבורות השמדה הוא ברח, ואחרי חודשי נדודים בעיירות וביערות בביילורוסיה, חזר לגטו הקטן שהוקם בשווייצ'אן. בעבודתו במיון נשק שלל סובייטי במחסן נשק גרמני גנבו הוא ואחדים מחבריו נשק, התארגנו כקבוצה מחתרתית ובמרס 1943 ברחו ליערות והצטרפו לפרטיזנים הסובייטיים. ארד השתתף בפעולות פרטיזניות רבות, ביניהן מיקוש ופיצוץ 13 רכבות. בעקבות פעילותו הוא עוטר באות הפרטיזן דרגה א'.

בדצמבר 1945 עלה ארד לארץ ישראל בספינת המעפילים 'חנה סנש'. "אל חוף ארץ ישראל ליד נהריה הגעתי בשחייה... לפני שבועות אחדים מלאו לי 19 שנים. כעבור חודש התגייסתי לפלמ"ח", כתב ארד בספרו האוטוביוגרפי (פרשת חיים - זיכרונות השואה בליטא, הוצאת משרד הביטחון) במלחמת העצמאות נלחם ארד בשורות הגדוד החמישי של הפלמ"ח והשתתף במבצעי חבלה רבים: ב"מבצע נחשון" לפריצת הדרך לירושלים ובתוך העיר הנצורה, ב"מבצע חורב" בנגב ובסיני ועוד. לאחר מלחמת העצמאות נשאר בצבא הקבע בחיל השריון ולחם בכל מלחמות ישראל, מתש"ח ועד מלחמת יום הכיפורים. בתפקידו האחרון בצה"ל, בשנים 1968-1972 כיהן כקצין חינוך ראשי.

עוד בזמן שירותו הצבאי למד ארד באוניברסיטת תל-אביב, ולאחר שחרורו סיים את לימודיו. הוא קיבל תואר דוקטור על מחקרו על תולדות השואה בווילנה, המחקר פורסם בספרו "וילנה היהודית במאבק ובכיליון". ארד הוא חוקר בכיר של מלחמת העולם השנייה והשואה. הוא חקר לעומק את מבצע ריינהרד ופרסם ב-1987 את ספרו: "מבצע ריינהרד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה. כמו כן פרסם ספרים נוספים.

בין השנים 1972-1993 כיהן ארד יושב כראש הנהלת 'יד ושם', ולאחר פרישתו המשיך לעסוק במחקר ובייעוץ מדעי.

ד"ר ארד הוא זוכה "פרס הזיכרון על שם יעקב בוכמן" מטעם 'יד ושם' לשנת 2004. ארד זכה בפרס על מחקרו ועל ספרו "תולדות השואה - ברית המועצות והשטחים המסופחים". כן זכה ארד בשנת 1997 ב"פרס יגאל אלון למעשה מופת חלוצי".

/ על פי אתר 'יד ושם'

ש: מטה משלחות הנוער לפולין החליט להדגיש את חלקו של מבצע ריינהרד במסגרת "הפתרון הסופי", מה הם הדגשים שלדעתך ראוי שנקפיד עליהם, כאשר אנו מעבירים לחניכים את קורות המבצע?

ת: אחד הנושאים החשובים, וזאת שאלה שעולה תמיד, היא: מדוע בחרו הגרמנים את פולין כמקום לרצח.

כולנו מכירים משפטים כמו "הפולנים יותר גרועים מהגרמנים" - אני לא חושב כך ואני נגד ביטוי זה. אין ספק שיש לנו "חשבון" עם הפולנים, אבל ללא הגרמנים לא הייתה שואה. לדעתי, אזור מזרח פולין נבחר כמקום הרצח מכיוון שזה התאים לגרמנים משיקולים ענייניים, ולא בשל אופיים הספציפי של הפולנים, אם כי יוזמות של השמדה ממוסדת (לא בבורות ירי) החלו בפולין (חלמנו) עוד לפני ועידת ואנזה.

בפרוטוקול הוועידה ניתן לראות כי נציג הגנרלגוברנמן מציע ומבקש שנקודת ההתחלה תהיה באזור זה.

אחד הדברים המרכזיים שהוביל להקמת המחנות בפולין הוא שהנאצים הבינו שהשיטה של ירי בבורות מסבה להם נזק - האנשים ששירתו ביחידות האייזנצגרופן לא עברו מיונים כלשהם ו/או נבחרו בשל תכונות המייחדות אותם ומאפשרות להם לבצע את משימתם ביעילות וללא נזק עבורם, באשר בתפקידיהם הקודמים היו שוטרי תנועה ולוכדי גנבים. הימלר ביקר במינסק ביולי 41, וכשצפה באקציה ובהתנהגות אנשיו הוא הגיע להכרה כי "מגדלים חבורת פושעים ורוצחים" ואז הצורך במציאת פתרון אחר הופך ממשי. במקביל, בשל הלחץ הציבורי בגרמניה, מבצע אותנסיה הסתיים ואחת המשמעויות היא שהתפנתה כמות גדולה של כוח אדם "מוכשר" למשימה.

הנקודה האחרונה הראויה להתייחסות היא שבפולין הייתה מסה של יהודים, ומשום כך הפתרון של גירוש לא היה ישים.

ש: להערכתך, מתי, על ציר הזמן, מתקבלת ההחלטה על "הפתרון הסופי"?

ת: מחשבות לטווח ארוך היו קיימות, וניתן לראות זאת כבר באיגרת הבזק של היידריך שפורסמה ב-21.9.1939.

מבחינת תיעוד בכתב, המסמך שממנו ניתן להסיק בוודאות שיש החלטה על "פתרון סופי" הוא כתב המינוי שבו גרינג ממנה את היידרייך לאחראי על הביצוע. (ראה בפרק התעודות)

מבחינת תיעוד בעל פה, כשבוע לפני ועידת ואנזה דיווח הנס פרנק כי "הפתרון הסופי" עומד להתרחש.

למעשה, המטרה של ועידת ואנזה הייתה שהיידריך יעביר את המסר: "אני בעל הבית!!!"

ש: ספרך 'מבצע ריינהרד: בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה' יצא לאור בשנת 1987, לפני שנחשף מברק הפלה (ראה בפרק התעודות), המציין גם את מיידנק כחלק ממבצע ריינהרד. מהי עמדתך כלפי אינפורמציה חדשה זאת?

ת: במשך שנות מחקרי לא נתקלתי בשום מקום בתיאור שמעלים יהודים על רכבת, שולחים אותה למיידנק ושם הם ישר מובלים לתאי הגז.

אך ב"חג הקציר" שהתקיים ב 3.11–2 אני רואה את אקט הסיום של מבצע ריינהרד. המבצע התקיים במיידנק, טרוניקי ופוניאטוב במקביל. להערכתי, כתגובה למרד בסוביבור שהתרחש שבועיים קודם לכן. המרד בטרבלינקה לא זכה להתייחסות מצד הגרמנים מכיוון שלא נהרגו בו גרמנים. יש לזכור שבנובמבר 43 המצב בחזית לא אידיאלי מבחינת הגרמנים.

ש: עד כמה כדאי להדגיש את מבצע ריינהרד במהלך מסע בן שמונה ימים?

ת: אני התלוויתי לנכד שלי, שכיום הוא רס"ן בצה"ל, כשהוא נסע לפולין, וחקרתי נכד אחר שנסע כאיש מילואים עם 'עדים במדים'. נוכחתי לדעת שיש למסע השפעה על הזהות וההזדהות היהודית. לכן אני חושב שאי אפשר לדבר על מבצע ריינהרד בלי לדבר על מה הייתה יהדות פולין בפרט ויהדות מזרח אירופה בכלל.

אין חשיבות לדבר על כיצד הושמד עם אם לא מדברים קודם על מה הושמד.

שני הדברים: מה הושמד ואיך הושמד עומדים מבחינתי על אותה רמה. ב'יד ושם' בניתי את בקעת הקהילות וזה לא התפתח כפי שרציתי. הסיור ב'יד ושם' צריך לטעמי להתחיל בבקעת הקהילות.

אני מדגיש לא פעם: אחת מתוצאות השואה, מעבר לשישה מיליון נרצחים זה הרס השטעטל. השטעטל לא קם יותר. אני גרתי בשוויינצ'אן עד גיל חמש, והקשר שלי עד היום הוא לשם –זאת הרגשה של חמימות, מעין חממה יהודית בסביבה עוינת. כאשר הייתי עובר ברחוב – שליש מהאנשים היו קרובי משפחה שלי. זאת תרבות חיים שנחרבה.

ש: האם לצורך המחקר שלך בנושא מבצע ריינהרד עשית שימוש במקורות גרמנים?

ת: השתמשתי בחומר העדות ממשפטים שבהם אנשי קומנדו גרמנים הופיעו כעדים. נערכו שני משפטים למחנה טרבלינקה,משפט לבלז'ץ ומשפט לסוביבור. כמו כן עשיתי שימוש במסמכים גרמנים.

ש: האם ראיינת מישהו מאנשי המבצע?

ת: לא, לא. השתמשתי בעדויות שנלקחו מהוועדה ההיסטורית אחרי המלחמה. חלק מהאנשים שהיו בארץ (הכוונה לניצולים יהודים) תחקרתי שנית כעבור 30 שנה, ולא תמיד הסיפור תאם. זה לא שהאנשים שיקרו, פשוט במשך שלושים שנה הם שמעו ודיברו עם אנשים אחרים.

ש: כחוקר, האם ניסית לאתר מסמך או עדות כלשהי שישפכו אור נוסף על הידוע לנו?

ת: אנחנו יודעים שכל הפקודות החשובות נאמרו בעל פה.

ש: מה אתה חושב על האנשים שביצעו את "מבצע ריינהרד"?

ת: אנשים רגילים...

ש: נסה לתאר את החוויה שלך, עם הביוגרפיה שלך, כחוקר מבצע ריינהרד.

ת: הוריי שהיו בוורשה בתקופת המלחמה הם כפי הנראה קורבנות המבצע, שניהם מנרצחי טרבלינקה.

אני אולי היחידי מהחוקרים הישראלים והלא ישראלים שעסק בלב ליבה של השואה. מבצע ריינהרד - השמדת יהודי הממשל הכללי של פולין בבלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה ומיידאנק. השמדת יהודי ברית המועצות בגאיות ההריגה של באבי-יאר, פונר ועוד מאות ואלפי מקומות. מחקרים אלה מתארים רצח של כשני שלישים מקורבנות השואה.

אישית, זה לא היה לי קל. לקרוא את העדויות שוב ושוב - זה לא עוזב. אפשר לשאול את אשתי על הצעקות בלילות...

ש: האם זה בעייתי שאנחנו "מחזירים" אותך לעסוק בנושא זה?

ת: בימים אלו אני כותב מחדש את קורותיי, לא לפרסום אלא עבור הילדים והנכדים.

כשרק הגעתי לארץ הייתי שלושה חודשים בקיבוץ יגור, שם עבדתי ברפת ובהפסקות כתבתי את קורותיי בעברית שאותה רכשתי בבית הספר "תרבות". ("פרשת חיים - זכרונות השואה בליטא" בהוצאת משרד הביטחון).

אז כתבתי את הדברים כדו"ח צבאי. כנער צעיר ניסיתי להסתיר את רגשותיי - זה ההסבר שאני נותן כיום. לפרידה מהורי הקדשתי ארבע וחצי שורות! המוטו היה "לא להתרגש" הרי אני "לוחם", "פרטיזן". כיום אני כותב את כל הדברים שחשבתי אז שהם אינם חשובים

ש: ה"מחווה" הגרמנית לקרוא את המבצע על שמו של היידריך הייתה משמעותית?

ת: היידריך היה דמות משמעותית בהיררכיה של האס-אס, אך המחנות לא היו תחת סמכותו. גלובצניק מקבל את סמכותו ובן הברית של הימלר היידריך הוא הנרצח הראשון ב'ממלכת האס-אס ומבחינה פורמלית הוא האיש שגרינג מינה ל"טפל" בפתרון הסופי.

ש: האם ייתכן שהתוצאה של מבצע ריינהרד, הרצח הנוראי, הוא לא רק עניין אידיאולוגי אלא גם תוצאה של פוליטיקה פנימית גרמנית - רוצחים שחיפשו יוקרה, כסף וכו'?

ת: קיים ויכוח בהיסטוריוגרפיה של השואה: האם הפקודה על ההשמדה ניתנה ע"י היטלר או הגיעה כיוזמה מלמטה. לדעתי, זה הגיע משני הכיוונים: כל הדרגים הבינו שהשמדה היא המגמה, החל בנאום הנבואה המפורסם שגבלס הרבה לצטט. מצד שני, יש שאיפה מלמטה, יוזמות של מפקדים בשטח המכוונים לרצון הפיהרר.

ש: כאנשי חינוך האם יש חשיבות שנדגיש את המורכבות הזאת בפני החניכים?

ת: אני חושש שהחניך יתבלבל מכל העסק. אבל חשוב שהמדריכים יבינו את המורכבות ויהיו מסוגלים לענות לשאלות של החניכים.

ש: בתודעה הציבורית אושוויץ הפך לסמל הגדול של השואה. את מחנות מבצע ריינהרד כמעט ולא מבקרים מלבד קבוצות ישראליות.

ת: ראשית, אושוויץ נשאר כמחנה. במחנות מבצע ריינהרד יש רק אנדרטאות. שנית, מאושוויץ נותרו רבבות אנשים, רבים מהם כתבו והעידו. ממחנה בלז'ץ נותר ניצול אחד ומסוביבור וטרבלינקה שרדו את המרידות כמאה איש, וליום השחרור הגיעו כ- 50-60 איש מכל מחנה.

ש: מחנה טרבלינקה שבו אנו מבקרים ידוע כמחנה טרבלינקה 2. מה תוכל לספר לנו על מחנה טרבלינקה 1?

ת: מחנה טרבלינקה 1 היה מחנה עבודה, לא מחנה השמדה. רוב האנשים שם היו פולנים שהגיעו בעקבות עברות כמו אי מסירת המכסה שנקבעה מתוצרתם החקלאית. המשטר שם היה נוקשה, לא "בית הבראה". הפולנים ניסו להשוות את המקום למחנה ההשמדה טרבלינקה, אך לא כך היה.

שאלת סיום: מהם המסרים שלך למדריכי פולין?

- חשוב לשקף גם את הסבל של עמים אחרים במסגרת המלחמה, אך לשמור על ייחודיות השואה ולא להעמיד את הסבל על אותה רמה.
- חשוב להדגיש את רעיון ההתנגדות הלוחמת - גם המרידות בגטאות וגם הלחימה ביערות.
- חשוב לזכור כי יהודים לא יכלו לשרוד ללא תמיכה מקרב האוכלוסייה המקומית, פרט לפרטיזנים ביערות, שגם הם היו זקוקים לסיוע כלשהו מגורמים בקרב האוכלוסייה המקומית. יש לדבר על חסידי אומות העולם, אך לא להפריז בנושא זה.
- חשוב לשאול ולחקור את העדים שעוד נותרו - אין יום שלא מגיעים אליי אנשים עם שאלות שלא נשאלו כשעוד היה את מי לשאול.
- אסור שהחניכים יצאו מהביקור בפולין בהרגשה שכל העולם נגדנו, שהעולם חייב לנו ושלנו מותר לעשות הכול.
- צריך להראות לחניכים את המשמעות של לאן יכולה לאומנות צרת אופקים להוביל עמים שלמים, עמים תרבותיים.

מחנה ההשמדה בלז'ץ (Belzec) הוקם כחלק "ממבצע ריינהרד" להשמדת יהודי פולין. המחנה הוקם על ידי אנשי אס-אס יוצאי מבצע אותנסיה, שרכשו ניסיון וידע בהשמדה באמצעות גז. כריסטיאן וירט (Wirth) הוביל את בניית המחנה ואת יצירתו כאב-טיפוס של מחנה ההשמדה הראשון. הוא פיקד על המחנה, ולאחר מכן היה אחראי על כל מחנות "מבצע ריינהרד".

על מחנה ההשמדה בלז'ץ אין מרבים לדבר. כ-600,000 יהודים מצאו את מותם, ועל אף זאת הוא "זכה" לכינוי "המחנה הנשכח". ייתכן שאחת הסיבות המרכזיות היא היעדר ניצולים שיעלו את שמו ויחרתו אותו בתודעה. ממחנה ההשמדה בלז'ץ נותרו שני ניצולים בלבד, אחד מהם, רודולף רדר, הצליח לשרוד את השואה ולעלות את עדותו על הכתב.

בתחילת 1940 הקימו הגרמנים מחנה עבודה בבלז'ץ. אלפי יהודים ממחוז לובלין נשלחו לבלז'ץ, שנמצאת על קו הגבול שבפולין הכבושה בין ברית המועצות ובין גרמניה, לעבודות כפייה בבניית ביצורים ותעלות נגד טנקים. המחנה נסגר בסתיו 1940.

פרופ' שאול פרידלנדר מעלה טענה כי היו שתי מטרות מרכזיות להקמת מחנה בלז'ץ: האחת, לצורך השמדת יהודים מאזור לובלין, כדי לפנות מקום למגורשים מן הרייך הגרמני; והשנייה, לרצח כל יהודי האזור, כחלק מתוכנית ההתנחלות במקום - צעד ראשון ביישום "התוכנית הכללית למזרח" שעברה כמה וכמה עיבודים. כחלק מהניסיון להוכיח את ראשוניות ההשמדה בבלז'ץ כ"מקומית" מתבסס פרידלנדר על הנימוק הטכני של "התכולה המוגבלת" של מתקני ההמתה בבלז'ץ.

בראונינג מתייחס לטענה של פרידלנדר ושל חוקרים נוספים הרואים בהקמת בלז'ץ תופעה מקומית ולא התארגנות הנובעת ממדיניות ברורה וחד משמעית. טענתו של בראונינג כי לא כך היו פני הדברים, וכי הקמת בלז'ץ הייתה שלב ראשון ביוזמה רחבה ומקיפה. טענה זו מתבססת על נתונים שונים, כמו: גודל המבצע, גיוס אנשי מבצע אותנסיה ושיגור משאיות גז וכן על שיתוף הפעולה בין משרד הפיהרר לבכירים נוספים במערך ההנהגה הנאצית.

בלז'ץ הייתה עיירה קטנה בדרום מזרח מחוז לובלין בפולין, לצד מסילת הברזל לובלין-לבוב. באזור זה חיה אוכלוסייה יהודית גדולה והמקום נראה מתאים להיות מרכז השמדה. על הקמת בלז'ץ הופקדו אנשי מבצע אותנסיה - יוזף אוברהוזר וכריסטיאן וירט. בשל חלקם במבצע אותנסיה הם היו אמנם מנוסים ברצח אנשים בגז, אך לא היה להם ניסיון קודם בהקמת מחנה מסוג זה. הם לא ידעו מהי יכולת ההשמדה של תאי הגזים ואיך מנהלים מחנה השמדה. את שיטת ההשמדה, החל בקליטת המשלוח בתחנת בלז'ץ והטיפול בו ועד להשלמת תהליך ההמתה והקבורה, הגה וירט. עקרונות היסוד של שיטה זו והונאת הנידונים למוות נשמרו בסוד.

לאחר שחקר את הפעלת מכוניות הגז במחנה חלמנו שבמערב פולין ובברית המועצות, הגה וירט רעיון משלו לשכלול ההרג בגז. הוא החליט לשלב בבלז'ץ תא גזים קבוע עם מנוע שריפה פנימית של מכונית, שאמור להפיק את הגזים. רעיון זה נבע מהרצון של וירט לא להיות תלוי באספקה חיצונית של גז ולהתבסס על גז שניתן למצוא בכל מקום.

לשם בניית המחנה בדק וירט את המבנים הקיימים באזור מחנות העבודה בבלז'ץ והחליט כי מבנים אלו אינם מתאימים למימוש התוכנית הגדולה. משום כך הורה להרוס אותם ולבנות מחנה חדש מן המסד. בסוף פברואר 1942 הושלמה בניית המתקנים והחלה בדיקת יעילותם של תאי הגזים, יכולת הקיבולת שלהם וטכניקת ההשמדה. לצורך זה השתמשו במשלוחים ראשונים של יהודים. מעיד על כך מייצ'יסלב קודיבה (Mieczyslaw Kudyba), פולני מבלז'ץ:

הגרמנים הוציאו קבוצת יהודים מלוביצ'ה-קרולבסקה והסיעו אותם למחנה בלז'ץ. אחד מיהודי הקבוצה סיפר לי, שעבד בפנים המחנה בכריתת עצי אורן. יום אחד נלקחו כל היהודים לצריף. היהודי הזה הצליח להסתתר, ואחר כך להימלט. ממקום מחבואו, שמע צעקות ממושכות מן הצריף, שבו נכלאו היהודים. אחר כך השתררה דממה. זה היה הרצח הניסיוני הראשון בבלז'ץ. אמרו לי שהיהודי הזה, שברח, נתפס אחר כך בידי הגרמנים ונרצח".

במהלך ניסויי ההשמדה בגז הותקנה בצריפי מקלחות הגז מערכת שהפיקה חד-תחמוצת הפחמן ממנוע של רכב משוריין בעל 250 כוח סוס. מערכת ההשמדה בגז שפיתח וירט עבדה, אך לא השביעה את רצונו לחלוטין - תקלות תכופות במנוע גרמו לעיכובים בתהליכי ההשמדה. על מנת ליעל את מערכת ההשמדה בגז ולבדוק אפשרויות חיטוי של בגדי היהודים הוזמנו קורט גרשטיין (Kurt Gerstein), הממונה על מחלקת החיטוי במשרד הראשי להיגיינה של הוואפן אס-אס ופרופסור וילהלם פאננשטיל (Wilhelm Pfannenstiel), מנהל המכון להיגיינה באוניברסיטת מארבורג, ששימש יועץ להיגיינה לוואפן אס-אס באמצע אוגוסט 1942. בסופו של דבר, גם לאחר ביקורו של גרשטיין והמלצתו הראשונה להשתמש בתמצית כוהל לשיפור תהליכי ההשמדה, עמד וירט על שלו באשר לאופן ההשמדה - וכך נהג במחנה בלז'ץ ובהמשך גם במחנות מבצע ריינהרד: בסוביבור ובטרבלינקה המשיכה ההשמדה להתנהל באמצעות חד-תחמוצת הפחמן, המוזרם ממנוע טנקים או ממשאית.

שטחו של מחנה בלז'ץ היה קטן - מרובע שצלעותיו כ-270 מטר כל אחת. כדי להסתירו מבחוץ, נשזרו ענפים בגדרות ונשתלו עצים סביבן. מגדלי שמירה הוקמו בפינות המחנה ובמרכזו, בקרבת תאי הגזים. בחלקו הצפוני של המחנה נמצא שער, ודרכו נכנסו הרכבות פנימה. המחנה חולק לשניים: החלק הגדול, הצפון-מערבי, נקרא מחנה I, וכלל את מבני המנהלה, המגורים, הרציף ומסילת הברזל שבתוך המחנה, שהספיקה ל-20 קרונות. במגרש ליד הרציף שבו רוכזו היהודים שהורדו מהרכבת עמדו שני צריפים. באחד מהם אולצו היהודים לפשוט את בגדיהם,

והשני היה מחסן לחפצים שנלקחו מהם. החלק המזרחי של המחנה, שנקרא מחנה II, כלל את תאי הגזים ואת התעלות נגד הטנקים. זה היה אזור ההשמדה והוא הופרד בגדר משאר חלקי המחנה. בין הצריף שבו התפשטו היהודים במחנה I ובין מחנה II היה שביל המכונה 'מנהרה', או 'צינור' (Schlauch), רוחבו של השביל היה שני מטרים ואורכו עשרות מטרים, והוא היה מגודר משני צדדיו - דרכו הובלו הקורבנות הערומים לתאי הגזים.

ב-17 במרס 1942, לאחר השלמת הניסויים והקמת המתקנים העיקריים, החלו בפעולות השמדת ההמונים. בצריף שגודלו 8X12 מ' הוקמו שלושה תאי גזים. הצריף שהיה בנוי מקירות כפולים וביניהם שכבת חול לאיטום, חולק לשלושה חדרים, כל אחד בגודל 4X8 מ'. הרצפה וקירות תאי הגזים, עד לגובה של מטר, היו מכוסים פח. הכניסה לתאי הגזים הייתה מתוך פרוזדור דרך דלתות שגובהן 1.80 מ' ורוחבן 1.10 מ', והיו עטופות בצדדיהן בגומי לשם סגירה הרמטית. הדלתות היו עשויות עץ חזק כדי שיעמדו בלחץ מבפנים. סגירת הדלתות נעשתה רק מבחוץ. בכל אחד מתאי הגזים הותקן פתח נוסף להוצאת גוויות הנרצחים. לתוך תאי הגזים חוברו צינורות שדרכם הוזרם הגז פנימה. בסוף פברואר 1942 נעשו ניסויים לבדיקת תקינותם של תאי הגזים ויעילותם. אנשי האס-אס מנו בין 25-30 אנשי צוות ואליהם סופחה פלוגת אוקראינים משתפי פעולה שהוכשרו במחנה טרווינקי.

שיטת ההפעלה התבססה על התפיסה כי היהודים יבצעו את כל העבודות הפיסיות הקשורות בהשמדה. מן הנידונים ניבחרו שתי קבוצות של יהודים: קבוצה אחת הייתה אחראית על הוצאת הגוויות מתאי הגזים, עקירת שיני הזהב וקבורתן, וכן על מיון בגדיהם ורכושם (כל פרק זמן קצר הוחלפה קבוצה זו בנידונים חדשים והקודמים הוצאו להורג). הקבוצה השנייה כללה אנשי מקצוע שתפקידם היה אחזקת המחנה ומתן שירותים שונים לסגל המחנה (קבוצה זו פעלה זמן ארוך יותר, אך גם היא הושמדה אחרי פרק זמן).

עם הגעת הרכבת לבלז'ץ והגעת משלוחי הנידונים למוות, חולקו הקרונות שמנו בין 40 ל-60 קרונות לשתיים-שלוש קבוצות. כניסת הקרונות נעשתה בהדרגה בשל אי-יכולת קליטה של כל הקרונות בבת אחת. עובדי המחנה הם שהכניסו את הרכבת לתוך מתחם המחנה. עובדי הרכבת לא הורשו להיכנס לשטח המחנה כדי לשמור על סודיות מוחלטת. חזות מחנה בלז'ץ הייתה רגועה ושלווה, שום מבנה במחנה לא הסגיר את קיומם של תאי גזים או של קברים המוניים. הנידונים סברו כי לפניהם "מחנה מעבר". המסר שהועבר לנידונים מרגע ירידתם מהרכבת היה כי עליהם להתפשט ולהתקלח לשם ניקוי וחיטוי ואחר כך עליהם ללבוש בגדים נקיים ולעבור למחנה עבודה.

לצד העברת המסר המילולי, חזות המחנה המוקף גדרות תיל ושומרים חמושים עם כלבים נובחים, יצרו פחד משתק, שאף הוא דִרבן לשמירה על השקט ועל המשמעת. ההפרדה בין נשים

וגברים, הסרת הבגדים וגזיזת השיער לנשים יצרו גם הם את הרושם כי פני הנידונים למקלחת חיטוי. הפעולות נעשו במהירות על מנת לזרז את התהליך ולמנוע אפשרות של התקוממות, או בריחה. לשם כך הגברים הם שהוכנסו ראשונים לתאי הגזים. בתוך צריף ההתפשטות היה דלפק להפקדת דברי הערך. הובהר ליהודים שאחרי הרחצה יוחזרו להם חפצי הערך. מעדותו של רודולף רדר, אחד משני הניצולים היחידים ממחנה בלז'ץ:

...וכאן היה אירמאן נואם. הייתה דממת מוות. הוא היה עומד קרוב להמון. כל אחד רצה לשמוע, פתאום הייתה מתעוררת בנו תקווה - 'אם מדברים אלינו, אולי נחיה, אולי תהיה איזו עבודה, אולי בכל זאת...' אירמאן היה מדבר בקול רם וברור. 'אתם הולכים עכשיו להתרחץ, אח"כ תישלחו לעבודה'. זה הכול. כולם שמחים, מאושרים, שבכל זאת הולכים לעבוד. מחיאות כפיים. אני זוכר את דבריו אלה, שהיו חוזרים ונשנים בכל יום, ברוב המקרים שלוש פעמים ביום. במשך ארבעת החודשים שבהם הייתי במחנה, חזר עליהם יום-יום. זה היה רגע של תקווה ואשליה. האנשים היו נושמים לרגע לרווחה. שרר שקט גמור. בשקט התקדם כל ההמון, הגברים ישר דרך החצר אל בניין, שעליו היה כתוב באותיות גדולות: Bade und in Halationsraume **(בית מרחץ וחדרים לנשימת אדים).**

לאחר ההמתה בגז נערך חיפוש על גופות הנרצחים ונילקחו מהם שני הזהב, טבעות וחפצים שונים שהוחבאו בגופם. כל הגופות פונו לקבורה בתעלות הטנקים שנמצאו בצד המחנה.

באמצע אפריל 1942 הופסקה פעילות המחנה לחודש ימים, וירט עזב את המחנה בהפתעה בלי להודיע דבר על כך לגלובוצ'ניק. יצחק ארד סבור כי וירט חש כי משימתו הושלמה משהוקם המחנה, בוצעו בו הניסויים ופותח תהליך ההשמדה במקום. כמו כן בזמן זה כבר החל לפעול מחנה ההשמדה סוביבור תחת פיקודו והוא גרס כי תפקידו בבלז'ץ תם. לבקשתו של גלובצ'ניק חזר וירט לפקד על בלז'ץ באמצע חודש מאי 1942. באותו זמן התחדש הרצח בבלז'ץ והובאו לשם גם משלוחים מגטו קרקוב וממחוז קרקוב. מהניסיון התברר למפקדי המחנה, ששלושה תאי גזים אינם מספיקים להמית את כל הקורבנות המיועדים להגיע לבלז'ץ. הוחלט אפוא לבנות תאי גזים גדולים יותר, ולצורך זה הופסקו המשלוחים לבלז'ץ מאמצע יוני עד אמצע יולי. בתקופה זו שבין אמצע מרץ עד אמצע יוני 1942 נטבחו בבלז'ץ כ-93,000 יהודים.

בשלב השני בתהליך ייעול ההשמדה פורקו תאי הגזים הישנים שנבנו מעץ, ובמקומם הוקם מבנה בן שישה תאים מלבנים ומבטון. בסככה מחוץ למבנה הוצב המנוע שסיפק את הגז. תאי הגזים החדשים יכלו לקלוט בבת אחת 2000 קורבנות, כמחצית המוסעים ב-20 הקרונות שהוכנסו למחנה. בכניסה לבניין הוצב שלט ועליו נרשם 'מקלחות וחדרי חיטוי'. רודולף רדר מתאר את תאי הגזים החדשים:

הבניין, שבו נמצאו התאים, היה נמוך, רחב וארוך, מבטון אפור, הגג שלו היה שטוח ומכוסה חומר מזופת, ומעל לגג היה עוד גג מרשת, שהייתה מכוסה ירק. מהחצר הובילו אליו שלוש מדרגות, מטר אחד רוחבן, בלי מעקה. מבחוץ, לפני הבניין, נמצא עציץ גדול עם פרחים רבגוניים...

בשבוע השני של יולי 1942 חודשו המשלוחים ונמשכו ברציפות עד תחילת דצמבר 1942- אז פסקו המשלוחים ופעולות ההשמדה בבלז'ץ. המחנה חוסל.

מדצמבר 1942 עד אביב 1943 נפתחו קברות ההמונים, וגופות הנרצחים הוצאו מהם ונשרפו. מתקן שריפה מיוחד, שנבנה מפסי מסילת ברזל, שימש לשרפת הגופות. העצמות שלא נשרפו רוסקו לרסיסים. אפר הנשרפים ורסיסי העצמות נקברו בתוך הבורות שמהם הוצאו גופות הקורבנות. בסך הכול נרצחו בבלז'ץ כ-600,000 נפש, רובם ככולם יהודים, ועוד מאות או אלפים אחדים של צוענים. את המספר זה אישרה 'הועדה המרכזית לחקר פשעי הנאצים בפולין' וגם הרשויות משפטיות ברפובליקה הפדראלית הגרמנית קיבלו אותו.

מקורות

Robin Oneil, "belzec-the "forgotten" death camp", **East European Jewish Affairs**, 1999

שאול פרידלנדר, **שנות ההשמדה: 1939 - 1945: גרמניה הנאצית והיהודים**, עם עובד, 2009

כריסטופר בראוניגיג, **הדרך אל הפתרון הסופי** - התפתחות המדיניות הנאצית כלפי היהודים, ספטמבר 1939 - מרס 1942, יד ושם, 2004

יצחק ארד, "**מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה**, הוצאת יד ושם, 1985

יוסף קלויזנר, "מחנות ההשמדה בפולין", **מפרשת השואה: תעודות על סבלות היהודים תחת שלטון הנאצים**, ג- ד, ראובן מס, 1947

...תיגמר השואה

ותחלוף הזוועה

ויגיחו צללים מן הבור

אז ירצו הם לחגוג

כמו סוכה עם אתרוג

יום לזכר ישיבה במסתור

ויזמינו אורחים לבורות, מרתפים

ובבונקר ישבו בדממה

יעמדו רגע דום

ויוכרז יום של צום

לזכר, הרעב, החרפה.

הזקנים יספרו

צעירים ילעגו

"שוב הסבא מפריז להד"ם

זה לבטח דמיון

זה חסר הגיון

שכך סתם ירצחו בני אדם"...

// מתוך: החג החדש / ולאדיסלב שלאנגל. תרגום חופשי: שולמית

בעולם המערבי נתפס התיעוד בעל-פה כהיסטוריה אנטי ממסדית או "היסטוריה מלמטה", ולכן התייחסו אליו כאח מקור נחות. לעומת זאת בישראל התפתח מאוד איסוף העדויות ושימורן מסיבות שונות לחלוטין - המוטיבציה לאיסוף עדויות לא הגיעה ממקומות אידיאולוגים או מתודולוגים, אלא מתוך פחד גדול שלא יהיו עוד מי שיתנו עדויות ויספרו על השואה.

תיעוד שיטתי של ניצולי השואה התחיל כבר במחנות העקורים על אדמת אירופה. הפרופסורים יהודה באואר, דב לוין וחיים אבני מהמרכז לתיעוד בעל פה במכון ליהדות זמננו באוניברסיטת העברית החלו כבר ב-1959 באיסוף עדויות בעל-פה של ניצולי שואה לצורך מחקר היסטורי.

במסעות הראשונים לפולין היו אלה אנשי העדות שהובילו את המסעות ונוצר מודל של עד-מדריך / מדריך-עד.

עם השנים עבר "המסע לפולין" תהליכי שינוי והפקת לקחים והתגבשה תובנה כי לאנשי העדות יש תפקיד מכריע במסע, אך לא כמדריכי המסע. עם הניסיון המצטבר התפתחה ועוצבה מתכונת המסע, שיש בה הפרדה ברורה בין תפקידו של איש העדות לתפקידו של מדריך המסע. המדריך מגולל את סיפור המקומות שבהם מבקרים מנקודת ראות רחבה - היסטורית ומחקרית - ואיש העדות מגיש את הסיפור מנקודת המבט האישית שלו, כמו כן הוא אינו מעיד

על מקומות ואירועים שלא חווה בעצמו. לא ירחק היום שבו אנשי העדות לא יוכלו עוד, מפאת גילם להתלוות למסעות, וחשוב שתימצא הדרך הראויה לשלב את עדויותיהם האישיות יקרות הערך במתכונת המסע.

קטעי העדות המובאים לפנינו בחוברת זו מטרתם לתת ידע נוסף על מה שקרה בכל שלב ושלב במחנה. אולם עלינו, כמדריכים וכמחנכים המובילים את המסע, לבחור את הקטע ולהתאימו לאור כמה נתונים ולא רק על פי המדד של "נוגע" ,"מרגש".

ראשית, חשוב להתייחס לכותרת בראש הטקסט הזה ולברר את סימן השאלה. העדות היא סיפור אישי, מוסר העדות מספר על עצמו ונשאלת השאלה הבסיסית: האם יש ערך להעברת סיפור שאינו מסופר בגוף ראשון? אמנם החוויה הרגשית ותחושת האמינות אינה שווה בעוצמתה בעת הקראת קטע או אף בהקרנת סרט עדות, בהשוואה לסיטואציה שבה אדם חי ואמיתי מספר בגוף ראשון, אך אין ספק כי העדות האישית הנשמעת בכל דרך היא חלק בלתי נפרד מההדרכה במקום ומתהליך ההכנה למסע.

העדות האישית היא אחד מאמצעי ההדרכה החשובים הנמצאים בארגז הכלים שלנו.

כמחנכים עלינו להתייחס לעדויות בכבוד הראוי, ויחד עם זאת להחיל עליהן את הכללים המקצועיים הנהוגים לגבי מקורות ראשוניים:

- **מוסר העדות** – האם אני מכיר אותו? האם אני יודע לומר עליו פרטים ביוגרפיים מעבר לעדות הספציפית במקום שאני מבקר. בדיקה כזו מאפשרת לנו לבדוק את אמינות העדות. לא פעם אנו מוצאים עדויות דומות, סיפור דומה ממחנות שונים – זאת התופעה של "ניכוס" סיפורים.
- **זמן כתיבת העדות** – האם העדות נכתבה מיד לאחר המלחמה או במרחק של זמן? האם מישהו שמע את הסיפור וכתב או שהדברים נכתבו על ידי מוסר העדות?
- **בחירת העדות** – בחירת קטע מסוים העוזר לנו להנגיש את הסיפור באתר עצמו. כמדריכים אנו עומדים באתר, מתארים באוזני החניכים את הדברים במילים שלנו, מצרפים את מה שידוע לנו מתוך המחקר שקרה שם ומגבים זאת בעדות אחת או שתים הנותנת את הנופך האישי. העדות שבחרנו יכולה לחזק את שאמרנו או להשלים את המידע.
- **צורת ההגשה** – כמדריכים אנו יכולים לקרוא את העדות ואנו יכולים לספר. יש דעות שונות לכאן או לכאן. גם כדי ליצור עניין עלינו לשלב בין סיפור לבין הקראה: ישנם פעמים שנעדיף הקראה במטרה לתת לדברים תוקף המאפשר לנו להדגיש את הדברים. ניתן גם להשמיע את העדות בקולו של הניצול – כל זאת תוך התחשבות באופי הקבוצה ובתנאי השטח.

- **אמינות** - ככל שאותו סיפור חוזר במספר רב של עדויות כך יש סבירות שניתן להתייחס לסיפור זה באמון רב יותר, אך אין זה אומר שסיפור המופיע אצל עד בודד אינו נכון. במקרים אלו יש להפעיל שיקול דעת.

לסיום, נחזור לסימני הפיסוק שבסוף הכותרת: סימן שאלה או סימן קריאה? יש להציב סימן קריאה, העדות היא אכן כלי חינוכי! הצעד הבא הוא לפתח מתודה שתשאיר בידי כלי זה כמה שניתן מכוחו הראשוני, אם כי לא יובא עוד בגוף ראשון.

מתוך עדותו של רודולף רדר

/ מתוך: יוסף קלויזנר, "מחנות ההשמדה בפולין", **מפרשת השואה: תעודות על סבלות היהודים תחת שלטון הנאצים**, ג- ד, ראובן מס, 1947, עמ' 118-139

רדר היה כימאי יהודי מלבוב שברח מבלז'ץ בנובמבר 1942 והסתתר בלבוב עד השחרור.

אנשי הגסטאפו והאוקראינים הקיפו אותנו בשרשרת עבה. איש לא היה יכול לברוח. הריצו אותנו לתחנה עד לרמפה, מעבר לרמפה המתינה כבר רכבת משא ארוכה. היו שם חמישים קרונות. החלה ההעמסה לרכבת. דלתות הקרונות הוזזו, משני הצדדים עמדו אנשי הגסטאפו, שניים מכל צד ובידיהם מגלבים, הם הכו בכל הנכנסים בפנים ובראש. כל אנשי הגסטאפו הרביצו והשאירו לכולנו סימני הצלפה על הפנים וחבורות על הראש. הנשים יבבו, הילדים שנצמדו אל אמותיהם בכו. היו בינינו נשים עם תינוקות. נדחפים על ידי אנשי הגסטאפו אשר הרביצו ללא רחם - נידחקנו אחד על השני. סף הקרון היה גבוה ונאלצנו לטפס, אחד הפיל את השני - מיהרנו בעצמנו, רצינו שזה כבר יהיה מאחורינו. על גג כל קרון ישב איש גסטאפו עם מקלע. אנשי הגסטאפו הרביצו וספרו מאה איש לכל קרון. כל זה התנהל כל כך מהר שהעמסת כמה אלפי אנשים נמשכה לא יותר משעה.

במשלוח שלנו היו גברים רבים, גם כאלה שעבדו, עם כל סוגי אישורי העבודה, כביכול "בטוחים", ילדים קטנטנים וגדולים יותר, בחורות צעירות ונשים מבוגרות.

לבסוף סגרו את הקרונות בחותם. דחוסים בחבורה אחת של אנשים רועדים, עמדנו ונדחקנו, כמעט אחד על השני. חם, מחניק - היינו קרובים לאיבוד השפיות, אף טיפת מים, אף פרור לחם. בשעה 8 בבוקר זזה הרכבת. ידעתי שנהג הקטר והמסיק הם גרמנים. הרכבת נסעה מהר - לנו היה נדמה שזה לאט מאד. הרכבת עצרה שלוש פעמים: בקוליקוב, בז'ולקייב וברווה רוסקה. יש לשער שהעצירות היו נחוצות לוויסות תנועת הרכבות. בעת ההמתנה ירדו אנשי הגסטאפו מגגות הקרונות ולא הותירו לאיש גישה לרכבת, אפילו קצת מים אשר אנשים רחמנים רצו להגיש למתעלפים מצמא דרך החלון הקטן והמסורג.

המשכנו לנסוע, איש לא פצה פה. נסענו בהכרה מלאה שאנו נוסעים לקראת המוות, שאין לנו ישועה, אפאתיים, ללא אנחות. כולנו חשבנו על דבר אחד: איך לברוח, אבל לא הייתה כל אפשרות. הקרון היה חדש לגמרי והחלון כל כך צר שלא יכולתי לחמוק דרכו. כנראה שבקרונות האחרים היה ניתן לפרוץ את הדלת, כי מדי כמה דקות שמענו יריות בעקבות הנמלטים. איש לא דיבר על רעהו, איש לא ניחם את הנשים המייבבות, איש לא הפריע לילדים לבכות. ידענו כולנו: אנחנו נוסעים לקראת מוות בטוח ואכזרי. איחלנו לעצמנו שזה רק ייגמר כבר. אולי מישהו ניצל, לא אדע... אפשר לנסות להימלט רק מתוך הרכבת.

קרוב לצהריים נכנסה הרכבת לתחנת בלז'ץ. הייתה זאת תחנה קטנה. מסביב עמדו בתים קטנים. בבתים אלו התגוררו אנשי גסטאפו. בלז'ץ ממוקמת על הקו לובלין-טומשוב. היא מרוחקת מרווה רוסקה כ-15 ק"מ. בתחנת בלז'ץ הוסטה הרכבת מן המסילה הראשית והופנתה למסילה צדדית שהוליכה עוד קילומטר היישר לשער מחנה המוות. על יד התחנה התגוררו גם אנשי הרכבת האוקראינים ועמד שם בניין דואר קטן. בתחנת בלז'ץ היה עולה לקטר גרמני זקן עם שפם שחור עבה - אינני יודע את שמו אבל הייתי מזהה אותו מיד - נראה כמו תליין; הוא היה נוטל פיקוד על הרכבת והיה מכניס אותה פנימה. הדרך לתוך המחנה נמשכה שתי דקות, במשך ארבעה חודשים תמימים ראיתי בקביעות את אותו רוצח.

השלוחה הובילה בין השדות. משני הצדדים היה שטח פנוי לגמרי, לא היה אף מבנה. הגרמני הכניס את הרכבת למחנה, ירד מן הקטר, "עזר". במכות ובצעקות הבריח את האנשים מן הקרונות. הוא ניכנס בעצמו לכל קרון לבדוק שמא מישהו נישאר. הוא ידע על הכול. כאשר הרכבת התרוקנה וניבדקה, היה מאותת בדגלון ומוציא אותה מן המחנה.

כל השטח הזה החל מבלז'ץ היה תפוס ע"י הגרמנים. היה אסור לשהות שם. האזרחים שטעו - נורו. הרכבת הייתה נכנסת לרחבה, כקילומטר אחד רוחבה ואורכה, מגודרת בתיל דוקרני ורשתות ברזל בנויות אחת על גבי השנייה בגובה שני מטר. החוטים לא היו מחושמלים. אל הרחבה היו נכנסים דרך שער עץ רחב מכוסה בגדרות תיל דוקרני. ליד השער עמדה סוכה בה ישבו אנשי המשמר עם טלפון. לפני הסוכה עמדו כמה אנשי אס-אס עם כלבים. כאשר הרכבת ניכנסה דרך השער, השומר היה מגיף אותו וניכנס לתוך הסוכה. מרגע זה התקיימה "קבלת הרכבת". כמה עשרות אנשי אס-אס פתחו את הקרונות בצרחות: קדימה! מהר! במגלבים וקתות רובים גירשו את האנשים מן הקרונות. דלתות הקרונות היו בגובה של למעלה ממטר מעל הקרקע. תחת מטר המכות כולם היו צריכים לקפוץ - צעירים וזקנים. אנשים שברו ידיים ורגליים - היו חייבים לקפוץ למטה. הילדים נפצעו, כולם נפלו, מלוכלכים, מותשים, מבוהלים. לצד אנשי האס-אס שירתו המכונים "ראשי קבוצות". היו אלה המפקחים של צוות המוות היהודי הקבוע במחנה, לבושים רגיל ללא סימנים ואותות.

את החולים, הזקנים והילדים, כלומר כל אלה שלא מסוגלים ללכת בכוחות עצמם, היו משכיבים על אלונקות ומושיבים על שפת תעלות ענק חפורות. שם ירה בהם איש הגסטאפו אירמן ולאחר מכן הפילם בקת לתוך הבור. אותו אירמן, מומחה לחיסול הזקנים והילדים הקטנים, איש גסטאפו גבוה קומה, שחור שער, נאה למראה, בעל ארשת פנים נורמלית, התגורר, בדומה לאחרים, בבלז'ץ ליד התחנה, בבית קטן, לגמרי לבדו, ובדומה לאחרים - ללא משפחה וללא נשים.

בבוקר מוקדם היה מופיע במחנה, נישאר שם למשך כל היום וקיבל את משלוחי המוות. מיד

לאחר פריקת הקורבנות מהרכבת ריכזו אותם ברחבה מוקפת אוסקרים מזוינים - וכאן אירמן נאם את נאומו. הייתה דומיית מוות. הוא עמד קרוב להמון. כל אחד רצה לשמוע. פתאום צצה בנו תקווה - "אם נואמים לפנינו, אולי נזכה לחיות, אולי תהיה כאן איזה עבודה בכל זאת..."

אירמן דיבר בכל רם וברור מאוד: "אתם הולכים עכשיו למרחץ ואחר כך תישלחו לעבודה", זה הכול. כולם שמחו, היו מאושרים שבכל זאת הולכים לעבודה, מחאו כפיים. אני זוכר את מילותיו שחזר עליהן יום-יום, לרוב שלוש פעמים ביום במשך ארבעת החודשים ששהיתי שם. זה היה הרגע של תקווה ואשליה. לרגע נשמו האנשים בהקלה. הייתה שלווה מוחלטת. בשקט צעד ההמון הלאה - גברים היישר למבנה שעליו היה רשום באותיות גדולות: "מתקני מרחץ ואינהלציה". הנשים צעדו עוד 20 מטר נוספים לצריף גדול, כשלושים מטר על חמשה-עשר. בצריף זה גילחו לנשים ולבחורות את השערות. הן נכנסו מבלי לדעת לשם מה מכניסים אותן לשם. ועוד היה רגע של שלווה ושקט. למדתי אחר כך שתוך דקות ספורות, לאחר שהגישו להן שרפרפי עץ מסודרים לרוחב הצריף פקדו עליהן לשבת ושמונה ספרים יהודים הפועלים כמו אוטומטים שותקים, ניגשו אליהן על מנת לגלח את שערותיהן עד העור - ברגע זה הגיעה האמת כולה להכרתן ואף אחת מהן ואף גבר בדרכן אל התאים לא יכלו עוד להשלות את עצמם.

כולם - זולת כמה גברים אשר נבחרו בתור בעלי מלאכה הנחוצים במקום - כולם - הצעירים, הזקנים, הילדים והנשים - כולם צעדו למוות בטוח. בנות עם שערות ארוכות הופנו לגילוח השערות, ילדות קטנות עם שערות קצרות הלכו עם הגברים ישר לתאים.

לפתע פתאום - ללא כל מעבר מן התקווה ועד ייאוש קיצוני - קמו יבבות וצעקות. נשים רבות היו מקבלות התקפי טירוף. ברם, נשים רבות צעדו למוות בדם קר, במיוחד בנות צעירות. במשלוח שלנו היו אלפי אינטליגנטים, הרבה גברים צעירים, וגם בדומה לכל משלוח מאוחר יותר - הרוב היו נשים.

עמדתי בצד בחצר יחד עם קבוצה קטנה של אנשים שהושארו לחפירת קברים והבטתי באחיי ואחיותיי, מכרים וידידים שהריצו אותם לקראת מותם. ברגע שהריצו את הנשים ערומות, מגולחות בעזרת שוט כמו צאן לטבח, ללא ספירה, מהר, מהר - הגברים גססו כבר בתאים. גילוח הנשים נמשך פחות או יותר שעתיים - אותו פרק זמן נמשכו ההכנות לרצח והרצח עצמו.

כעשרים אנשי אס-אס הריצו במגלבים וכידונים חדים את הנשים עד לבניין התאים, דרך שלוש מדרגות לפרוזדור ושם האסקרים ספרו 750 איש לכל תא. לנשים אשר התנגדו להיכנס, תקעו האסקרים ('אנשי טרווינקי' - בכינויים אלה כונו שבויי המלחמה האוקראינים על-ידי האוכלוסייה המקומית באזור לובלין) כידונים לתוך הגוף, הדם נשפך, וכך הכריחו אותן להיכנס פנימה. שמעתי את רעש הדלתות המוגפות, גניחות וצעקות, שמעתי קריאות ייאוש בפולנית

ביידיש, יבבות מקפיאות דם של ילדים ונשים ואחר כך זעקה אחת איומה משותפת... זה נמשך 15 דקות - עשרים דקות עבדה המכונה ולאחר 20 דקות השתרר שקט, האסקרים הזיזו את הדלתות בצד החיצוני ואז אני יחד עם פועלים אחרים אשר השאירו כמוני מן המשלוחים הקודמים - ללא כל סימנים וללא כל קעקוע - התחלנו בעבודתנו. סחבנו גוויות של בני אדם שלפני זמן קצר עוד היו בחיים, סחבנו בעזרת רצועות עור אל קברים המוניים ענקיים אשר הוכנו מקודם, והתזמורת ניגנה כל העת - ניגנה מן הבוקר ועד הערב...

שהיתי במחנה המוות מאוגוסט ועד סוף נובמבר 1942. הייתה זו התקופה של המתה המונית של יהודים. רעיי לסבל הבודדים, הספורים, שעלה בידם לשהות שם תקופה ארוכה יותר, סיפרו לי שבתקופה ההיא הגיעו רוב משלוחי המוות. הם היו מגיעים מדי יום, ללא הפסק זמן אף של יום אחד, לרוב שלוש פעמים ביום, וכל רכבת מנתה חמישים קרונות ובכל קרון היו מאה איש. כאשר המשלוח היה מגיע בלילה, קורבנות בלז'ץ המתינו בקרונות סגורים עד השעה שש בבוקר. בממוצע הומתו במשך יום עשרת אלפים בני אדם.

לפעמים המשלוחים היו עוד יותר גדולים וגם בתכיפות רבה יותר. הגיעו יהודים מכל מקום ואך ורק יהודים; מעולם לא היה משלוח מסוג אחר. בלז'ץ שימש בלעדית להמתת היהודים. ליד הקרונות עסקו בפריקה אנשי הגסטאפו, האסקרים, "ראשי קבוצות"; במרחק כמה צעדים, על המגרש, בעת ההתפשטות עבדו כבר בנוסף פועלים יהודיים - הם שאלו בלחש "מלבוב", "מקרקוב", "מזמושץ", מוויליצ'קה", "מיסלו", "מטרנוב" וכו'... ראיתי זאת מדי יום, פעמיים, שלוש ביום.

כמו במשלוח שלי, בכל משלוח אירע אותו דבר. פקדו להתפשט, החפצים הושארו על המגרש, תמיד נאם אירמן הצבוע ותמיד אותו דבר. וברגע זה תמיד שמחו האנשים, הבחנתי באותו ניצוץ התקווה בעיניהם - התקווה שהולכים לעבוד. אך רגע אחר כך נקרעו התינוקות מאמהותיהם, הזקנים והחולים הוטלו על האלונקות, הגברים והילדות הקטנות נדחפו בקתות רובים הלאה והלאה אל השביל המגודר היישר לתוך התאים, והנשים הערומות כוונו בגסות אל הצריף השני, שם גולחו שערותיהן. ידעתי בבירור באיזה רגע הגיע אל תודעתם מה מצפה להם, והפחד, האימה, הייאוש, הצריחות והגניחות האיומות התערבבו עם צלילי התזמורת.

תחילה הגברים נדקרו בכידונים, נדחפו בריצה אל תוך תאי הגז. האסקרים ספרו 750 איש לכל תא. וכך עד שנתמלאו כל ששת התאים, בתא הראשון נאלצו האנשים להתענות מזה שעתיים. רק לאחר שכל ששת התאים היו מלאים ודחוסים שבקושי ניתן היה לסגור את הדלתות - הותנעה המכונה.

המכונה הייתה גדולה - כמטר וחצי על מטר - היה זה מנוע וגלגלים. המנוע נהם במרווחי זמן גדולים, עבד די מהר ולא ניתן היה להבחין בחישורי הגלגלים. המכונה עבדה 20 דקות לפי

השעון. לאחר עשרים דקות היו מדוממים אותה. מיד פתחו את דלתות התאים בצד החיצוני, אשר הובילו לרמפה והשליכו על הקרקע את הגוויות אשר יצרה ערמה בגובה מטרים אחדים. בעת פתיחת הדלתות לא נהגו האסקרים שום אמצעי זהירות, לא הרגשנו כל ריח, לעולם לא ראיתי שום מיכלי גז או כל תוספות של חומר אחר שהיו עלולים לערבב לתוכם - ראיתי אך ורק ג'ריקנים של בנזין. תצרוכת בנזין יומית הגיעה לשמונים עד מאה ליטר. במכונה התעסקו שני אסקרים. פעם אחת כאשר המכונה התקלקלה, קראו לי - הואיל וכוניתי "מומחה התנורים" - הסתכלתי עליה וראיתי צינוריות זכוכית שחוברו אל הצינורות שהובילו לכל תא. היינו בדעה שהמכונה יצרה לחץ גבוה, או גרמה לוואקום או שהבנזין יצר תחמוצת פחמן שהרגה בני אדם. זעקות העזרה, צרחות, גניחות ייאוש של הסגורים והנחנקים בתאים נמשכו עשר עד חמש עשרה דקות - קולניות עד כדי להבהיל ולאחר מכן הגניחות נחלשו ובסוף הכול נדם. שמעתי זעקות ייאוש וקריאות בשפות שונות, כי לא רק יהודים פולנים היו שם - היו גם משלוחי יהודים זרים. בין המשלוחים הזרים, הרוב היו יהודים צרפתים, היו גם הולנדים, יוונים ואפילו נורבגים. לא זכור לי אף משלוח של יהודים גרמנים - לעומת זה, כן היו יהודים צ'כים...הם היו מגיעים לאותם הקרונות, כמו משלוחי יהודי פולין, אבל עם מטען ומצוידים היטב וגם עם מזון. המשלוחים מפולין היו מלאי נשים וילדים. משלוחי יהודים זרים היו במידה רבה יותר משלוחים של גברים - והיו פחות ילדים. כנראה שהוריהם יכלו להשאיר אותם בחסות בני ארצם וכך להגן עליהם בפני הגורל האכזרי. יהודי ארצות זרות היו מגיעים לבלז'ץ באי ידיעה מוחלטת מה מחכה להם, בטוחים שכאן מצפה להם עבודה. היו לבושים בצורה תרבותית, מוכנים בקפידה לדרך. הקלגסים הגרמנים התייחסו אל אנשים אלה כמו אל אנשי משלוחים אחרים, וגם שיטת הרצח הייתה דומה. הם ניספו באותה אכזריות איומה ומייאשת. בעת שהייתי במחנה, עברו שם אולי מאה אלף יהודי חו"ל - כולם הומתו בגז. כאשר בתום חניקה בת עשרים הדקות הזיזו האסקרים את הדלתות האטומות, הגוויות היו במצב עמידה, פניהם כאילו בשינה, ללא שינוי, לא כחולות, פה ושם דם על גופם מדקירות כידוני האסקרים, פיותיהם פתוחים קמעא, ידיהם מכווצות, לעיתים הדוקות סביב הריאות. גופות שעמדו ליד הפתח נפלו בעצמן כמו בובות דרך הדלתות הפתוחות לרווחה.

עדותה של ברכה ראופמן / ארכיון יד ושם

מוסר העדות: ראופמן (בר) ברכה (ברוניסלבה)

חטיבה: 0.3 עדויות יד ושם | **מספר תיק**: 13048 | **מספר קלטת**: VT-8487 | **תאריך**: 11.6.08

הנושאים המרכזיים בעדות:

ראופמן (בר) ברכה, ילידת Lwow (לבוב) פולין 1935. עדות על הילדות בלבוב, כיבוש גרמני ביוני 1941, סגירת גטו לבוב, החיים בגטו, החלפת תכשיטים בלחם, גירוש הסבתא לבלז'ץ, ברוטאליות האוקראינים, בריחה עם האם מהגטו באביב 1942, תפיסה ברווה רוסקה ומאסר, לאחר כמה שבועות גירוש לבלז'ץ, החיים במחנה באזור מגורי הסגל, עבודת האם כסוכנת בית של מפקד המחנה, צפיית העדה במשלוחי היהודים המגיעים להשמדה,

לאחר כחודשיים הברחת העדה לכפר בלז'ץ לבית Yulia Pepiak (לימים חסידת אומות העולם), עקב החיפושים מעבר להסתתרות בשדות הכפר, לאחר כשבועיים מעבר להסתתרות בדיר החזירים ובבית הקברות, לאחר כמה שבועות מסתור בבור בחצר הגברת פפיאק, השכיבה בבור בתנועת עובר במשך כשנה וחצי, ריח הגוויות הנשרפות במחנה הסמוך, קבלת מזון וסעד נפשי מגברת פפיאק, שחרור ע"י הרוסים בקיץ 1944, המצב הפיזי והנפשי הקשה לאחר השהייה בבור, שיקום, הפגישה עם האם ששרדה, אנטישמיות אחרי המלחמה, עלייה לישראל ב-1948.

קטע העדות המתייחס למחנה בלז'ץ

ש. בתור מה, מה אימא צריכה לעשות שם?

ת. בתור סוכנת בית שלו, אשת כל-בו, מה שנקרא, לא יודעת, מה היא עשתה שמה כשאני לא ראיתי.

ש. את מדברת על מפקד המחנה?

ת. כן.

ש. ואת איתה?

ת. ואני איתה, אבל איתה לא בתוך הבית של הקומנדנט, היה איזה מחסן או משהו בבית הסמוך, שמה נתנו לנו מזרונים ושם ישנו, ואמרו לי לא להתקרב לגדר הפנימית, שבאמת לא היה צריך הרבה להתקרב, ראו מה שהולך שמה, פחות או יותר, כשהוציאו את הגוויות ראיתי, כשהכניסו

אותם, לא כל כך ראיתי, כשהגיעה הרכבת, הרי הרכבת נכנסה ישר, היא עברה את המחנה החיצוני ונכנסה ישר לתוך המחנה הפנימי, ובמחנה הפנימי, מה שיכולתי לראות, שפירקו אותם מהרכבת, כל אלה שהגיעו.

ש. איך, באיזו צורה, מה את ראית?

ת. מה שהופתעתי ונדהמתי בעצם, שראיתי כמה אנשים יוצאים מקרון רכבת כזה, זה היה משהו מדהים, זאת אומרת, לפי ההבנה שלי אז, היו מאות, יכול להיות שלא היו מאות, אבל לפי ההבנה שלי אז, היו מאות, חשבתי לעצמי, כשניסיתי לשאול את אימא שלי היא עשתה לי ככה, שאני לא אשאל, היא לא תדבר.

ש. אימא שלך, מן הסתם, ידעה טוב מאד, מה קורה שם.

ת. קרוב לוודאי שהיא ידעה, מאוד ידעה, כנראה, היא גם הייתה בשטח שהיא גדלה בו עד גיל עשרים פלוס, זאת אומרת, היא הכירה כל פינה שמה, היא ידעה מה הולך שם, היא גם הייתה במרחק מאוד קטן מבית הוריה, שעדיין היה שם, אבל כנראה הוא היה ריק או מאוכלס ע"י מישהו אחר, אין לי מושג, היא לא יכלה לראות אותו ממש משמה, כי זה היה מזווית ראייה אחרת, במחנה הפנימי ראינו את ה...

ש. את אומרת, שאת רואה את המשלוחים מגיעים, את האנשים מגיעים, ואחר כך את רואה ...

ת. מורידים מהרכבת ומפרידים בין המשפחות.

ש. הגרמנים או האוקראינים, מי עושה את זה?

ת. לרוב ראיתי אנשים עם מדים, היו שם גם אנשים בלי מדים, לא הייתי מספיק קרובה לשמוע בדיוק... צעקות היו שם, אבל קשר עין היה פחות או יותר דרך הגדרות האלה.

ש. איזה אנשים את רואה, את רואה גם ילדים וזקנים?

ת. ילדים כמעט לא היה, היה מעט מאוד ילדים, והילדים נעלמו מיד, כאילו שמישהו מעלים אותם, הגברים מצד אחד, הנשים מצד שני, וכמובן שמתחילה ההליכה, וכשהם מתחילים ללכת לתוך עומק המחנה מתוך פסי הרכבת, אני כבר לא רואה אותם, אני כבר יותר לעולם לא רואה אותם.

ש. יש לנו כרגע עדות על מה שהתרחש במחנה בלז'ץ ובואי נציין, שאין עדים משמה, זה מחנה שפשוט כל מי שנכנס לשם, נרצח שם גם, מעט מאוד, יש שורד אחד שנתן עדות מקיפה אחרי המלחמה, את נותנת לנו עכשיו גם איזושהי עדות, עדות נדירה מאד, זאת אומרת שאת רואה את האנשים נכנסים לפנים המחנה, אחר כך את לא רואה. מה את אמרת קודם, שאת רואה גופות?

ת. יותר מאוחר, לא באותו יום ולא באותו שבוע, הייתה תקופה שהוציאו מריצות ועגלות לעוד גופות, אני ראיתי שגופות היו מוערמים בערמות, והם היו עירומים, כמובן, אנשים עירומים, גם כן, מרחוק, אין לי תמונה בתקריב.

ש. איך את מתמודדת עם מה שאת רואה? את רואה מראות נוראים, איך את מתמודדת עם זה?

ת. מסתגרת.

ש. ואת לא מדברת על זה עם אף אחד.

ת. אני מנסה לדבר על זה עם אימא שלי, אבל היא כל הזמן עושה לי...

ש. אימא לא מדברת איתך על זה.

ת. לא מדברת איתי על זה, ולא מדברת איתי כמעט על שום דבר, מדברת איתי על: "תיכנסי לישון, כבר חושך, אני אצטרף עוד מעט", ו"אל תלכי לשמה", כל הזמן זה "אל תלכי לשמה", אבל גם ה"אל תלכי שמה", אני שומעת את זה מפי הרבה אנשי צוות פנימי שהם היו פולנים, זאת אומרת במחנה החיצוני היו גם אנשים שעבדו, אנשים שכנראה עבדו בעבודות בית או משהו, כולם אמרו לי: "אל תלכי לשמה", אבל ילד חייב לראות, ילד שאין לו מה לעשות, ספרים פולניים..., היה איזשהו גוי, שהוא עבד ברכבת, אני נפגשתי איתו אחרי המלחמה, אבל הוא לא זכר את זה, שהוא הביא לי ספרים בפולנית.

ש. במחנה החיצוני, בואי נקרא לו, איזה עוד אנשים היו שם?

ת. היה שם את סגל המחנה.

ש. סגל המחנה, שזה אומר מה?

ת. גם גרמנים, גם פולנים, גם אוקראינים, ראיתי גם נשים, זאת אומרת איכרות, האיכרה הפולנית נבדלת בלבוש שלה, מה הם עשו שם? אני לא יודעת, אולי בישלו, אולי...אין לי מושג.

ש. היו שם עוד יהודים, את יודעת?

ת. לא, במחנה החיצוני?

ש. איך קרה? שאימא מגיעה למחנה החיצוני ונותנים לה לשמור את הילדה הקטנה שהייתה.

ת. בואי נאמר, אני היום מעריכה, שהקומנדנט כנראה ראה אותה, וכנראה מצאה חן בעיניו מסיבה זו או אחרת, זאת אומרת, נתן לה עוד אורך חיים, הרי היא ידעה, שסופה יהיה בפנים, במילה אחת ממנו, אבל מילה אחת ממנו לא הגיעה, מה שהגיע...

ש. מה שאת אומרת, שממש היא בת חסותו?

ת. אני מניחה ככה, גם אחרי תקופה, המכות שלה התחילו רק אחרי שאני גונבתי החוצה מהמחנה, אז היכו בה בצורה, שאני לא יודעת אם היא בכלל שרדה, מה שקרה הוא...

ש. ברשותך, אני רוצה לשאול כמה שאלות על התקופה שהיית בפנים, את מסתובבת שם, את אומרת...

ת. אני מסתובבת במחנה החיצוני.

ש. במחנה החיצוני, את מסתכלת, מה קורה במחנה הפנימי, יש לך קצת ספרים, לא ברור עוד, איך הם הגיעו אליך בדיוק, איך מתייחסים אליך הסגל הגרמני, הסגל הפולני, הרי ברור לכולם, שאת ילדה יהודיה.

ת. די באדישות, כנראה שזה היה, כמו שאומרים, הייתי כנראה חסות, אני מניחה את זה היום, לפי ההבנה שלי היום, מפני שאני לא יודעת, פשוט היה לי מזל.

ש. יש לך בגדים, את מקבלת בגדים או שאת עם אותם בגדים מהבית?

ת. בגדים מהבית מעט מאד, ואימא שלי, אני חושבת, שקיבלה מאיזה גויה שמה איזה בגדים, והיא תפרה גם שמה.

ש. ואוכל, מה עם אוכל, יש מספיק?

ת. אוכל יש, פה תפוח אדמה, שם משהו, היא לא הייתה רעבה שמה, היא לא הייתה רעבה ולא הייתה רזה.

ש. ואת?

ת. ואני הייתי כרגיל, ילדה קטנה צנומה.

ש. את חושבת, שבתקופה שאימא שמה, היא מצליחה ליצור קשר עם מישהו מאנשי הכפר, הכפריים?

ת. הכפריים, אם הגיע מישהו מהכפריים הוותיקים, הכיר אותה, עשה את עצמו שהוא לא מכיר אותה, אבל... יש לך עוד שאלות לפני ההוצאה שלי מהמחנה?

ש. לגבי המחנה עצמו?

ת. כן.

ש. כן, אני רוצה לשאול אותך, כמה זמן את היית שם בסך הכול במחנה החיצוני?

ת. הייתי אומרת, חודשיים אולי, מקסימום, אני גם לא בטוחה לגבי זה, אבל זה היה נראה ככה, זו ההערכה.

ש. כשאנחנו מדברים על חודשים שהמחנה עובד חזק...

ת. כל יום מגיעות הרכבות מלאות עם נוסעים, לא רכבות נוסעים.

ש. יהודים נרצחים שם בתאי הגזים, כמו שאת אמרת, זה היה איזה מחנה ניסויי כזה, ההשמדה נפסקת שם גם, בדצמבר 42 כבר מפסיקים עם זה ומוקמים מחנות השמדה נוספים.

ת. אני כבר לא הייתי שמה.

ש. כשאת נמצאת שם בעצם, בחודשיים האלה, את נמצאת בתקופת שיא ההשמדה, ואיכשהו את כביכול מנהלת חיים, בטח שלא נורמאלים, עדיין אין לך חברות, כמו שלא היו לך מעולם, אין לך שום ילדות, בעצם את צמודה לאימא שלך...

ת. הם גזלו ממני את כל הילדות.

ש. את כל הילדות, צמודה לאימא, עם ספר...

ת. מכל הבחינות הם גזלו ממני את כל הילדות.

ש. איך את מעבירה שם את הימים, חודשיים זה הרבה זמן, בטח לילדה.

ת. מסתובבת הרבה, וכנראה שיש לי נפש צועניה, גם היום אני הולכת הרבה מאוד ברגל, למרות שיש לי אוטו.

ש. את אוהבת ללכת ברגל?

ת. המון, המון, זה גם משהו..., טוב, בהמשך הזמן תביני גם, למה עד היום אני משתמשת הרבה ברגליים, אבל אז כן, הלכתי פה, הלכתי פה, אני לא יודעת מה, היה לי אולי איזה בובה סמרטוט, אז שיחקתי איתה, לא שאני זוכרת ממש, אבל אני לא זוכרת איך העברתי את הימים. חיים שמה מחושך לחושך, זה לא שהיום מדליקים את החשמל וממשיכים את הערב, ברגע שהשמש, אם יש שמש בכלל, בחורף אין שמש, והרבה פעמים גם בקיץ אין שמש, מקום קר מאוד, דרך אגב, אין הרבה שעות, כל כך הרבה שעות אור, כמו שאנחנו רגילים פה.

ש. את אמרת קודם, שאם עובר איזה כפרי שהכיר את אימא לפני המלחמה, הוא מתעלם, הוא עושה את עצמו, שהוא לא מכיר אותה.

ת. אני ראיתי כמה פעמים, ראיתי במבטים שכאילו הכירו, ושאלתי את אימא אחר כך, אפילו שהיינו במקום הזה שלא היה בו שום מכשיר שיכול לשמוע אותנו, היא עשתה לי ככה, ואמרה "אני לא מכירה, אני לא יודעת".

ש. מה קורה אחרי חודשיים?

ת. ואז אימא שלי עומדת בחצר, במקרה היא עמדה בחצר, לרוב היא הייתה בתוך הבית שמה.

ש. את נכנסת לבית שם, דרך אגב, של המפקד?

ת. מפעם לפעם, אבל לא כשהוא היה שם.

ש. מה היה שם, איך נראה הבית?

ת. הייתה דירה מאד ממוצעת, בשנים ההם לא היה ריהוט מפואר או משהו, היה לו שולחן כתיבה מאד גדול, עם כיסא מאד גדול, והיו שם המון ניירות, חוץ מזה, היה שם חדר שינה ומטבח וזהו.

ש. מה קורה אחרי חודשיים?

ת. קורה הוא שאימא שלי עומדת בחצר, ואחיה מגיע עם עגלת הלחם, הוא הגיע למחנה החיצוני ופרק שמה...הוא הביא את הלחם בסלים כאלה גבוהים, בערך, אני חושבת, יותר ממטר גובה, סלים מקש, עם כיסוי, שבזה הוא מביא את הלחם מהמאפייה לכל הסגל, אני לא הכרתי אותו.

ש. הוא, בואי נזכיר שוב, זה הדוד שחי במסווה.

ת. כן, והוא יצר קשר עין עם אימא שלי, לא ניגש, לא דיבר, יצר קשר עין בין אחים, היא הייתה האחות הבכורה, הוא היה האח האחרון, הכי צעיר, כנראה שהיה להם איזשהו קשר טלפתי, היא הראתה ככה בעין עלי ואמרה..., עשתה לו ככה סימן "תיקח אותה מפה", ואז אני הייתי חופשית לגשת לעגלת הלחם, אז הוא אומר לי: "בפעם הבאה שאני מביא לחם..., אל תדברי עם אף אחד, אל תגידי שום דבר, פעם הבאה שאני מביא את הלחם, מוציא את הלחם מהסלים, אני נותן לך סימן, תיכנסי לסל ותכסי את עצמך בשק", זה לקח עוד קצת זמן, בפעם הבאה שהוא הגיע, אני כבר שמעתי שהעגלה מגיעה, אני כבר הייתי בחוץ, הוא לקח סל אחד של לחם והכניס אותו בפנים, הוציא אותו החוצה, ניכנס עם הסל המלא, השאיר את הסל הריק בעגלה ועשה לי ככה עם העין, קרץ לי עם העין, ואני הסתובבתי, הסתכלתי מסביב, שאף אחד לא רואה וזינקתי לתוך הסל, כיסיתי את עצמי עם השקים, הוא חזר מיד עם הסל הריק השני, עלה על העגלה, נתן גלופ לסוס, והיינו בחוץ.

ש. אימא שלך מכינה אותך לבריחה הזאת?

ת. לא.

ש. היא לא דיברה איתך על זה מילה?

ת. לא.

ש. בעצם מי שדיבר איתך על זה, זה הדוד?

ת. כן, אחר כך היא הסבירה לי, אחרי המלחמה, שהיא לא רצתה לומר לי כלום, כי אם זה ייכשל, אז אנחנו מיד נלך למשרפות, את זה היא הסבירה לי אחרי המלחמה.

ש. וכשאת ראית את הדוד שלך, כשהוא מביא את הלחם, את זיהית אותו?

ת. כן, זיהיתי אותו...

ש. ידעת שזה הדוד שלך?

ת. מעט מאד הכרתי אותו, כי הוא היה נער, כשאני הייתי מבקרת שמה, הוא היה בבית ספר, לא היה בכפר, בית הספר היה מחוץ לכפר.

ש. איך זה שבאינסטינקט לא רצת אליו, לא..., הבנת ש...

ת. הבנתי שהכול צריך להיות...

ש. הבנת שאת אמורה עכשיו להזדהות ולזהות אותו.

ת. לא, כנראה שהיה לי מספיק שכל להבין, שאם הוא אמר לי להיכנס לסל ולהתכסות...

ש. עוד לפני זה, כשאת רואה אותו בפעם הראשונה, עוד לפני שהוא אומר לך, את רואה אותו, הוא מכניס את הלחם למחנה.

ת. בסדר, כן, אז הוא אמר לי שהוא רוצה להוציא אותי מהגיהינום הזה.

ש. אבל לפני שהוא אמר לך את זה, את רואה אותו, איך זה שאת לא רצה אליו?

ת. אני אף פעם לא התקרבתי אליו, אני לא התייחסתי, גם לא כל כך ראיתי אותו פנים אל פנים...

הוא עמד במרחק של איזה מאה חמישים מטר, לפי דעתי, ואף פעם הוא לא היה ממש ככה בפרונט.

ש. אפשר לנסות לשער מה עבר עליו כשהוא פתאום קולט את אחותו שם, ואת האחיינית שלו שם.

ת. את זה הוא כבר ידע.

ש. הוא כבר ידע שאתם שם?

ת. אחרי זה, כשהוא כבר הוציא אותי, הוא סיפר לי שאחד הגויים שעובד שמה אמר שאחותו שמה ואני שם, הוא ידע, אני לא ידעתי.

ש. איך את הבנת, שכל כך חשוב לברוח, את בעצם עוזבת את אימא שלך, את גם את זה מבינה.

ת. אני משום מה חשבתי, שאולי היא תבוא אחר כך, אני באמת לא יודעת, מה חשבתי אז, לא יודעת אם בכלל חשבתי אז, האינסטינקט החייתי להינצל מגורל לא ידוע, בעצם זה היה בשבילי לא ידוע, כמה שהיה רמזים של ידוע, הוא לא היה ידוע.

ש. את נפרדת מאימא איזושהי פרידה?

ת. לא, לא, היא בכלל לא בחוץ, אני פשוט נעלמת.

עדותו של חיים הירשמן והמשכה ע"י אלמנתו / המתרגם נחום מנור

מס. יד ושם: 1476 - M 49 E | **מקור המסמך**: המכון ההיסטורי היהודי, וורשה - ZIH, Warszawa

מוסר העדות: HIRSZMAN Chaim | **מועד ומקום מסירת העדות**: 19.3.1946 - Lublin, הוועדה היהודית ההיסטורית המחוזית.

מועד ומקום האירוע : אוקטובר 1939 - מרץ 1946; הגטו ב-Lubelski (Janow) משלוח למחנה בלז'ץ. עם חיסול המחנה כעבור תשעה חודשים, נשלח לסוביבור. ברח מן הרכבת והצטרף לפרטיזנים.

שפת המקור: פולנית | **תרגום**: נחום מנור, באר שבע 03-4

פ ר ו ט ו ק ו ל

המעיד: חיים הירשמן, יליד 24.10.1912 ביאנוב לובלסקי. **השכלה**: בית ספר מקצועי. **עיסוק לפני המלחמה**: עובד מתכת - מכונאי, כעת במשרד המחוזי לביטחון הציבור - המשטרה החשאית. התגורר לפני המלחמה ביאנוב לובלסקי, ולחליפין בסטאלובה וולה.

כאשר נכנסו הגרמנים ב-39 ליאנוב חיו שם כ-4.000 יהודים. רוב הבתים היו הרוסים עקב פעולות המלחמה. החנויות הבודדות אשר ניצלו, נפרצו ונבזזו ע"י הגרמנים. ברחוב נערכו כל הזמן חטיפות לעבודה...עד ספטמבר 42 לא נערכה שום אקציה מיוחדת. אז פקדו על כל היהודים לצאת מיאנוב - מותר היה ללכת לקרסניק או לזקליקוב. אני עם משפחתי נסענו לזקליקוב, שם נערכה הסגרגציה (מיון). גברים כשרים לעבודה הועמדו לחוד, ואילו הנשים, הילדים, הזקנים ובלתי כשרים לעבודה - לחוד. אותי הציבו בצד הנבחרים לעבודה, אבל בגלל שאשתי ובני בן החצי שנה הועמדו בצד שני, עברתי אליהם והורשיתי להישאר אתם. הועמסנו על הרכבת והוסענו לבלז'ץ . הרכבת נכנסה לחורש. כל צוות ההפעלה הוחלף. את מקום עובדי הרכבת תפסו אנשי ה-אס-אס ממחנה המוות. אז עוד לא עמדנו על משמעותו של הדבר. הרכבת נכנסה לתוך המחנה עצמו. אנשי אס-אס אחרים קיבלו את פנינו והובילו את כולנו יחד - נשים, גברים וילדים - לצריף. נאמר לנו שאנו נלך לבית מרחץ ופקדו עלינו להתפשט. מיד הבנתי את פשר הדבר. לאחר ההתפשטות פקדו עלינו להתייצב בשורות, גברים בנפרד מנשים וילדים. עמד שם איש אס-אס עם שוט רוכבים ועל ידי מכה היה מורה לגברים האם לפנות שמאלה או ימינה; למוות או לעבודה. אותי הפנה לצד המוות - אז עוד לא הבנתי את זה. לתומי חשבתי ששני הצדדים פירושם מוות. אבל כאשר פניתי לכוון המצווה, קרא לי איש ה-אס-אס ואמר בגרמנית: אתה הנך איש צבא, לך אנו יכולים להזדקק. עלינו, אשר נבחרנו לעבודה, פקדו להתלבש מחדש. עליי ועל עוד גברים אחדים ציוו להוליך את האנשים אל התנור. אותי הציבו

על הנשים. ליד הכניסה לתא הגזים עמד פולקסדויץ', והכה במגלב כל אישה נכנסת. לפני נעילת הדלתות, ירה פעמים אחדות מאקדחו ואז הדלתות ננעלו אוטומטית וכעבור 40 דקות היינו נכנסים ונוטלים את הגוויות ל... (חסרה מילה) מיוחד ושם גילחנו לגוויות את השערות, אשר נארזו בשקים והגרמנים היו לוקחים אותם. את הילדים היו משליכים לתוך התאים, פשוט מעל ראשי הנשים. באחד ה"משלוחים" מתא הגזים, הייתה גווייתה של אשתי - נאלצתי לגלח את שערותיה. את הגוויות לא קברו מיד; היו ממתינים להצטברות כמות גדולה יותר. ביום ההוא לא קברנו. כפי שהבחנתי, היו במחנה אנשים רבים - יהודים בלבד. היו צריפים המכונים "נקיים" וגם מלוכלכים. אותי הפנו לצריף "נקי". ראש הבלוק הקצה לי דרגש...

בתאריך 19.3.1946 רשמתי פרוטוקול רק עד המקום הזה, הואיל ולמעיד לא היה פנאי להמשיך בעדותו באותו יום. הוא היה אמור לעשות זאת למחרת היום. בו בערב הוא נרצח על ידי שניים או שלושה טיפוסים מ- N.S.Z. (Narodowe Sily Zbrojne) (כוחות לאומיים מזוינים) - קבוצת מחתרת פולנית קיצונית ימנית ואנטישמית, אשר רצחה הרבה יהודים בעת המלחמה ואחריה - נ.מ.).... בהמשך תעיד אשתו הנוכחית (למעשה אלמנתו), אשר במשך כמעט שנת נישואיהם המשותפים שמעה מפיו את כל הפרטים על שהייתו בבלז'ץ ועל בריחתו מאוחר יותר.

במקום הבעל הנרצח חיים הירשמן / מעידה פולה הירשמן

פולה הירשמן מבית קמינר, ילידת 30.5.1923 בבילאגורי, מעידה על הידוע לה אודות המחנה בלז'ץ על פי סיפוריו של בעלה.

ידוע לי מפי בעלי שהמחנה בבלז'ץ על כל צריפיו של הפועלים (אשר הורכבו בלעדית מיהודים שהושארו מתוך הטרנספורטים) - היווה יחידה שלמה אחת. מבחוץ היה מוקף חורשה, כך שלא ניתן להבחין בכלום. היה צריף אחד, אליו היו מריצים את כל האנשים המיועדים למוות; דלתותיו היו נסגרות אוטומטית ושם המיתו בני אדם בגז. לאחר מכן הוציאו פועלים יהודים את הגוויות; תחילה קברו ובשלב מאוחר יותר שרפו. בעלי סיפר לי על מקרה שפועל אחד היה פעם כל כך רעב, עד שבעת שרפת הגופות אכל חתיכת רגל אדם. פעם הובא משלוח ילדים עד גיל שלוש - אינני יכולה להגיד כמה בדיוק היו, אבל אני יודעת שהרבה. פקדו על הפועלים לכרות בור אחד גדול ולתוכו הושלכו הילדים; אחר כך נצטוו לכסות את הבור בעודם בחיים. בעלי היה נתקף אימה וחלחלה כאשר היה נזכר באירוע, ולא היה יכול לשכוח איך האדמה התרוממה עד שכל הילדים נחנקו למוות. ממה שסיפר לי, אני מניחה שלא היה שם קרמטוריום, אלא שרפו גוויות על המוקד. המחנה דמה כאילו לעיר - היו אפילו שמות לרחובות. הצריפים היו בנויים מעץ, להוציא המבנה של תא הגזים. בשעה 4 בבקר הייתה השכמה. האסירים התייצבו למסדר.

הגרמנים סקרו אותם, ומי שלא מצא חן בעיניהם או שהיה חולה - נבחר ל"קומנדו".

מדי יום הוכרחו היהודים לשיר: "שיר עם פולני ידוע שמילותיו: "איש הרים, האינך מצטער..." וכל אחד פנה לעבודתו. ידוע לי שהיה מקום למיון חפצים, שם עבד בעלי תקופת מה בעריכת חיפוש בבגדים וקיפולם. פעמים אחדות הצליח להבריח דברי ערך, אבל תמיד היה משליך אותם בשירותים, כי לא היה להם בעיניו כל ערך; הוא היה צפוי ומוכן כל רגע למות. הוא עבד זמן מה בתור גנן ובסוף בתור פחח. פעם אחת עבד על גג צריף אחד. הצריף היה בקצה המחנה והגג היה משופע. בעלי החל לתכנן תחבולות, איך לגלוש מן הגג מבלי שאיש יבחין, ולעבור אל מחוץ למחנה. הוא ראה מרחוק מבני משק של איכר והתכוון להגיע אליהם. בינתיים נתגלה במחנה שאחד האסירים, יהודי צ'כי, מתכנן בריחה. אנשי אס-אס פקדו לבנות עמוד תלייה ואספו את כל האסירים על מנת שישתתפו בהוצאה להורג. ציוו על בעלי להביא חבל ולקשור את הנדון. בעלי התחמק מזה איכשהו, כי היה שם יהודי אחד שהתמחה בקשירה ובעלי כך כיוון את העניינים שגם הפעם הוא יבצע זאת. לפני שהאיש נתלה, הוא אמר :"אני הולך למות, אבל היטלר יאבד וגרמניה תפסיד במלחמה". האסירים קיבלו מכות ולא עבר יום בלי שכמה מאנשי הצוות ייהרגו. מחלת טיפוס הבהרות פשטה, אבל אסור היה להודות במחלה. את החולים הרגו מיד. לא דובר בכלל על ריפוי או מנוחה. בעלי עבד בהיותו חולה ועם 40 מעלות חום, ואיכשהו הצליח להסתיר מפני הגרמנים את מצבו. הוא היה אחד האסירים המבוגרים. איש לא החזיק מעמד כמוהו כל כך הרבה זמן. בשלב מאוחר יותר כבר לא סבלו כל כך מרעב. היה אוקראיני אחד אשר קנה להם מזון תמורת דברי ערך, והרי לכל איש במחנה היו הזדמנויות די והותר לזכות בדברים כאלה. גם לבושים היו לא רע; כמובן הלכו בבגדי הנרצחים. המשלוחים הגיעו יום-יום. לרוב מפולין, אבל גם מארצות אירופה השונות: גרמניה, אוסטריה, צ'כיה ועוד. פעם אחת במשלוח נשים נמצאה אוקראינית אחת. היא הוכיחה בעזרת תעודותיה שהיא באמת ארית ולא היו בנושא שום ספקות - למרות זאת הלכה לגז. מי שעבר פעם את שער המחנה, לא יצא ממנו חי.

במרחק קילומטר אחד מן המחנה נמצא משרד המחנה. באותו מבנה התגורר גם מפקד המחנה. אנשי צוות השמירה גרו בתוך המחנה. זכור לי רק איש אחד שהיה קודם מפקד המחנה ביאנוב לובלסקי . הוא היה בלונדיני גבה קומה ורזה, מאוד נאה. בבלז'ץ הוא נמנה על האכזריים ביותר. אינני יודעת איזה תפקיד היה לו שם. במשרד המחנה עבדו גם שתי יהודיות צ'כיות. גם הן לא נכנסו לתוך המחנה. אפילו נהנו מחופש תנועה מסוים. לעתים נסעו עם אנשי ה-אס-אס לעיירה לכל מיני סידורים. יום אחד נאמר להן שעומדים להראות להן את המחנה. אנשי אס-אס סיירו אתן בכל המחנה וברגע מסוים הובילו אותן ל"תא", וכאשר נמצאו בפנים - טרקו מאחוריהן את הדלת. חיסלו אותן על אף הבטחותיהן להיות נאמנות. הגרמנים פקדו על האסירים להקים קבוצת כדורגל ובימי א' התקיימו המשחקים. היהודים שחקו נגד אנשי אס-אס - אותם האנשים

אשר עינו ורצחו אותם. הגרמנים התייחסו לעניין באופן ספורטיבי וכאשר הפסידו משחק, לא באו בטענות על כך. לא עבר יום ללא משלוח; לרוב הובאו נשים וילדים.

האוקראינים המועסקים במחנה התעללו באנשים יותר מאשר הגרמנים. היהודים תכננו מרד ובריחה המונית, אבל הודות לבגידה נאלצו לוותר על התוכנית. במחנה הועסקו גם הנשים אבל במספר הרבה יותר קטן מאשר הגברים. ילדים לא היו קיימים בכלל. הנשים עבדו. הן נבחרו מתוך המשלוחים. תמיד היה צריך להתהלך עם פרצוף שבע רצון והיה אסור להיות עצוב. אם הפרצוף לא מצא חן בעיני הגרמני - הוא ירה או שלח ל"ארובה". בעת העבודה הרביצו ללא רחמים. היה אסור להפנות מבט - בעבור זה ירו.

בעלי היה ראש קבוצת הפחחים ונדמה לי שרק הודות לכך החזיק מעמד זמן כה רב. כעבור תשעה חודשי שהייתו שם, הגרמנים חיסלו את המחנה. האסירים שעבדו במחנה, הוסעו משם. לפני כן חוסלו כל בתי המלאכה והמשרד. בשבועות האחרונים פסקו המשלוחים לחלוטין. צוות המחנה והאסירים יצאו ברכבת למחנה סוביבור. הגרמנים הודיעו להם שהם נוסעים לעבודה. בראותם שהם עוברים את חלם (Chelm), הבינו היהודים לאן הם מובלים. בעלי החליט לברוח. הוא נידבר עם עוד שני חברים שהיו באותו קרון. הוא פירק את לוח מרצפת הקרון ואחר כך הם הפילו גורל מי בורח ראשון. בעלי זכה; הוא השתחל דרך הפתח. קודם הוציא את הרגליים ואחר כך החליק עם כל הגוף. הוא נאלץ לשכב עד שהרכבת עברה, וגם אחר כך לא היה יכול לקום מיד, כי על גגות הקרונות ישבו הגרמנים עם נשק אוטומטי. האחרים היו אמורים לברוח מיד אחרי בעלי. הם נדברו להיפגש במקום מסוים. בעלי חיכה, אך הם לא הופיעו - כנראה לא הצליחו לברוח. בעלי תמיד חשב שאיש מלבדו לא ניצל. בכל תקופת שהותו בבלז'ץ, על פי חישוביו שלו ושל חבריו, אבדו שם 800.000 יהודים, כלומר הומתו בגז. לאחר הבריחה ניגש בעלי לתחנת הרכבת. הוא שאל שם עובד רכבת אחד על הדרך לחרוביסצוב. הוא עבר כברת דרך והבחין שמישהו הולך בעקבותיו. הוא הבין שהאיש הלשין עליו. כעת נערך אחריו מצוד אמיתי. אוקראינים על אופניים רדפו אחריו. הוא הצליח להסתתר בשדה שיפון. מתוך המסתור שלו צפה איך "השחורים" (כינוי לאוקראינים במדיהם השחורים- נ.מ.) סרקו את השיחים בצדי הדרך, האירו בזרקורים וירו מנשק אוטומטי. איכשהו ועל אף הכול הוא ניצל. הוא הצליח להגיע ליאנוב לובלסקי ומשם אל היער ואל הפרטיזנים של הארמיה לודווה (Armia Ludowa) - צבא העם שהייתה המחתרת השמאלנית. הוא חבר ליחידה מס. 23 של הבריגדה ונשאר בה ממרץ 1944 ועד לכניסת הצבא האדום.

בעת שהייתו ביחידת הפרטיזנים הוא הרג 29 גרמנים - זה הוכח במסמך צבאי - ועל כך זכה לעיטור "צלב גרונוולד" שהוא עיטור כבוד של הצבא הפולני.

בשנת 2006 החלטתי לחקור מה עלה בגורלם של האחים של אמי, בני משפחת בן זקן שחיו בפריז בתקופת המלחמה. התברר לי כי הדודים שלי נשלחו לסוביבור במשלוח מס' 53. לאחר מספר חודשים החלטתי לנסוע למקום ולחפש מידע על המחנה ועל המשפחה. להפתעתי הרבה, לא נמצא דבר בשטח ששפך אור על סיפור המחנה. כארכיאולוג, המחשבה הראשונה שעברה בראשי הייתה, שחפירות ארכיאולוגיות יכולות לתת תשובות לשאלות רבות שעלו בעניין מחנה סוביבור. מכאן העמיק המחקר והתרחב, אך לא הגיע עדיין לסופו למרות ההבנה הטובה יותר.

רקע היסטורי

המחנה הוקם ליד תחנת רכבת סוביבור, בסמוך לכפר הקטן סוביבור, בחלקו המזרחי של מחוז לובלין, בקרבת מסילת הרכבת חלם-ולודבה, שמונה קילומטרים דרומית לעיירה ולודבה. האזור שנבחר להקמת המחנה הוא מיוער וביצתי, מבודד ודל באוכלוסין עד היום (גוטמן, תש"נ: 843). במארס 1942 החלה הקמתו של מחנה סוביבור במסגרת מבצע ריינהארד. כדי להחיש את עבודות בניית המחנה מונה אוברשטורמפירר פרנץ שטנגל למפקד סוביבור (שהוחלף בספטמבר 1942 ע" פרנץ רייכלייטנר). עבודות הקמת המחנה הושלמו באפריל 1942. סגל מחנה סוביבור כלל כ-20-30 גרמנים אנשי אס-אס. שרובם שירתו לפני-כן במבצע אותנסיה. במחנה שירתו גם 90-120 אוקראינים, רובם שבויי מלחמה סובייטים, שעברו הכשרה בטרוניקי (Trawniki). הגרמנים מילאו במחנה בעיקר תפקידי פיקוד ומנהלה, והיחידה האוקראינית הועסקה בשמירה, באבטחה ובמניעת בריחה והתנגדות מצד היהודים שהובאו למקום (גוטמן תש"ן: 844).

גודלו של מחנה סוביבור היה 400X600 מטר, ובשטח כבר היו שני מבנים - בית היערנים ובית הדואר (ארד תשמ"ח: 46). המחנה עצמו חולק לשלשה אגפים:

1. אזור המנהלה, נחלק לשני חנות משנה, מחנה I שבו התגוררו האסירים היהודים, ושם גם היו בתי-המלאכה שבחלקם עבדו האסירים היהודים, והמחנה הקדמי (Vorlager) שכלל את רציף הרכבת ומבני המגורים של אנשי האס-אס (גוטמן תש"ן: 844).
2. מחנה II שבו היו מחסנים, צריפי ההתפשטות ותחנות לאיסוף חפצי הערך של הקורבנות. מצריפי ההתפשטות התחיל שביל ברוחב של 5 מטר ובאורך של כ-150 מטר שהוביל לאזור ההשמדה, לתאי הגזים ונקרא ע"י הגרמנים Himmelfahrtsstrasse (הדרך לשמיים).
3. מחנה III היה אזור ההשמדה שבו פעלו תאי הגז, קברים המוניים וצריפי המגורים של האסירים היהודים שעבדו בחלק זה של המחנה ושל אנשי המשמר. לפי ארד (תשמ"ח: 47) גודל תאי הגזים היה 4X4 מטר, והתפוסה בכל תא הגיע ל-150 עד 200 איש. את גז חד תחמוצת הפחמן שהופק ממנוע של טנק בעל 200 כוחות סוס הזרימו בצינורות

לתוך התאים. עקב עבודות תיקונים שנעשו בקו מסילת הברזל שבין לובלין לחלם, הופסקו המשלוחים מסוף יולי ועד ספטמבר 1942 (ארד תשמ"ח: 109). שלושת תאי הגזים הישנים, בעלי קיבולת של 600 איש בלבד, יצרו צוואר בקבוק והאטת קצב ההריגה. לכן בזמן שהופסקו המשלוחים לסוביבור ניבנו שישה תאי גזים חדשים, וקיבולת התאים עלתה ל-1200 עד 1300 איש (ארד תשמ"ח: 160).

4. לפי הוראתו של הימלר הוחלט ב-5 ביולי 1943 על הקמת אזור נוסף לשם בניית בונקרים לאחסון נשק בחלקו הצפוני של המחנה שנקרא מחנה IV (גוטמן תש"ן: 846).

הותקנה גם רכבת מכרות בסוביבור שנעה על מסילה צרה והובילה מן הרציף לקברים ההמוניים את האנשים שמתו ברכבות במהלך הנסיעה למחנה (ארד, תשמ"ח: 160). רכבת זו החליפה את המריצות ואת עגלות הסוסים שהובילו את החולים והמתים לקברים ההמוניים.

ב- 14/10/1943 פרץ מרד במחנה סוביבור בהנהגתו של אלכסנדר פיצ'רסקי, שהיה קצין רוסי שבוי. במהלך המרד הצליחו המורדים להרוג 11 קצינים וחיילים גרמנים ומספר חיילים אוקראינים. כ-600 אסירים שהו במחנה בזמן המרד, בין 230-270 אסירים נהרגו במהלך המרד, וכ-300 אסירים הצליחו לברוח. למחרת נורו למוות אסירי מחנה 3 ואותם אסירים שלא ברחו בזמן המרד. ארד (תשמ"ח: 451) מעריך כי 50-70 יהודים שרדו. במהלך שלושת החודשים הראשונים להפעלתו של המחנה נרצחו בין 90,000 עד 100,000 יהודים, שרובם הגיעו מאזור לובלין וגם מן הרייך הישן ואוסטריה (פרידלנדר, תשס"ט: 348). לפי המידע שהעלתה הוועדה לחקירת פשעי הנאצים בפולין (גוטמן, תש"נ: 846), בסוביבור נרצחו בסך הכול כ-250,000 יהודים וכ-1,000 פולנים.

סוביבור היה המחנה האחרון שפורק וחוסל. עבודת הפירוק נעשתה על-ידי יהודים שהובאו מטרבלינקה. בשטח המחנה פורקו כל המבנים ובמקום, בדומה בבלז'ץ, הוקמה חווה (ארד, תשמ"ח: 462).

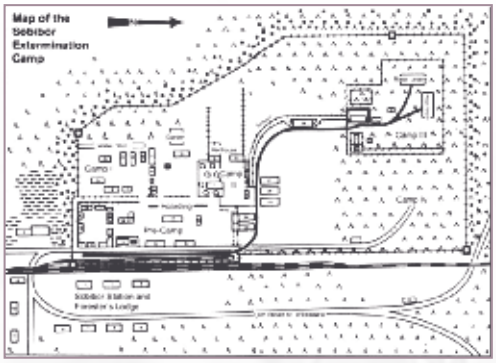

איור 1 - תכנית מחנה סוביבור שהוכנה ע"י אריך באואר (Rűckerl 1977: 160-161)

המחקר הארכיאולוגי 2000-2011

במהלך השנים 2000-2001 ערך צוות חוקרים פולני בראשותו של פרופסור אנדריי קולה מאוניברסיטת טורון שבפולין, חפירה לאיתור הקברים המוניים במחנה סוביבור. צוות החוקרים איתר את מיקומם של שבעה קברים המוניים (Kola, 2001: 122).

בשנת 2004 נערכו בדיקות גיאופיזיות ע"י חברת Büro für Geophysik Lorenz מגרמניה שהוזמנה ע"י מרק בם מנהל מוזיאון סוביבור, במטרה לזהות את השביל שבו הובלו היהודים ממחנה II למחנה III ונקרא ע"י הגרמנים "Himmelfahrtsstrasse". המחקר לא הושלם ועדיין אין דו"ח המסכם את מה שנעשה באותה שנה.

באוקטובר 2007 החלה עונת חפירות ארכיאולוגיות בחסות אוניברסיטת בן-גוריון, 'יד ושם' ומוזיאון סוביבור, בשיתוף הארכיאולוג הפולני וויטק מזורק ואנוכי. עונת החפירות הקצרה התרכזה באזור שזוהה כתאי הגזים של מחנה סוביבור. מטרת החפירה הייתה לזהות את גודלם של תאי הגזים. במהלך החפירה נאספו מעל לאלף פריטי מתכת, זכוכית, ופסולת מתקופת פעילותו של המחנה. ממצא זה הוביל להנחה שבשטח זה לא היו ממוקמים תאי הגזים ויש להמשיך ולחפש את מיקומם.

הבדיקות הגיאופיזיות שנערכו ע"י צוות החוקרים מחברת WorleyParsons מקנדה עזרו לנו באיתור מיקום שטח החפירה מערבית למשטח האספלט עליו ממוקמים שני המונומנטים. בעונת החפירות 2009 נחשפו שרידי 17 עמודים שיצרו שני קוים מקביליים שכיוונם צפון דרום, כמו כן נמצאו פריטים כגון: פלטות שיניים, מפתחות למזוודות, מטבעות ופריטי זכוכית. בסיום עונת חפירה זו רבו השאלות על התשובות, ולכן המשכנו בחפירות בספטמבר 2010 ומצאנו עוד 65 שרידי עמודים שהמשיכו את שני הקווים מקבילים, מה שנראה כשרידים של גדר כפולה שהייתה בשטח מחנה III. במהלך החפירה נמצאו פריטים רבים ובכללם תכשיטים, מפתחות, פריטי זכוכית ומטבעות ממדינות שונות: צרפת, הולנד, צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה ופולין. אחד הממצאים המיוחדים שנמצאו הוא מדליון מכסף שבצדו האחד חרוט השם Hanna ובצדו השני שדי (צילום 1).

לאור תוצאות עונות החפירות הקודמות הוחלט באפריל 2011 לבצע חפירות ארכיאולוגיות בהיקף של 3000 מ"ר. זו הייתה הפעם ראשונה שבה ביצענו חפירות ארכיאולוגיות בחודשים אפריל ומאי - מה שיצר בעיות לוגיסטיות שהיינו צריכים להתמודד עימן. אולם למרות כל הקשיים הצלחנו לחשוף קבר המוני נוסף, שמידותיו 6X25 מטר ועומקו מגיע ל-2.50 מטר. הבור היה מכוסה בשכבה עבה של חול לבן בעובי של 1.50 מטר ומתחתיו נחשפו שכבות של אפר ושברי עצמות. ייתכן שזה הקבר האחרון במחנה שהיה בשימוש הגרמנים, מכיוון שלאחר המרד באוקטובר 1943 הופסקה פעילות הרצח המחנה.

ממצא חשוב נוסף הוא חשיפת השביל שבו הגרמנים הובילו את היהודים ממחנה II למחנה III ונקראה על ידם Himmelfahrtsstrasse "הדרך לשמיים". רוחבו של השביל 5 מטר ואנו חשפנו כ-50 מטר מאורכו, לפי עדויות הניצולים אורכו של השביל היה כ-200 מטר.

בעונה זו המשכנו לחשוף את הגדר הכפולה שנחשפה בעונות הקודמות ואורכה מגיע כעת ל-120 מטר.מזרחית לקברים. על פני השטח קיים שקע גדול בקרקע שעורר אצלנו התעניינות, ולכן החלטנו לפתוח שטח חדש שבמהלכו נחשף בור אשפה שגודלו X45 מטר ועומקו 1.20 מטר. מאות חפצים נמצאו בבור זה ובהם: פריטים ממתכת וזכוכית, תכשיטים, בדים, תיקים וארנקים, פיסות פלסטיק וסוליות נעליים.

המטרה המרכזית היום היא לבנות במחנה אתר הנצחה על פי תוצאות המחקר שנערך שם. אני מקווה שמחנה זה יהפוך להיות אחד מאתרי ההנצחה החשובים לזכר השואה.

צילום 1 - מדליון כסף חפירות ספטמבר 2010

ברצוני לציין שללא עזרת ותמיכת 'יד ושם' ושגרירות ישראל בפולין לא היינו מצליחים לבצע את המחקר הארכיאולוגי במחנה סוביבור.

מקורות

יצחק ארד, "**מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה**, הוצאת יד ושם, 1985

שאול פרידלנדר, **שנות ההשמדה, 1939 - 1945: גרמניה הנאצית והיהודים**, עם עובד, 2009

ישראל גוטמן, **האנציקלופדיה של השואה** כרך רביעי. יד ושם וספרית הפועלים, תש"ן, 1990

A' Rűckerl,. **NS - Vernichtungslager im Spiegel Deutcher Strafprozesse Belzec, Sobibor, Treblinka, Chełmno**, Deutcher Taschenbuch Verlag, Műnchen, 1977

ההגעה למחנה סוביבור

- **ליאון פלהנדלר**: היהודים היו יוצאים מהקרונות. הם היו חייבים להשאיר את מטענם מאחוריהם. קבוצת כלואי המחנה שעבדו על הרציף מנתה 21 איש. הם לבשו בגדי עבודה כחולים ונשאו סרטי זרוע עם האותיות ב.ה. הוליכו אותנו במסלול שהיה מוקף גדר תיל מוסווית בענפי העצים.
- **משה בהיר (שקרלק)**: שער המחנה נפתח בפנינו לרווחה. צפירתו הממושכת של הקטר בישרה את בואנו, כעבור דקות ספורות מצאנו עצמנו בתוך תחום המחנה. קידמו את פנינו קצינים גרמנים מצוחצחי מדים. הם התרוצצו לפני הקרונות המוגפים והמטירו פקודות לאוקראינים לבושי שחור. אלה עמדו כלהקת עורבים משחרים לטרף מוכנים לעשות את מלאכתם הבזויה... הדלתות נפערו. באכזריות הסתערו האוקראינים על האנשים בצעקות, גידופים וצליפת מגלבים והוציאו אותנו מהקרונות. קולות הבכי והיללות נבלעו בהמולה הכללית. כעבור זמן קצר עמדנו כולנו בשורות סדורות מחכים לבאות.
- **עדה ליכטמן**: שריקה צורמת בוקעת מן הקטר. הרכבת נעצרה לפתע. אנו מתעכבים זמן מה ושוב זז הקרון. הדלתות נפתחות. האור מסנוור אותנו. אני קוראת את הכתוב על השלט: "אס-אס זונדרקומנדו סוביבור". לפנינו קצינים וחיילים, על כתפיהם או בידיהם מקלעים דרוכים ליירייה. אני מבחינה בכלב סנט-ברנרד גדול. "הי, את שם" צועק אחד הקצינים בהצביעו עלי, "מה המקצוע שלך?" - "גננת מדופלמת". כל החבורה פורצת בצחוק. "בסדר את תוכלי לכבס בשבילנו". הם מורים לי ולעוד שתי צעירות, בלה סובול ושרקה כץ, לצאת מן השורה. מוליכים אותנו אל המחנה פנימה ומכניסים לצריף קטן. פזורים בו בערבוביה בגדים ופרוסות לחם עבשות. מי היו שוכני הצריף לפנינו והיכן הם עתה ? מן הטרנספורט מהרוביישוב שמנה 8,000 נפש נשארו בסוביבור שלוש נשים. מכל היתר לא נותרו אלא ערמת בגדים ונעליים. משלוש אלה נותרתי בחיים אני לבדי."
- **אברהם מרגוליס**: הבריחים הוסרו מן הדלתות, הקרונות נפתחו ולעינינו נגלו אנשי ה אס-אס גוסטב ואגנר וקורט (שמותיהם נודעו לי רק לאחר מכן). בעומדם על הרציף הם שאגו: "הגברים שמאלה הנשים והילדים ימינה!". כהרף עין בחר לו ואגנר מבין ההמון כחמישים איש ואותי ביניהם. הובלנו אל המחנה פנימה, וכעבור שעה הביא לנו אוקראיני לחם, חמאה וריבה. כאשר שאילתיו: היכן הנשים והילדים אמר לי: "אל תדאג להם, מטפלים בהם יותר טוב מאשר בכם. להם מחלקים שוקולד..."
- **בר פרייברג**: היה זה ב-15 במאי 1942. אנשי הס-ס עברו בקרונות בצעקה: "ראוס! ראוס! (החוצה)", ברדתנו מהרכבת הפרידו הגרמנים את הנשים והילדים והעמידו אותם לחוד."כולם לשבת על הארץ! לשבת!" צרחו לעברנו. ישבנו והנשים והילדים נכנסו בשערי

המחנה, הייתה זו הפעם האחרונה שראינו אותם.

- **אילנה ספרן**: ואסטרבוק היה מחנה הריכוז ליהדות הולנד, בו שהינו שבוע. בחודש אפריל 1943 הוסענו משם מזרחה – לפולין.

המסע לרוחבה של פולין היה בגדר סיוט. המגורשים מארצות המערב האמינו באמת ובתמים שמסיעים אותם למחנות עבודה. בשנת 1943 ידעו כבר יהודי פולין שסוביבור אינו אלא מחנה מוות וסירבו לרדת מן הרכבת בהגיעם למקום. אנשי האס-אס הניסו אותם מן הקרונות בשוטים ובמגלבים, ואף ביריות ללא הבחנה. לאחר מכן ב"סלקציה" כל הנערות והנשים הצעירות הופרדו משאר האנשים. רוב רובו של הטרנספורט, לרבות הילדים הרבים שבו, נשלחו אל תאי הגז. לנו, הנערות, חילקו הגרמנים גלויות: "כתבו למשפחותיכן שהגעתן בשלום", ציוו עלינו. כתבתי גלויה לחברי בהולנד, וגלויה זו אמנם הגיעה ליעדה: לאחר המלחמה שבתי ומצאתי אותה אצל חברי.

- **יעקב ביסקוביץ**: יום אחד בחודש מאי גורשה כל האוכלוסייה היהודית של הרובייישוב לתחנת הרכבת. בני משפחתי ההמומים לא לקחו איתם שום מטען, פרט למלאי של לחם כצידה לדרך. הייתי בן 16. היינו כ-3,000 איש דחוסים בשלושה קרונות. הנסיעה הקצרה הניבה קורבנות רבים. הרכבת שהתה שעות רבות בתחנה לפני שיצאה לדרך.

סוף-סוף נפחו דלתות הקרונות, צעקות פרא הגיעו לאוזנינו: "יהודים ארורים לצאת!" אלה שיש להם מטען נוטשים אותו בקרונות. מסירים מאיתנו את השעונים ודברי ערך אחרים. קצין אס-אס, שמאוחר יותר נודע לי ששמו פראנצל, עבר במרוצה את הרציף כשהוא צורח: "גברים לחוד ונשים לחוד!, כולם להשתטח על הארץ!". נשארנו שוכבים על הארץ במשך שעות רבות בפיקוחם של האוקראינים. אנשי האס-אס חזרו: "דרושים לנו שלושה נגרי בניין, שלושה נגרי רהיטים, שלושה פועלים ושתי נשים". שמונים יהודים נשלחו למחנה העבודה כל יתר המגורשים מהטרנספורט של 3,000 איש הובלו לתוך היער.

הפרידה מהמשפחה

- **משה בהיר (שקרלק)**: צעדתי עם אמי ואחי הקטן לעבר תאי הגזים. כשיצאנו משער הלאגר מספר 1 ניגש אליי לפתע ואגנר, הפריד אותי מאמי ומאחי והחזירני למסדר חמישים הגברים. הספקתי להעיף מבט חטוף לעבר יקיריי שהתרחקו ממני ונעלמו בסבך העצים. מאז לא ראיתים עוד.

הלילה הראשון במחנה

- **עדה ליכטמן**: הלילה הראשון במחנה חלום בלהות. צעקות פולחות את האוויר ומושכות אותי מעל מיטת הלוחות שלי. אני רצה על הדלת ופותחת אותה קצת. צליפת שוט בפני... בתי השימוש נמצאים ליד הצריף והצחנה ממלאה את חללו. המגורשים שזה עתה הגיעו מתים מצמא, מתחננים למים.

בעבודה

- **ליאון פלהנדלר**: צריך היה לסדר את הבגדים שנותרו מהקורבנות. הגרמנים אהבו סדר: בגדי גברים מצד אחד, בגדי הנשים מהצד האחר. צריך היה לבדוק אם הבגדים הכילו כסף. מי שבכה תוך כדי העבודה קיבל עונש 25 מלקות בשוט, ואם מישהו שאל מדוע מרביצים לו – הוא קיבל 25 מלקות נוספות... כל מי שגילה חוסר שקט או מי שראו אותו מתווכח, הועבר למחנה מספר 3 או שהרגו אותו במכות רצח.
- **משה בהיר (שקלרק):** חייהם וסדרי עבודתם של המועסקים בשירותים למיניהם תוכננו בדייקנות גרמנית ובהתאם לתדירות הטרנספורטים שהגיעו לסוביבור. בימי העומס נמשכה עבודתנו משעה 5 בבוקר ועד 12 בלילה, והכול נעשה תוך ריצה וזריזות בלתי רגילה. בדרכנו לעבודה אולצנו לרוץ בין שתי שורות של גרמנים ואוקראינים מצוידים בפרגולים ובאלות, כשעל שכמנו משא כבד ולספוג מכות. אותה דרך עינויים עשינו גם בשעה 12 בצהריים, במהרנו לקבל את מנת האוכל המבושלת היחידה.
- **עדה ליכטמן**: שאול שטארק היה ממונה על האווזים. הוא היה אובס אותם בכופתאות עשויות קמח בלול במים, ויום-יום היה מובילם על המרעה. אם אירע שאחד האווזים לא העלה בשר ושומן במידה מספקת, הונחתו צליפות שוט על גבו של שאול שטארק. והנה קרה שלאחר מחלה קצרה מת אחד האווזים. שאול שילם על כך בחייו.
- **ליאון פלהנדלר**: המים בסוביבור עוררו תמיד בחילה. הגרמנים היו פוקדים לנקות את הבארות. בחורף הם אילצו את הכלואים לרדת במערומיהם לתחתית הבארות.
- **זלדה מץ**: סרגתי אפודות וגרביים. כמקור לצמר שימשו מטעני הקורבנות, הכול הלך לאדונינו, אנשי האס-אס. מגורי הגרמנים היו מחוץ למחנה. לנוחותם הובאו אליהם צעירות אוקראיניות מדנייפרו-פטרובסק.
- **חיים לייסט**: מחנה סוביבור שכן בתוך יער אורנים. הקרקע הייתה חולית, וכדי לשפרה ציוו עלינו להביא אדמה ממקום מרוחק למדיי בקרבת פלג קטן. אדמה זאת מעורבת באפר של גופות בני אדם שנשרפו, טייבה את הקרקע של גן הירק.

לאגר 3 – ההשמדה

- **ליאון פלהנדלר**: מחנה מספר 3 היווה יחידה נפרדת מיתר חלקי המחנה. הכניסה אליו הייתה אסורה באיסור חמור, אולם האוקראינים סיפרו מה מתרחש שם. הכלואים שעבדו במחנה זה היו צעירים מאוד, בני 16 עד 20, בכוונה נבחרו חסרי דעת שאינם מסוגלים להתמצא בנעשה סביבם. בתחילה לא היה כבשן בכלל. אחרי ההוצאה להורג בגז, היו שמים את הגופות בחפירות, שכבה על גבי שכבה, כשהחפירות נשארו פתוחות. שפכו רק כלור על הגופות. האדמה ספגה את הגז, את הדם שנשפך. הריחות המבחילים התפשטו בכל המחנה וחדרו לכל מקום וזה אילץ את הגרמנים לבנות כבשן.

הכבשן היה ללא ארובה. היה זה בור גדול שעליו הותקנה מסגרת ועליה קורות.

גופות המתים הושלכו על הקורות, כשהעצמות נושרות על המסגרת. האש הודלקה בתחתית הבור והגופות רוססו בנפט. העצמות נהפכו לאפר בעזרת פטישים...

- **משה בהיר (שקלרק)**: לאגר 3 היה סגור ומסוגר עבור כל עצירי סוביבור. נבצר מאיתנו לראות את המתרחש בלאגר זה בשל סבך עצי האורן שהקיפו אותו. ראינו רק את גג "בית המרחץ" שהזדקר מבינות לעצים. כן ראינו את פרצופו הרצחני של באואר שהיה עומד על גג הבניין ומציץ בצוהר הקטן פנימה לתוך תאי המוות. ידענו שבאואר מסתכל כדי לקבוע את כמות הגז המוזרם בצינורות, הוא אשר ראה את הקורבנות בהיחנקם והוא שהורה להוסיף או להפסיק את זרימת הגז. לפי הוראתו היה מופעל מנגנון שפתח את רצפת "בית המרחץ" והגוויות נפלו לתוך קרוניות, שהובילו אותן לקברי הענק המוכנים מבעוד זמן, ובתקופה מאוחרת יותר לכבשני המשרפות. בלאגר של תאי הגזים עבדו 200 יהודים. בתום שבועיים לעבודתם שם היו אף הם נשלחים "לבית המרחץ" ובמקומם הובאו אחרים. תחלופה זו נמשכה עד שלהי שנת 1942. אז החליטו הגרמנים להעסיק במקום פועלים קבועים בשביל לחסוך את עבודת ההדרכה ולהבטיח ביצוע זריז ויעיל. מנות המזון הזעומות לעובדי לאגר 3 סופקו מהמטבח שלנו בלאגר 1. עשרה אנשים מקבוצת העובדים שלנו היו מביאים את הדליים עם המרק הדלוח עד לשער לאגר 3, השאירו אותם במקום ולקחו את הדליים הריקים בחזרה ללאגר 1. במקרה והיו נפגשים עובדי שני הלאגרים פנים אל פנים נלקחו אנשינו ישר לתאי הגזים של לאגר 3, ולכן עבודה זו הפכה סיוט בלהות לאנשינו שלא ידעו אם יזכו לחזור ל"ביתם" משער הגיהנום המקולל.

על אף השמירה הקפדנית הצלחנו מזמן לזמן לקיים קשר עם היהודים ממחנה 3. היינו מוצאים לפעמים פתקים מודבקים אל דפנות הדליים הריקים שהוחזרו מן השער. בפתקים תיארו העוסקים בשריפת הגופות את המתרחש בלאגר מספר 3.

כן נודע לנו שהיהודים עובדי המשרפות ניסו פעמים מספר להתמרד ואף עשו ניסיונות לברוח מן המחנה, ניסיונות אלו נכשלו וכל העובדים הוכנסו מייד לתאי הגזים.

- **הרשל צוקרמן**: במטבח בישלו מרק לכלואי לאגר מספר 3. בתוך כופתת קמח הטמנתי פתק ביידיש: "אחים, נא הודיעונו מה מתרחש עם אלה המובלים ללאגר מספר 3". התשובה הגיעה בפתק שהיה מודבק לתחתית המיכל: "מוטב היה ללא שאלתם אותנו זאת! כולם מומתים בגז ועלינו מוטל לקוברם".

ביקורו של הימלר בסוביבור

- **ליאון פלהנדלר**: הביקור בסביבות מרץ 1943 היווה סנסציה. לרגל המאורע הובאו 200 נשים צעירות מלובלין, שנשמרו במשך יומיים בצריף מיוחד, כדי לערוך לאחר מכן הצגה בפני ראש התליינים. זה האחרון, מטהו ופמלייתו, הגיעו בשלושה קרונות משוריינים. בעד אשנב קטן בגג תאי הגז צפה הימלר מתוך הנאה בפעולתו של גז חדש.

- **משה בהיר (שקלרק)**: ידענו שיום קודם לכן הובהלו לקזינו כמה צעירות לשם עשיית ניקיון יסודי בכל פינותיו ולהכינו לקבלת פני המשלחת. במטבח הקזינו הוכנו מטעמים מיוחדים לכבוד האורחים רמי המעלה. אותי ואת חברי יוסף פינס הריצו למגורי הקצינים לצחצח ולהבריק את מגפיהם. עוד אנו עסוקים במלאכתנו, ראיתי בחלון רכבת עם קרונות פאר נעצרת בתחנת המחנה. מפקד המחנה פראנץ רייכלייטנר וסגנו גוסטב ואגנר קידמו את פני הבאים. כולם פנו מייד למחנה מספר 3 וכעבור שעה חזרו ישר לרכבת. מפקד המחנה והקצינים נראו "מסכנים" למדי, בעיקר מחמת סירובם של האורחים ליהנות מן המטעמים שהוכנו עבורם. כעבור ימים מספר הובאו למחנה שני מנופי ענק והוצבו ליד תאי הגזים. מנופים אלו עבדו ללא הפסקה שלוש משמרות ביממה בהוצאת הגופות והעברתן למשרפות החדשות שנבנו בקרבת מקום.

בחודש פברואר 1943 ביקר הימלר בסוביבור פעם שנייה. יומיים לפני בואו הייתה תכונה רבה במחנה. ואגנר בחר מאה אנשים וציווה לפרק את הצריף בקרבת לאגר 3, שבו היו גוזזים את שערות הנשים לפני הכנסתן לתאי הגזים. מקירות הצריף ומחומרים אחרים אולתר מסלול נחיתה זעיר למטוסו של הימלר... הפעם נענה הימלר להזמנת מפקד המחנה לסעוד עמו ועם חבר עוזריו.

- **עדה ליכטמן**: במועדון ציפתה לאורחים קבלת פנים מפוארת. עליי הוטל להביא לשם פרחים לקישוט השולחנות. היין נשפך כמים והקשות העקב נשמעו ללא הפסק בברכת ה'הייל'. היה זה מקום מטופח ובו מרפסות,ערוגת פרחים, מספרה קטנה, חדר רחצה, בתי שימוש ומגרש ספורט. מסתבר שהרייכספירר היה מרוצה מאוד ממה שראו עיניו. זמן קצר

לאחר מכן נודע לנו כי מפקדי המחנה הועלו בדרגה.

- **הרשל צוקרמן**: הימלר בא לסוביבור לערוך ביקורת. זמן קצר לפני ביקור זה יצאתי באחד הבקרים להביא פחמים לצורכי המטבח. בקרבת מקום למחסן הפחם, במרחק חמישים מטר בלבד, ראיתי משאיות עם נשים בתוכן. שמעתי קול קורא לי: 'הרשל, הרשל!' הרמתי את הראש. הייתה זאת פרל שטראוסברג שהייתה בקרב הנשים. מה יכולתי לעשות למענה? לרוץ אחרי המשאיות שנסעו ללאגר 3 ולמות יחד איתה? 300 נשים אלו הובאו במיוחד מלובלין, כדי שהימלר ופמלייתו יוכלו לראות כיצד נשים יהודיות יפות אלו מומתות כשהן מורעלות בגז.

הרנספורטים מהולנד

- **ליאון פלהנדלר**: מדי יום שישי היה מגיע טרנספורט מהולנד שמנה בין 3000 ל–4000 נפש. לטרנספורטים מהולנד התייחסו בצורה שונה. הקומנדו של הרציף ריכז את כל הציוד שלהם בצריף מיוחד. התרמית הרחיקה לכת עד כדי כך, שחילקו ביניהם מספרים כדי שיוכלו לקחת את מטענם בחזרה. במקום היה שולחן וכל מה שדרוש לתכתובת. הם כתבו בהתאם להכתבת אנשי הגסטפו וביקשו לשלוח את התשובות לוולדבה, ששם הם נמצאו כביכול. היו לכך שתי מטרות: הונאה על ידי הוכחה שהגליה אין משמעותה חיסול, ומצד שני ידיעת מקום מגוריהם של קרובי המגורשים.
- **זלדה מץ**: המגורשים ממערב אירופה לא חשבו כלל שהם מצויים במחנה השמדה. ביקשו אותם לשמור את מספר הקבלה, כדי שיוכלו לקבל את חפצי הערך שהפקידו - אחרי המרחץ... לפעמים מסר פקיד הקבלה לקורבנות מספרים על תוויות מברזל לבן, תוך בקשה שלא יאבדו אותם...

ציניות?

- **ליאון פלהנדלר**: הגרמנים ראו בעין יפה יחסי אהבה בין הכלואים, הורשו פגישות של גברים ונשים ואף הניחו להם לשחק בקלפים ובשחמט.

ההונאה

- **הרשל צוקרמן**: הטכניקה של ההמתה הייתה מוסווית בהצלחה כזאת, שבמהלכם של עשרה שבועות שלאחר הגעתי האמנתי כי המגורשים נמצאים במחנה עבודה אחר כלשהו...

אכזריות צוות הרוצחים

גוסטב ואגנר

- **משה בהיר (שקלרק)**: גוסטב ואגנר היה השליט הכול יכול בסוביבור. הוא היה גבר יפה תואר, גבוה, שערותיו בלונדיניות - "ארי" טהור. בחיים האזרחיים היה בוודאי איש נעים הליכות, בסוביבור היה חיית טרף. אכזריותו הבלתי מרוסנת לא ידעה גבול ומחזות האימים שחולל גורמים לי סיוטים עד היום.

לילה אחד הגיעה למחנה קבוצה של נערים בני 15-16, שעיקר תפקידם היה לגזוז את שערות הנשים לפני הכנסתן לתאי הגזים. ראש הקבוצה היה אחד בשם אברהם. אחרי יום עבודה ארוך ומפרך נפל בחור זה על דרגשו ונרדם. לפתע נכנס לצריפנו ואגנר, ואברהם לא שמע את קריאתו להתייצב לפניו תיכף ומייד. בחמה שפוכה הוריד את אברהם ממשכבו כשהוא עירום והחל מכה בו בכל חלקי גופו. כאשר עייף מהמכות - הוציא את אקדחו והמיתו בו במקום. מחזה זוועה זה התחולל לנגד עיני כולנו, ובינינו גם אחיו הצעיר של אברהם.

- **יצחק ליכטמן**: יום אחד תפס ואגנר את אחד הנגרים באוכלו בחשאי כמה פירורים. הוא הצליף בו וציווה לתלותו בפומבי, כדי שגורלו ישמש לקח לכולנו.
- **יעקב ביסקוביץ**: לואגנר הייתה שיטה משלו להריגת תינוקות ... הקשישים והילדים שלא יכלו לזוז במהירות נהדפו על ידי ואגנר לתוך הקרונות הקטנים: "אל המרפאה!" הוא צרח. היה זה מקום ההוצאה להורג.

פאול גרוט

- **עדה ליכטמן**: יום אחד ציווה פאול גרוט על ארבעה מכלואי המחנה לשאתו סביב המחנה בשבתו בכורסה. הוא השתעשע בהצתת פיסות נייר והשלכתן על ראשינו.
- **בר פרייברג**: יום אחד קרה שמטרייה נשארה תלויה על גג הצריף. פאול גרוט פקד על אחד הנערים להורידה משם. הנער נפל מגובה של 8 מטרים וגרוט פקד להלקותו 25 מלקות בשל אי זריזותו".

התעשרות אנשי האס-אס

- **סטניסלב שמייזנר**: כל הקצינים, הסמלים וחיילי האס-אס היו נוסעים הביתה לעיתים קרובות לחופשות ממושכות. אחרי שלושה חודשי "עבודה" היו זכאים לשלושה שבועות של חופשה בחיק משפחתם. הם לא ידעו כבר מה לקחת איתם מבין האוצרות האגדיים שהצטברו במחנה. הם ציוו להכין להם חליפות אזרחיות מן הבדים שנמצאו במזוודותיהם של המומתים; הם נהגו לקחת עמם כמה זוגות נעליים בשבילם, בשביל נשותיהם וילדיהם; הם מילאו את מזוודותיהם בבגדים מכל הסוגים, בבקבוקי בושם ובדברי ערך שונים, שהיו מצויים בעיקר בצרורותיהם של היהודים שגורשו מצרפת ומהולנד. נוסף על אווזים צלויים ומשומרים ובשר חזיר מעושן, שמקורם בלול האווזים ובדיר החזירים שבמחנה, היו לוקחים עמם מצרכי מזון שונים ממזוודותיהם של המומתים. באיומים אילצוני להתיך זהב לריקועים קטנים, כדי שיוכלו להטמינם ביתר קלות בצאתם מן המחנה. אחדים החביאום בנעליהם, ואחד מאנשי האס-אס אף הגה את הרעיון להטמין את זהבו במגלשי סקי. ואילו אנחנו, כלואי המחנה,השתדלנו תמיד להשמיד את התכשיטים והזהב, לקוברם באדמה או להשליכם לבתי השימוש.
- **עדה ליכטמן**: אנשי האס-אס בחרו מבין המגיעים בטרנספורטים אמנים וציירים וציוו עליהם לצייר בעבורם תמונות לקישוט הקירות בחדריהם או במועדון. בין השאר הם הזמינו פורטרט גדול מימדים של הפיהרר, את דיוקנם שלהם והגדלות מגלויות דואר. בדרך כלל הם העדיפו מראות נוף רומנטיים. חלק מן התמונות שלחו לביתם בגרמניה.
- **יצחק ליכטמן**: 'אדונינו' הזמינו לעצמם שני זוגות מגפיים וכן נעלי בית לכל אחד. כמו כן ציוו עלינו להכין הנעלה לכל בני משפחותיהם. כל בתי המלאכה עבדו למען אנשי האס-אס באופן פרטי. לעיתים הם היו משליכים לעברנו כתגמול בדל נקניק או פרוסת גבינה יבשה. בדרך כלל קיבלנו בשכרנו מכות מגלב ותו לא.

קיימות מספר עדויות על הימצאותו של כלב מסוג סן-ברנרד מעורב בשם בארי במחנה סוביבור ובמחנה טרבלינקה. נראה שהיה זה שם נפוץ או כינוי מקוצר לכלבים מגזע זה, או שייתכן שמדובר בכלבים שונים בעלי אותו שם שאולפו על-ידי קציני אס-אס מאותו בית יוצר לאותה התנהגות רצחנית. קיימת גם עדות של קצין אס-אס המסבירה כי מדובר באותו כלב שהחליף בעלים, התחיל את דרכו במחנה סוביבור ועבר עם בעליו למחנה לטרבלינקה:

"**בארי היה שייך במקור לפאול גרוט בסוביבור, כאשר הוא הועבר מסוביבור עקב שכרות, אימץ אותו שטנגל בסוביבור. כאשר עבר שטנגל לטרבלינקה הביא אותו לשם וכאשר הוא עזב השאיר אותו לקורט פרנץ**".

([Was confirmed by SS-Unterscharführer Franz Suchomel [G. Sereny, Into That Darkness, p. 202)

העובדה שהכלב מוזכר בשני המחנות מחזקת את טענתם של מכחישי שואה הטוענים כי העדים מסוביבור שמעו את הסיפורים מטרבלינקה והחליטו לאמץ אותם.

במשפטים שהתנהלו לאחר המלחמה (דיסלדורף ואייכמן) הוזכר הכלב בארי באינטנסיביות רבה ביחס לעובדה שמדובר בבעל חיים. העדויות על התנהגותו התוקפנית סותרות את האופי המוכר והידוע של כלבי סאן-ברנרד הידועים בשלוותם ובהיותם מצילי חיים .

במשפטי דיסלדורף אף הביאו מומחים לפסיכולוגיה של בעלי חיים, וביניהם החוקר האוסטרי המפורסם קונרד לורנץ, שהעיד כי כלב סאן-ברנרד הנאמן לבעליו מחקה את התנהגותו, ועל כן כאשר היה בארי בבעלות הקצינים צמאי הדם נהג כמוהם.

ולראיה, העדויות אומרות כי עם פירוק מחנה טרבלינקה נשאר בארי אצל ד"ר סטראו ולאחר מכן אצל אחיו והיה כלב טוב ונעים. בסופו של דבר הומת בארי בשל גילו המבוגר בשנת 1947.

הערות מתודיות לדיון:

- ניתן להזכיר לחניכים את התנהגות הכלב בסרט 'אמבולנס'

cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Noar/.../tikmasa/yeledshoa.doc

- נקודה מעניינת לדיון היא העובדה שהתנהגותו החריגה של הכלב שלא מתאימה לאופיו, גרמה לזימון עדים מומחים שיסבירו כיצד קרא הדבר. מדוע, לשם השוואה, לא הזמינו "עדים מומחים" שיסבירו איך "האדם" התנהג בניגוד לאופיו הבסיסי בכל אותן שנים.

עדויות בנושא הכלב בארי ממחנה סוביבור

משה בהיר (עדותו מובאת בספרה של מרים נוביץ): גרוט היה המנצח על "שדרות" האוקראינים, שכלואי המחנה נצטוו לעיתים קרובות לעבור בין שתי שורותיהם ולספוג מכות מפרגולי העופרת, אלות הגומי וכל מיני כלי הצלפה שבהם היו מצוידים. גרוט מילא תפקיד זה בקנאות ובהנאה. היה לו עוזר נאמן במלאכתו זו - **כלבו בארי, חיית פרא בגודל של פוני, מאומן היטב וצייתן לפקודותיו הקצרות והאכזריות של בעליו. לשמע קריאתו של גרוט "יודה" היה הכלב מתנפל על קורבנו ונושך באשכיו**. הנשוך לא היה מסוגל להמשיך בעבודתו ואז היה גרוט לוקחו הצידה ושואל בקול משתתף בצער: "מסכן, מה קרה לך? מי עשה לך כזה דבר? בוודאי קשה לך להמשיך בעבודה? בוא איתי אלווה אותך למרפאה" ואמנם גרוט ליווה אותו, וכך ליווה עשרות עובדים מידי יום ל'לאזארט', אל הקבר הענק מאחורי הצריף, שם קידמו את הנשוכים והחולים "חובשים" אוקראינים חמושים. לרוב היו אלה שמים דליים על ראשי הקורבנות לאחר שהכניסו אותם לבור, ומתאמנים בקליעה ביחד עם גרוט שתמיד הצטיין מבין הקלעים.

עדות דב פרייברג (מושב 64 במשפט אייכמן)

ש: אז נפגשת לראשונה עם איש האס-אס אונטרשאפירר פאול גרוט?

ת. כן. אותו יום היינו כל היום בעבודה. עבדנו בקבוצות. אני עבדתי אז בהוצאת החפצים מחצר ששם היו האנשים מתפשטים. אחרי שיצאנו מהחצר היינו צריכים להוציא את החפצים ולערוך אותם בערמות. עבדתי שם. האנשים עבדו בכל מיני מקומות, אבל בכל המקומות, אחרי שחזרנו בחזרה, ההתעללויות של הגרמנים היו נוראיות. ביום הראשון כבר נהרגו אנשים, נורו, **שוסו על ידי כלב ששמו היה ברי** (Beri).

ש: של מי היה הכלב?

ת. הכלב היה שייך בהתחלה לאיש אס-אס ממחנה 3 שקראנו לו "ביידר", בעל המרחצה, כי הוא היה אחראי על המרחצאות,על תאי הגזים. אחר כך הוא עבר לאונטרשאפירר פאול, אחד הסדיסטים הגדולים במחנה. הוא היה קורא לכלב ואומר: "בארי, אדם, תפוס את הכלב, בארי אתה ממלא מקומי". בדרך כלל, מהאנשים שהכלב טיפל בהם נשארו מעטים בחיים, היות והגרמנים לא סבלו אנשים פצועים, אנשים חולים. נושכתי פעמיים על ידי הכלב, יש לי גם סימנים על גופי. במקרה - הכול עניין של מקריות - נשארתי בחיים. היה עוד כלב אחד אבל הוא היה יותר חלש. הכלב בארי, שעליו אני מדבר, היה בגודל של עגל גדול, ואם הוא נתקל בבן אדם - הוא לא יכול היה לעשות דבר. הכלב היה מתנפל עליו והוא היה כאילו נכנע לו. היו שם בתי שימוש שדה. אחרי העבודה האנשים פחדו לשבת שם. הכלב היה מאומן מאוד, אם הכלב היה באיזה מקום, הוא היה בא לשם והיה גומר עם מישהו.

עדות עדה ליכטמן (בתוך ספרה של מרים נוביץ)

לכל איש אס-אס הייתה דרך משלו לקטול בני אדם. כשהגיע טרנספורט חדש, הייתה כל החבורה באה אל הרציף. פאול גרוט וקורט בולנדר היו לוקחים איתם את בארי. הכלב פסע לידם בשקט, אך כאשר אדוניו היה פונה אל אחד האנשים בשאלה: "אתה לא רוצה לעבוד, מה ?", היה בארי מסתער עליו ונושך בבשר החי, מרטשו ומשסעו.

עדויות בנושא הכלב ברי ממחנה טרבלינקה

העד פנחס אפשטיין (עמודים 700-701 פרוטוקול משפט דאמניוק):

ללקה היה מופיע והיה מתעלל באסירים ללא כל סיבה... הוא היה צמא דם. היה לו כלב מגזע בראונינג ושמו היה בארי. **לבארי היה קורא 'מנטש' (אדם) ולאסירים 'הונט' (כלב). והוא היה מצווה על הכלב לאמור: "מנטש, בייסט הונט!" (אדם, נשוך את הכלב!) והכלב הזה היה מאומן להתנפל על אסירים ולקרוע אותם לגזרים.** אני רוצה לציין עוד תעלול, עוד התאכזרות של ללקה: הוא היה בוחר לו אסיר, וכפי שציינתי כשאיש אס-אס פנה לאסיר, הוא היה חייב להתמתח ולהוריד כובע. והוא (ללקה) היה עומד בצורה חייכנית, מותח את הכפפה ומכה באגרוף בקורבנו. עד שהוא לא ראה דם, לא הירפה... כשללקה הופיע, קורט פרנץ עם הכלב, האדמה רעדה מפחד, האדמה רעדה ממנו, לא רק אנחנו, האדמה רעדה, כאילו באה איזה רוח. כינויו ללקה... זה בובה. הוא היה אדם נאה, יפה ומכאן הכינוי ללקה. הוא היה יצור שלא ידע גבולות. הוא לא היה אף פעם לא שבע. אחד הסדיסטים הגרועים עלי אדמות. **זה היה ללקה עם הכלב בארי.**

// מתוך ספרו של דונט (עמ' 313)

עדות של Zabecki, מנהל תחנת הרכבת בטרבלינקה

זאבצקי שם לב לסצנות המחרידות שהתרחשו בתחנת טרבלינקה ומשום כך החליט שמספטמבר 1942 רכבות נוסעים לא תעצורנה יותר בתחנת טרבלינקה, אלא תיסענה ישר לתוך המחנה. הוא זכר את ניסיונות הנפל של נוסעי הרכבת לקפוץ מהרכבת, ניסיונות שהסתיימו במטחי יריות קטלניים.

מעבר לקווי הרכבת ובמקביל להם היה כביש הבטון, ומעבר לו היו חפירות מכוסות שיחים. אנשים שניסו להימלט ניסו להתחבא בתוך הסבך. לרוב הם מתו, אם מהפציעה בעת הקפיצה מהרכבת ואם מיריות השומרים. אנשי האס-אס ידעו על זה, וסרקו את הסבך עם הכלב. זאבצקי סיפר כי לא היה רחוק מהסבך כשראה טרגדיה. ב 1- בספטמבר, אחד מאנשי האס-אס שהגיע לתחנה באותו יום - פרנץ קורט, סגן מפקד המחנה -. צעד עם הכלב שלו **בארי**

לאורך הכביש. הכלב, הריח משהו ומשך אחריו את הקצין לתוך הסבך. שכבה שם יהודיה מתה ותינוק בן כמה חודשים בוכה אל חיק אמו. הכלב איתר אותם ונראה כאילו מתכונן לקפוץ, לנשוך אותם, לקרוע אותם לגזרים. אולם לאחר זמן התחיל להתכווץ ולייבב בתוגה, התקרב וליקק את התינוק על הידיים, הפנים והראש.

איש אס-אס ניגש למקום עם אקדח בידו. הוא חש את חולשתו של הכלב. הכלב התחיל לכשכש בזנבו, מפנה את ראשו לכיוון המגפיים של איש האס-אס. הגרמני קילל באלימות, מלקה את הכלב עם המקל שלו. הכלב הרים את עיניו ונמלט. הגרמני בעט באישה המתה, ואז החל לבעוט ולרמוס את התינוק. מאוחר יותר הוא עבר דרך השיחים, שורק לכלב שלו. הכלב לא בא למרות שלא היה רחוק, הוא רץ דרך השיחים מייבב חרש. לאחר זמן מה איש האס-אס יצא אל הכביש, הכלב רץ אל בעליו. הגרמני החל להכות אותו ללא רחמים עם שוט. הכלב נהם, נבח, אפילו קפץ על חזהו של הגרמני, כאילו היה נגוע בכלבת, אבל מכות השוט הכריעו אותו והוא רבץ ארצה לפקודת בעליו.

הגרמני הלך כמה צעדים משם וקרא לכלב לעמוד. הכלב ציית לפקודה התקרב בזהירות וליקק את מגפי אדוניו, שהיו, ללא ספק, מוכתמות בדם התינוק, איש האס-אס החל לירות ולשסות את הכלב ביהודים אחרים שניסו להימלט מן הקרונות העומדים בתחנה.

מתוך ספרה של חנה אברוצקי עמ' 353-355

אמה של חנה מספרת לה על גורלו של האב:

ליד הרציף נפתחו דלתות הקרונות. הגרמנים מלווים בכלבים וצועקים צעקות אימים, התחילו לזרז את כולם לצאת מן הקרונות ולרוץ לרחבת הכניסה. אבא מעד כנראה, משום שהיה חלש כל-כך... גרמני שהבחין בו צרח עליו ואילץ אותו להתקדם... הגרמני כיוון אליו את אקדחו וירה, אך הירייה לא הרגה את אבא מייד. הוא ניסה לקום על רגליו אך לא הצליח. נורו שתי יריות נוספות לעברו, והוא התמוטט על הרציף, אך גם אז טרם הוציא את נשמתו, הוא גסס, כך חשב גם הגרמני, ושחרר את כלבו. הכלב התנפל על אבא ונעץ בו את שיניו...הכלב גרר את אבא לכיוונו של אדלר שניסה לגרור את הכלב לכיוון צדדי, אל צריף שעליו התנוסס צלב אדום על דגלון. זה היה המראה האחרון של אבא הזכור לאדלר...

אדלר, שהצטרף לארגון המחתרתי שהוקם בטרבלינקה והשתתף בתכנון מרד האסירים היהודיים, הוא שסיפר את הסיפור לאמה של חנה. ובעניין הכלב, אין כל ראיה שהכלב שעליו מספרת חנה הוא אכן הכלב בארי הידוע לשמצה ממחנה סוביבור.

מקורות

מרים נוביץ, **סוביבור מחנה האבדון והמרד**, בית לוחמי הגטאות, 1979

חנה אברוצקי, כוכב **בין צללים**, כנרת, 1995

דב פרייברג - **עדות במשפט אייכמן**, מושב 64

פנחס אפשטיין - עדות, פרוטוקול משפט דאמניוק

www.deathcamps.org

A' Donat, **Death Camp Treblinka: A Documentary**, Schocken Books, 1979

G' Sereny, **Into That Darkness, An Examination of Conscience**, Vintage Books Edition, 1983

לטרבלינקה לא הייתה היסטוריה. "טרבלינקה" התחילה עם הפעלת "הפתרון הסופי".

הייתה זאת תחנת רכבת קטנה כ-80 ק"מ מוורשה, שלידה הקימו הגרמנים מחנה השמדה- בנוסף למחנות השמדה אחרים - לביצוע "הפתרון הסופי". המחנה הוקם ב-1942 על-ידי עובדי כפייה יהודיים במרחק של 4 ק"מ מתחנת הרכבת. אורך המחנה 600 מ' ורוחבו 400 מ', והוא הוקף בשתי מערכות של גדרות, בלי גדר חשמלית ובלי מוקשים. כמו כן היו שישה מגדלי שמירה חמושים בגובה של 8 מ'. המחנה חולק לשניים: בחלקו האחד של המחנה ניבנו מגורים לאסירים, לאנשי הס-ס ומחסני הרכוש השדוד. בחלקו השני ניבנו תאי הגזים, מקומות לקבורת הגוויות ולשריפתן.

שטחם הכולל של תאי הגזים הישנים 84 מ"ר וגובהם 2 מ'. פועלי כפייה יהודיים הם שעסקו בבנייתם של התאים החדשים. שטחם הכולל של תאי הגזים החדשים היה 320 מ"ר. הכניסה לפרוזדור תאי הגזים הייתה מכוסה בפרוכת כהה שנלקחה מבית כנסת בלתי ידוע ועליה כתובה בעברית: "זה השער לה', צדיקים יבואו בו".

תהליך ההשמדה: הטרנספורטים הגיעו ברכבות "ליישובם מחדש במזרח". ההטעיה כללה גם מנגנון הסוואה: תחנת רכבת מדומה, קופות, צריף עם סימן של הצלב האדום וכתובת LAVJARETT (בית חולים), שאליו הוכנסו זקנים, ילדים, נכים וחולים שנורו על-ידי הס-ס. האחרים הוכרחו להתפשט לשם חיטוי, חולק להם סבון, שערם נגזז, ומשם הריצו את האנשים לתאי הגזים במסלול שנקרא "הימלשטראסה" (הדרך לשמים). האנשים נדחסו לתאי הגזים במכות.

תהליך ההמתה נמשך 15 עד 20 דקות. לאחר 25 - 40 דקות נפתחו הדלתות, ומיד פונו הגוויות על-ידי קבוצת יהודים - הזונדרקומנדו, שנצטוו להכין את תאי הגזים לקראת המשלוח החדש. הגוויות נקברו ומשנת 1943 נשרפו במשרפות. מספר הנרצחים ליום נע בין 10,000 ל - 31,000.

על אף אמצעי ההטעיה והאימה, היו בטרבלינקה גילויי מרד של יחידים ושל קבוצות. באוגוסט 1943 התלכדו אסירים יהודים ופתחו במרד: הם ניתקו קווי טלפון, הציתו את תאי הגזים, התקיפו והרגו גרמנים. רובם המכריע של המתמרדים נרצח ורק חלקם ניצל.

בעקבות המרידה בספטמבר 1943 הופסקה ההשמדה ובאוקטובר 1943 נסגר המחנה וחוסל.

השומרים במחנה טרבלינקה היו שבויי מלחמה אוקראיניים ששירתו בצבא הרוסי והצטרפו ככוח עזר לגרמנים במחנות ההשמדה. בטרבלינקה היו בין 90 ל - 120 אוקראינים.

בחודשים יוני - יולי - אוגוסט 1942 שרר בטרבלינקה תוהו ובוהו. וירט, מפקדו הראשון של טרבלינקה, לא הצליח להשתלט על התהליך המהיר של ההשמדה, וגוויות היו מפוזרות בכל מקום. וירט סולק ובמקומו הובא שטנגל, שנחשב מפקד מעולה בס-ס ושאף להצליח בתפקידו.

לפני כן הוא שימש כמפקד מחנה ההשמדה סוביבור, ועם הגיעו לטרבלינקה ייעל את תהליך ההשמדה.

כל קבוצת עבודה - הזונדרקומנדו - מנתה כ-20 עד 30 ואף 50 עד 150 איש. כאשר הם באו במגע עם אנשים שהובלו למותם הם נאלצו לשתוק, גם כשפגשו מכרים ובני משפחה - דבר שהעמיד אותם לא פעם בדילמות קשות.

איש הס-ס קורט פרנץ שכונה על-ידי האסירים היהודיים "ללקה" - בובה, היה הגרוע מכולם. לפני המלחמה היה מתאגרף, ובהיותו בן 28 מונה לסגן מפקד המחנה ונהג להתעלל ביהודים בסוף יום העבודה. בשעות הערב, בין חמש לשש, נהג לערוך מפקד נוכחות שנמשך תוך כדי טרטור האנשים ובמהלכו הוצאו רבים להורג. הטרור במחנה יצר איום מתמיד ונמשך ללא הפסקה.

תחזוקת המחנה התבצעה על-ידי אסירים יהודיים בעלי מלאכה שעבדו במחנה כאנשי תחזוקה: היו אנשים שיצאו ליערות לכרות עצים, היו שגידלו תפוחי אדמה כדי שיהיה מה לאכול, הצורפים התיכו את שיני הזהב שנעקרו מהמתים ושלחו את הזהב לגרמניה. טרבלינקה נראתה כמו מחנה צבאי מסודר ונקי. שטנגל שאהב סדר, דאג שחדר המשמר יהיה מסודר ומלונת הכלב בארי נקייה. שהיה אימת המחנה

"טרבלינקה היא בית קברות יהודי. בבית קברות ענק זה, שממדיו חורגים מכל הידוע בתולדות אנוש קבורים אפרם ועצמותיהם של 874,000 גברים ונשים, זקנים וטף אשר 'אשמתם' האחת והיחידה הייתה שנולדו יהודים"... (ד"ר יצחק ארד)

עדויות על טרבלינקה

יושב ראש היודנראט של גטו וארשה, אדם צ'רניאקוב, כותב ביומנו ב - 22.7.42:

בוקר, שעה 7.30, אני בקהילה. גבולות הגטו שמורים על ידי חטיבה מיוחדת מלבד הכוח הרגיל. בשעה 10.00 מופיע שטורמפירר הפלה, (סגנו של גלובוצניק במבצע "ריינהרד) עם חבריו וניתקו את הקשר הטלפוני. היהודים פונו מהגינה שממול, הזהירונו שיהודים ללא הבדל מין וגיל יפונו מזרחה. היום עד שעה 16.00 יש לספק 6,000 נפש, וככה לפחות יהיה בכל יום. ובאותו יום אכן לקראת הערב יצא מווארשה משלוח היהודים הראשון למחנה ההשמדה טרבלינקה. למחרת הוסיף צ'רניאקוב ביומנו: "השעה 15.00 לעת עתה יש 4,000 ליציאה. עד שעה 16.00 חייבים לפי פקודה - 9,000".

היה זה הרישום האחרון של צ'רניאקוב ושעה אחר כך הוא התאבד.

באותו יום עצמו, ב-22.7.42, כתב גלובוצ'ניק להימלר (שציווה על ביצוע ההשמדה כוללת במסגרת מבצע "ריינהרד" עד דצמבר 1942), שכל הבקשות הכמוסות ביותר שלו אמנם הולכות ומתגשמות. במסמכים ת\276 ות\277 יש אישור לכך כי החל מ-22 ביולי 1942 רכבת עם 5000 יהודים נסעה יום-יום מווארשה דרך מלכיניה לטרבלינקה.

הגירוש: העבירו את רוב היהודים מהגטו למקום יותר קטן. ריכזו אותנו שם....

היינו באותו מקום תקופה קצרה ביותר. לא היה כבר מזון. דאגתי בכל צורה שהיא להביא הביתה את המזון, אם אפשר היה להשיג את זה. באמצע הלילה, שמענו דפיקות בבית, בדלת... פתחתי את הדלת, לא היה אור, לא היה חשמל לגמרי. ראיתי לפניי חושך. היו שני אנשים מזוינים, היה להם פנס ביד והם פנו אלי בשפה שהייתה מוכרת לי קצת, אבל זה היה ברוסית או באוקראינית... הם קיללו משהו, עזבו ויצאו מהבית בצעקות, כולם לרדת... אימא אמרה לי אז, שאין לה יותר כוח להתחבא, אנחנו יורדים. לקחנו כמה דברים שהיה לנו... וירדנו לרחוב.

במוצאי יום כיפור 1942 בלילה צלצלו בבניינים, העירו את כל האוכלוסייה, הוציאו אותנו לרחוב וציוו עלינו להתרכז במקום שהיה לפני המלחמה תחנת רכבת. הדבר הזה בוצע על ידי אוקראינים. אנשים יצאו החוצה וצעקו לנו להתרכז. כיוונו אותנו לכיוון תחנת אוטובוסים שהייתה לפני המלחמה. שם התרכזנו כל היהודים אשר הוציאו אותם לרחובות. התחיל תוהו ובוהו. אי אפשר לתאר מה שהיה, ילדים, נשים, זקנים, אנשים שלא יכלו ללכת - הביאו אותנו לתחנת הרכבת, ואחרי שריכזו את כולם בתחנת הרכבת הובילו אותנו לרכבת משא...

דחקו אותנו לקרונות ושם.... הפרידו אותי מן ההורים....

ברכבת: הרכבת נוסעת לאט דרך נוף זר ועצוב. מסביב אדמה חולית אפורה וריקנית. אין ירק, אין בתים, אין ציפורים, אין אנשים. הרכבת נגררת ונגררת. פתאום מופיעה חורשה קטנה, אי שם נראית לנו אדמת כבול. ובכן, מוליכים אותנו להפיכת כבול, נעבוד, נעבוד קשה, המלחמה לא תימשך זמן רב. נחזיק מעמד. אנשים נדחפים לאשנב. כל אחד רוצה לדעת מה צפוי לו... במחשבה הכול מסתדר. אנחנו נעבוד ואבא ואימא יעסקו במטבח. בערב נחזור הביתה ונאכל משהו. הגיעו זמנים קשים, אבל הם יחלפו.

הבריחה מהקרון: ארבעה דורות נדחסו בקרון בקר חתום: הסבתא, הילדים, הנכדים והנינים. 18 נכדים ו-5 נינים מסביב לסבתא. כולם בוכים והיא כמו פסל עומדת ומהרהרת... הרכבת זזה. עוברים את תחנת מלקין והרכבת פונה שמאלה. ברגע זה ידענו שהתחנה הבאה היא טרבלינקה, ואז סבתא מורה בקול מצווה: "צבי, תתכונן לקפוץ מהרכבת, יודעים אנו היטב לאן פנינו מועדות. אתה חייב להישאר בחיים ולספר לעולם את הקורות אותנו, ספר את האמת עלינו!" ברגע הראשון לא תפסתי את הרעיון ולא הבנתי את המתרחש. התחילה הפרידה,

לא ידעתי ממי להתחיל, הזמן דחק, הבכי גובר, הצעקות לנקום ממלאות את חלל הקרון ואני בוכה יחד איתם ומבטיח להם, אעשה את הכול אם אשאר בחיים. ואז הרימו אותי לגובה החלון. הוצאתי את גופי החוצה וקפצתי. הרכבת המשיכה בדהירתה למחנה המוות טרבלינקה, והסיעה עמה את כל בית ציחנוביץ – אבות, אימהות, ילדים, אחים, אחיות, יקירים. שכבתי צמוד לקרקע הלום והמום.

הירידה מהקרון: פתאום נפתחו הדלתות. מול הרכבת עמדה שורה של אנשים מצוידים במגלבים ובמקלות שצעקו בפולנית, ביידיש ובגרמנית: "מהר לצאת מהקרונות". התנפלו עלינו. כל אחד רצה למהר ולצאת מתוך הקרון ולהימנע מהמכות – וכך נרמסו אחדים. מאחורי שרשרת האנשים עמדו 12 אוקראינים עם נשק. מוכנים לירות ומאחוריהם ארבעה אנשי ס-ס עם אקדחים ביד ועל ידם כלבים טורפים. לפני התחנה נעצרנו, סודרנו בשורות על מנת שאפשר יהיה למנות אותנו.

צמא: כשיצאנו מהקרונות אמרו לנו שמי שצמא יכול לגשת לברז המים לשתות. זה היה פיתיון. מי שניגש לשתות קיבל מהאוקראינים מכות עם קת הרובה בראשו. שתי גוויות עם גולגולות מרוסקות נחו על האדמה.

ההונאה: במגרש ניצב שלט גדול ועליו הודעה בגרמנית ובפולנית לאמור:

יהודי ורשה, לתשומת לבכם:

אתם נמצאים במחנה מעבר שממנו תשלחו למחנה עבודה.

כדי להישמר ממגפות עליכם למסור מיד את בגדיכם וחפציכם לחיטוי.

זהב, כסף, מטבע חוץ ותכשיטים עליכם למסור בקופה, תמורת קבלה.

דברים אלה יוחזרו לכם מאוחר יותר תמורת הקבלה.

למען ניקיון הגוף על כל הבאים לעבור מרחץ לפני המשך הנסיעה.

הכול אחיזת עיניים: הרצון לחיות גרם לכך שחלק מהבאים היו מוכנים להיאחז בכל אשליה ובכל מעשה של אחיזת עיניים ולקוות לטוב. אין תימה, אפוא, כי נוכח "קבלת פנים" מטעה שכזאת, נמצאו בין הבאים שפרצו במחיאות כפיים, לשמע "הבשורה" שהגיעו למחנה מעבר. אולם לא עברו דקות רבות והמציאות טפחה על פניהם .גברים ימינה – נשים שמאלה: קולות שטניים "ראוס, ראוס!". כבר אינני מטיל ספק באסון שלנו. אני לוקח את אחותי בזרועה ומתאמץ ככל האפשר לצאת מן הקרון. אני משאיר את הכול בקרון. אחותי הגלמודה מעירה לי, מדוע אתה משאיר את החבילות ואני עונה לה: אין זה נחוץ. אינני מספיק להגיד לה כמה

מילים ונשמעת צעקה רצחנית: "גברים ימינה ונשים שמאלה". בקושי אני מספיק להתנשק איתה ואנחנו כבר מנותקים לנצח...

הלאזארט: הלאזארט, שם הייתה כניסה וקודם היה בור. הבור הזה היה מוסתר עם הגדר. הייתה כניסה, למעלה התנוסס דגל עם צלב של הצלב האדום ובחוץ עמד יהודי... עם מעיל עור ומגפיים, עם קסקט וסרט של הצלב האדום. זה כאילו שבאים לבית החולים. "לאזארט" מין בית חולים בגרמנית... מרפאה.

ההתפשטות: אז מצווים שנתפשט מייד ולקשור את הנעליים לפי זוגות. כל אחד מתפשט מהר ככל האפשר, מכיוון שהשוטים מתעופפים מעל לראשים. מי שמתפשט קצת באיטיות - מוכה בצורה רצחנית.

מיון רכוש: אני עבדתי יחד עם אחרים, מיינו את הבגדים. לחוד מכנסיים, לחוד חולצות, ועוד היינו צריכים לחפש בצווארונים, בקולרים ובחפתים שמא נותרו דברי ערך מוסתרים בהם... היה שם מיון מדוקדק. היו קערות לזהב, לשעונים, למצתים, לדברי ערך. המיון הזה שוכלל עד מאוד משום שכל הדברים האלה נשלחו לגרמניה והם רצו את הכול בצורה מסודרת...

שלושה נגנים עמדו ונגנו שם בכלי נגינה: בעומדי בקרבת ה"מקלחת" בטרבלינקה גיליתי דבר חדש. כבר זמן מה היה נדמה לי שאני שומע צלילי מוסיקה. חשבתי שזה רמקול של רדיו שהותקן כאן בידי הגרמנים, ושנועד בחור נידח זה למנוע חס וחלילה, את ניתוקם מתרבות מולדתם. עכשיו הייתה לי הזדמנות להיווכח שדאגתם לתרבות מוסיקלית הייתה גדולה עוד יותר. במרחק של ארבעים מטרים מתאי הגזים ובקרבת הדרך שהולכו בה היהודים ל"מקלחות" עמד מתחת לעץ צוות מוסיקלי קטן. שלושה יהודים עם טלאים צהובים. שלושה נגנים מסטוצק, עמדו וניגנו שם בכלי נגינה... הם ניגנו בהתלהבות....

תאי הגזים - איוון האיום: משהתמלאו התאים מפה לפה בקורבנות, היו דוחסים את האחרונים בכוח, במכות ובדקירות לתוך התאים ונועלים עליהם את הדלת מהפרוזדור של המבנה ואוטמים אותה. אז היה איוון ניגש אל תא המנוע, מפעילו ומזרים את גז המוות. זו הייתה שגרת עשייתו הרצחנית של איוון במסגרת תפקידו, אולם כאמור הייתה בו מעין להיטות ותאוות רצח, להרוג, לאבד, להשמיד ולהתעלל באכזריות נוראה בקורבנותיו.

בוקר אחד הוצאה ילדה כבת שלוש עשרה מתאי הגזים, חיה עדיין. הילדה קראה בפולנית "אני רוצה לאימא" אז איוואן ירה בילדה. הוא מילא את בקשתה האחרונה: היא הצטרפה אל אימה.

רייכמן זוכר: הוא זוכר שלאחר שתהליך ההמתה הסתיים היו צועקים: "את הזבל הזה (הגוויות) צריכים לזרוק מהר".

בכף אחת של טרקטור נשלפה עיירה שלמה למשרפות.

בחמש בבוקר: מעירה אותנו תרועת חצוצרה. אנו קופצים על רגלינו, צועדים בכיוון המטבח ושם מקבל כל אחד מאתנו קפה ולחם. בשעה שש אנו נמצאים כבר במקום עבודתנו.

ראיון עם שטנגל מפקד המחנה

- מה נהגת לעשות בטוטנלאגר בשעה 6:00 בבוקר? - שאלתי את שטאנגל
- זה היה סיור. נהגתי ללכת לכל מקום. ב - 7:00 הייתי הולך לאכול ארוחת בוקר
- מה נהגת לעשות לאחר ארוחת הבוקר?
- בשעה 8:00 בערך נהגתי ללכת למשרדי.
- ובאיזו שעה היו מגיעים המשלוחים?
- בערך באותה שעה, על פי רוב.
- האם לא היית נוכח כשהגיעו?
- לא בהכרח. לפעמים הלכתי.
- בדרך כלל, כפי שאמרתי, נהגתי לעבוד במשרדי עד שעה 11:00 בערך - הייתה לי עבודת ניירת רבה. לאחר מכן ערכתי סיור שני שהתחיל בטוטנלאגר. באותה שעה הם כבר התקדמו יפה בעבודתם.

הספרים: השעון מראה את השעה 8:00 ולפתע נשמעת צעקה: "הספרים!" קבוצת הספרים מונה עשרה אנשים:חמישה "ותיקים" וחמישה "חדשים". הממונה מסדר אותנו ושואל אם ברשותנו מספריים (כולנו הצטיידנו קודם לכן באביזר זה), ולאחר בדיקה הוא מוביל אותנו אל תאי הגזים, המעבירים חלחלה בגופנו. הוא מכניס אותנו לתא הראשון הפתוח אל המסדרון ואל החוץ. בחוץ זורחת שמש קיץ וקרניה חודרות אל התא. ובתא עצמו מותקנים ספסלים ארוכים ולידם עשרות מזוודות. התמונה כזאת - הרוצח מצווה עלינו לתפוס את מקומותינו ומצווה עלינו לעבוד במהירות. לאחר חמש דקות חייבת התספורת להסתיים. עלינו להקפיד שהשערות לא תיפולנה על הרצפה ושהמזוודות תהיינה מלאות וארוזות יפה.

הפסקה: לפתע נפסק זרם הנשים. תאי הגז מלאים עד אפס מקום . הרוצח העומד ליד הדלת מודיע על הפסקה של מחצית השעה ומסתלק מהמקום. אתנו נשארו אחדים מהאוקראינים ומאנשי ה-ס-ס. אני מסתכל סביבי וחושב: אללי לי, הרי זה גיהינום ממש.

גוויות בבורות: בהגיענו לתחומו של המחנה האיום הזה אנו מתקבלים בצליפות פרגולים אכזריות הנוחתות עלינו ללא הרף. מריצים אותנו מיד לעבודה שתכליתה להעביר, להעביר באלונקות עפר מערמה אחת לערמה אחרת. ברגעים הראשונים חשכו עיני ולא ידעתי מה אני

סוחב ולאן אני רץ. תוך כדי הריצה המבוהלת בין שתי הערמות מסתבר לי שאנו שופכים את העפר על ערמות של גופות מתים המוטלות בתוך בור עצום. הדבר כמעט ולא חדר להכרתנו, כי לא נתנו לנו לנוח ולו לשנייה אחת. נאלצנו למלא את האלונקות במהירות רבה ולהעבירן לבור ולשפוך את העפר פנימה.

שטנגל מספר: בשעת הבוקר הכול כבר הסתיים במחנה התחתון. באופן רגיל טיפלו במשלוח במשך שעתיים עד שלוש שעות. בשעה 12:00 אכלתי ארוחת צהרים – בדרך כלל אכלנו בשר, תפוחי אדמה וירקות טריים (עד מהרה התחלנו לגדל שם ירקות). אחרי הארוחה נחתי במשך כמחצית השעה. אחרי כן עוד סיור אחד ושוב עבודה במשרד.

בבורות: השעה היא 16:00 אחר הצהרים. מתוך 30 ההנרים שהגענו לכאן נשארו 6 בלבד. אחד אחר השני אולצו לפשוט בגדיהם, לרדת לבור המתים... וקיבלו כדור בראש. לא נשמעה אפילו אנחה אחת. בבור למטה עומדים שניים ומסדרים את הגוויות. לפתע מופיע רוצח חדש ומצווה עלינו להניח את האלונקות והוא מוביל אותנו לעבודה אחרת. עלינו לקחת אלונקות אחרות עשויות בצורת סולם ועליהן סימני דם רבים. שניים מאתנו לוקחים אלונקה ומובלים למבנה מרוחק. שם מונחות גוויות של אנשים בערמה שגובהה כקומת בניין. אלה גופות האנשים שהומתו בגזים.

ברוצי כמה וכמה פעמים נגלה לפני הבור העצום והעמוק: עומדים בתוכו כמה אסירים יהודיים ומסדרים את הגוויות אחת לאחת. כך נמשכת העבודה. מדי פעם מתמלא הבור. אין להעלות על הדעת את האפשרות לנוח ולו לרגע קט. האחד חייב לרוץ אחר רעהו. אנו רצים הלוך ושוב. וכך חולפות השעות עד הערב, ולנו נדמה שהשעות המעטות הללו הן כנצח.

בסוף היום: השעה היא שש אחר הצהרים. אנו רצים כולנו עם האלונקות אל המחסן בו מאוחסנים גם אתי החפירה. את האביזרים האלה יש לסדר בקפידה, שאם לא כן נתכבד בצליפות. בסופו של יום אנו מסתדרים במסדר נוכחות ולאחר הספירה ושמיעת המוסיקה אנו נדחפים אל הצריף המגודר בתיל דוקרני.

- מה נהגת לעשות בערבים?
- לאחר ארוחת הערב ישבו האנשים ודיברו. בתחילה כשבאתי הם שתו במשך שעות ארוכות בחדר האוכל. אולם הפסקתי נוהג זה. לאחר מכן הם שתו בחדריהם.
- ומה עשית אתה? האם היו לך שם חברים? מישהו שחשת כי יש לך דבר מה משותף אתו?
- אף לא אחד. אף לא אחד שיכולתי ממש לדבר אתו. לא הכרתי אף אחד מהם.

אני נופל מרגלי ואיני יכול לזוז מהמקום. אני רובץ רגע קט ושומע קול הבא מן המטבח וקורא לנו לקבל את הקפה. אני לא מסוגל למוש ממקומי, מגרשים אותנו מהצריף ועלינו להסתדר שוב בחמישיות על-יד המטבח. לאחר רגעים ספורים נפתח הצוהר וכל אחד מקבל פרוסת לחם וקצת מים עכורים הנקראים קפה. צימאוני מציק לי ואני גומע את הנוזל הזה ללא פירור לחם. אם כי רעבוני קשה מנשוא. סיימנו "ארוחתנו" ואנו חוזרים לצריף.

- האם נהגת לקרוא?

- לא. לא יכולתי לקרוא שם. הייתי מוטרד מדי, החשמל היה כבה בשעה 10 ולאחר מכן הכול היה שקט, מלבד כאשר המשלוחים היו גדולים עד כדי כך שהעבודה נמשכה גם בלילה...

נקמה: ב – 10 בספטמבר 1942, ערב ראש השנה, הגיע משלוח יהודים מגטו ורשה. בתוך משלוח זה הוצאה קבוצת גברים לעבודה באזור הקבלה, כפי שהיה נהוג במשלוחים הקודמים. באותו רגע קפץ מתוך השורות אדם ועם סכין שלופה רץ לעבר הגרמני מקס בילא ותקע סכין בגבו. האיש ביצע את המעשה ועמד בצד כמהסס. אחד המפקדים האוקראינים, צוגואבמן מאנצ'וק שראה את המתרחש רץ לעברו של האיש הדוקר ופיצח את ראשו באת שהייתה בידו...

בימים הראשונים שלאחר המקרה היו הגרמנים חשדניים ביותר: ציוו על יהודים שעברו בקרבתם להרים את ידיהם. בדקו אותם וחיפשו על גופם סכינים או נשק קר אחר.

בריחה: ב – 30 בנובמבר 1942 בא חיסול אחרוני יהודי שידליץ... מתוך הרגשה שאולי אזדקק לכלי עבודה לקחתי עמי צבת, מסור, מקדחה ומכשירים אחרים נוספים... בתוך הקרון הייתה צפיפות נוראה וקשה היה להתנועע בו. כאשר זזה הרכבת ניסיתי לפרוץ את הדלת בעזרת כלי העבודה שלי. תוך פרק זמן קצר הצלחתי והיא נפתחה. לא חיכיתי וקפצתי מהרכבת הדוהרת לתוך הלילה החשוך. כולי חבטות ושותת דם ומעולף למחצה שכבתי זמן מה ליד המסילה. ראיתי שגם אחדים קפצו מהקרונות. אך חלק מהם נתפס בידי איכרים שחיכו בצד המסילה וגרזנים בידיהם. ואלה שדדו ורצחו את הבורחים. לאחר שהתאוששתי במקצת התרחקתי בזחילה ממסילת הברזל...

ניסיון להתנגד: היו שם עדיין הרבה צעירים. אחדים מהם החלו לקרוא שלא להישמע לגרמנים ולא להתפשט. החלה מהומה גדולה. הגרמנים פתחו באש על ההמון. אנשי ה-ס-ס ובראשם קורט פרנץ, הכו באכזריות בגברים, בנשים ובזקנים, ללא כל הבחנה. עמדנו מהצד והיינו עדים למתרחש.על הגגות היו גרמנים ואוקראינים וגם הם ירו לתוך ההמון. שמענו התפוצצויות. יהודי אחד זרק, כפי הנראה, רימון לעבר היזרים וראינו כיצד פינו מהמגרש אוקראיני פצוע קשה...

אסירים מתאבדים: שלטונות המחנה החליטו למנוע התאבדויות. לא נעם להם שיהודים יהיו שליטים על חייהם ועל מועד מותם, כי סמכות זו צריכה הייתה להיות בלעדית בידי הגרמנים.

בתחילת החורף היינו אפוא שני יהודים תורני לילה, שמתפקידם היה למנוע מהאסירים להתאבד. אנשים אלה שוחררו מכל התפקידים האחרים בשעות היום. לאחר הצבתם של השומרים בתחילת 1943, פחתו מקרי ההתאבדות. אולם גם לאחר מינוי השומרים נמצאו בכל זאת יהודים שהתאבדו ותורני הלילה נענשו בעונש מלקות וסולקו מתפקידם. ובמקרה אחד הם אף נתלו.

המרד: ביום א' 1 באוגוסט 1943 בשעות הערב המאוחרות התקיימה הישיבה האחרונה של הוועד המארגן במחנה 1. בישיבה נקבע סופית שביום המחרת יפרוץ המרד.

...וכך הגיעה השעה 15.45 פתאום שמענו ירייה אחת שפילחה את הדומיה ומיד לאחר מכן התפוצצות של רימון במחנה הראשון. לא ידענו מה עלינו לעשות באותו רגע, שכן זה היה רבע שעה לפני פריצת המרד. פתאום נכנס אחד משואבי המים לצריף וצעק "מהפכה בברלין". זה היה הסימן. הייתה מהומה, האנשים רצו מהצריפים, בתחילה לא ידענו מה לעשות, מכיוון שמנהיגי המרד לא נראו בשטח. מאותו הרגע איבד הוועד המארגן את השליטה על הנעשה. קבוצות הלוחמים פעלו כל אחד בנפרד. לוברניצקי וליכטבלאו הציתו את מיכל הדלק הגדול, ועם התפוצצותו עלו באש כל המבנים הסמוכים לו. השניים חיבלו גם ברכב משוריין שנמצא במוסך. מגורי האסירים והמחסנים הוצתו אף הם וקבוצת העובדים באחסון תפוחי האדמה השליכה רימונים לעבר מגורי הס-ס. התפוצצויות ויריות נשמעו מכל חלקי המחנה. המוני האסירים החלו בבריחה לכיוון הגדרות המזרחיות והדרומיות של המחנה. ממרומי מגדלי השמירה וממקומות אחרים פתחו השומרים האוקראינים ואנשי ה-ס-ס באש. חלק מן המורדים שברשותם היה נשק השיבו אש לעברם. מתוך כ - 850 האסירים שהיו ביום המרד במחנה למעלה מ - 100 נתפסו חיים בתוך המחנה. מספר גדול של מורדים נהרגו בתוך המחנה או בקרבת הגדרות. היינו 350 - 400 איש שהצליחו לפרוץ מתוך המחנה, אולם רק כ - 200 איש הצליחו להינצל מכוחות המרדף הגדולים שהופעלו ביממה הראשונה שלאחר המרד. כמחצית מהם נתפסו בסריקות שערכו כוחות גרמנים ביערות ובכפרים ברדיוס של עשרות קילומטרים מהמחנה. חלקם נתפסו ונרצחו בידי איכרים מקומיים, או נמסרו בידיהם לידי הנאצים. יש להניח, שלמעלה מ-100 מהבורחים הצליחו להתרחק מאזור טרבלינקה ולהתפזר במקומות השונים בפולין הכבושה ואף מעבר לגבולותיה.

את יום הניצחון על גרמניה הנאצית זכו לראות כ - 70 ממורדי טרבלינקה.

אחרי המלחמה: פנחס ממשיך לבדו, להגיע במטרה להגיע לעיר הולדתו צ'נסטוחוב, מתגעגע, מתרפק בחלומות על עירו המוכרת, האהובה, חלק מעולם העבר.

אך את מה שחיפש לא מצא. כל מה שהיה - לא היה קיים עוד. הלך לבית שבו גר ומצא עיי חורבות. לא נותר דבר מן הסביבה שבה צמח: לא בית, לא אבן, לא עץ. בית הכנסת נהרס, בבית הספר שבו למד למדו עתה בני פולנים. בתי הדודים, החברים, החנויות המוכרות - הכול נמחק והעולם ממשיך בחייו הרגילים. הוא רואה אנשים יוצאים לעבודה, נשים קונות במכולת, אמהות מטיילות עם עגלות תינוקות, ילדים מקפצים ומשחקים ברחוב כאילו לא אירע דבר בעולם, כאילו לא קיימים במרחק 250 ק"מ משם בית מטבחיים, משרפות, בורות קבורה, אפר של אנשים, נשים וילדים קטנים.

"**השואה בשבילי זה לא משהו רחוק, אני חי אותה יום ולילה. בימים האחרונים כמעט לא נרדמתי, המשפט מחזיר אליי הכול, מה לומר? בריאות זה לא מוסיף. אני גם נזכר במילות השיר ששרנו ביידיש במחנות המוות: "לא פה לא שם, רק טרבלינקה זה המקום היחיד שמי שבא לשם - נשאר שם**"

צבי בלוטמן קפץ מקרון הרכבת שהוביל את כל משפחתו לטרבלינקה כדי שיישאר שריד יחיד בשביל לנקום, הצטרף כאיש עדות למשלחת נוער לפולין:

האוטובוס פונה ימינה ולנגד עיניי שלט דרכים: "טרבלינקה".

ההתרגשות גוברת - מתח עולה ושוב שלט המראה: טרבלינקה- ימינה וציחונוביץ - שמאלה. פונים ימינה. פסי מסילת הרכבת מקבילים לכביש. אני יושב ליד החלון ולא מוריד את מבטי מפסי המסילה. עוברים את הגשר ופתאום אני פולט צעקה: "הנה - המקום". הנוסעים באוטובוס נבהלו ושאלו: "מה קרה?" ואני עונה להם, "זה המקום שקפצתי מהרכבת..." ארבע דקות הפרידו ביני ובין מחנה המוות טרבלינקה.

שנים רבות עברו מאז, אך הזמן שעבר לא השכיח את האירועים ואת החוויות שחוויתי בעת השואה, את כל משפחתי השארתי בקרון הרכבת החתום והם נלקחו ממני לעולם. הבטחתי להם נקמה ולצערי לא נקמתי בגרמנים ובעוזריהם נקמה פיזית, כי מצב בריאותי לא הרשה לי לנקום. אולם נקמתי בדרך אחרת. השתתפתי בהקמת מדינת ישראל - מקלטם של השרידים, שארית הפליטה, אודים מוצלים מאש. הייתי בן הדור האחרון לשעבוד והראשון לגאולה - לגאולת העם והארץ ולהגשמת חלום הדורות במולדת.

הקמתי משפחה למופת, בניי נישאו והעניקו לרעייתי ולי חמישה נכדים נהדרים, המהווים תשתית איתנה לדורות הבאים, אין לי נקמה אחרת, זוהי נקמתי: משפחת בלוטמן שנחרץ גורלה לשבט, להיכחד מעל פני האדמה, שבה לחיים כמשפחה בת חורין בארץ - ישראל. לו יכולתי להעביר למשפחתי ולבני ביתי שנכחדו שם את הקטע הזה, היו הם יודעים כי גם משאלתם האחרונה התגשמה.
צבי בלוטמן

"היה שלט, שלט קטן מאוד, בתחנת הרכבת של טרבלינקה. אני לא יודע אם זאת הייתה אותה התחנה או בדיוק לפניה. ליד המסילה שבה חיכינו היה שלט, מאוד קטן: טרבלינקה. מעולם לא שמעתי את השם טרבלינקה, כי איש לא הכיר את זה, זה לא היה מקום, לא עיר, אפילו לא כפר קטן." (מתוך עדותו של אברהם בומבה)

מקורות

שמואל וולנברג, **מרד בטרבלינקה**, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1986

קלוד לנצמן, **שואה** , כנרת, 1986

ישראל גוטמן, **האנציקלופדיה של השואה** כרך שלישי. יד ושם וספרית הפועלים, תש"ן, 1990

יצחק ארד, "**מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה**, הוצאת יד ושם, 1985

עדויות שנשמעו במשפטו של ג'ון איוואן דמניוק שנערך בבית המשפט המחוזי בירושלים ב - 1988

סמוך למחנה ההשמדה טרבלינקה, שבו מבקרות רוב משלחות הנוער הישראליות המסיירות בפולין, פעל כידוע מחנה נוסף -טרבלינקה 1. סיפורו של המחנה יכול לאפשר למדריכי פולין לשפוך אור על נושא מחנות העבודה שפעלו במזרח פולין לפני "מבצע ריינהארד" ושבהם הועסקו עשרות אלפי יהודים כעובדי כפייה.

בתחילת 1940 החלו הגרמנים לבנות במזרח פולין ביצורים על קו הגבול המפריד בין ברית המועצות לבין גרמניה. העבודות כללו סלילת כבישים, חפירת תעלות נגד טנקים, בניית תעלות קשר, גדרות ועמדות מבוצרות. ניתן להבחין בשרידי בונקרים ותעלות קשר מאותה תקופה, כשנוסעים בכביש 67E מוורשה לביאליסטוק, בקטע שבין אוסטרוב-מזובייצק לטיקוצין קרוב לזמבורוב.

לצורך בניית הביצורים הוקמו, בסמוך לקו הגבול, מחנות עבודה שאליהם הובאו יהודים ופולנים תושבי האזור כעובדי כפייה. במחוז לובלין (שבו בוצעו עיקר עבודות הביצורים בקו הגבול) היו באותה תקופה, בקיץ-סתיו 1940, 76 מחנות עבודה. על פי ההערכה, מספרם של עובדי הכפייה היהודיים במחנות העבודה במחוז לובלין, היה בין 50,000 ל- 70,000 איש.

מחנה טרבלינקה 1 היה חלק מאותה רשת מחנות. הוא הוקם ביוני 1941 (ערב מבצע ברברוסה), כשנה לפני הקמת מחנה ההשמדה טרבלינקה 2, והמשיך לפעול כשנה נוספת לאחר המרד בטרבלינקה 2 ופירוקו.

מיקומו של מחנה טרבלינקה 1 נבחר כנראה בגלל שתי סיבות: אחת, המחצבה הענקית לכריית חצץ שהייתה במקום, והשנייה, הקרבה לקו הגבול (כ-20 ק"מ) שם בוצעו עבודות הביצורים.

טרבלינקה 1 לא היה מחנה עבודה "רגיל", אלא שימש כמחנה עונשין. רוב האסירים שהובאו אליו היו איכרים פולנים מהאזור שנענשו על שלא סיפקו לצבא הגרמני את מכסת מוצרי המזון (ביצים, חלב, בשר) שהוטלה עליהם. כמו כן היו במחנה גם עובדי כפייה יהודים שהובאו מהערים ומהעיירות הסמוכות.

כמחנה עונשין היחס לאסירים היה קשה במיוחד. בטרבלינקה 1 ייושם הרעיון הנאצי: "השמדה באמצעות עבודת פרך": אסירי המחנה סבלו מטרור אכזרי, העבודה הייתה קשה ומפרכת, המזון היה מצומצם - יותר ממחצית האסירים מתו מרעב והנותרים מתו לאחר עינויים קשים או הוצאו להורג בירי.

אוכלוסיית המחנה כללה: גברים פולנים ויהודיים ונשים פולניות יהודיות וגם משפחות יהודיות. הרכב אוכלוסיית האסירים לא היה קבוע והוא השתנה ללא הרף. בדרך כלל במחנה טרבלינקה 1 היו בין 1000 ל - 1200 אסירים. סך הכול, במשך כל שנות קיומו, עבדו בו יותר מ - 20.000 בני אדם.

המקום היה מוקף בגדרות תיל ובמגדלי שמירה ונוהל על- ידי יחידה שמנתה 20 אנשי אס-אס. ו- 20 אוקראינים (הידועים בכינוי "אנשי טרוניקי" - שבויי מלחמה רוסיים שצורפו לצבא הגרמני.

רוב האסירים עבדו בכריית חצץ. נוסף על העבודה במכרה, עסקו האסירים בהעמסת ציוד וחומרים על משאיות בתחנת הרכבת מאלקיניה, הם גם עבדו בבתי המלאכה ובעבודות אחזקה במחנה. כמו כן, היו אסירים שהועסקו בעבודות חוץ כמו: תיקון וחיזוק הסוללה ליד הנהר בוג וניקוי תעלות ניקוז.

הנשים עבדו בחווה חקלאית שפעלה במתחם המחנה ועסקו בגידול ירקות ובטיפול בבעלי חיים.

בתחילת אפריל 1942 החלה, כ-2 ק"מ מצפון לטרבלינקה 1, הקמת מחנה ההשמדה טרבלינקה 2, עם התחלת הבנייה הועסקו אסירי טרבלינקה 1 בהקמת מחנה ההשמדה (לאסירים הובאו גם עובדים מכפרי הסביבה).

הקמת המחנה החדש נעשתה בפיקוח מהנדסים מטעם חברות קבלניות גרמניות מלייפציג ומזמושץ'. האסירים חפרו בורות ותעלות עמוקות שנועדו להטמנת גופות הנרצחים, הקימו צריפים, סללו דרכים והניחו שלוחה של מסילת הברזל מהמסילה הראשית אל מחנה ההשמדה טרבלינקה 2.. בהמשך, הניחו פסי רכבת עד למחצבה בטרבלינקה 1 .

ייעודו של מחנה טרבלינקה 2 נשמר בסוד, והאסירים לא ידעו מה הם בונים. אנשי הס-ס והשומרים האוקראינים ליוו את עבודת האסירים באכזריות. במהלך העבודה נהרגו כל יום עשרות אנשים. אחד האסירים, פולני, לוציאן פוצ'אלה, כתב זיכרונות על קורותיו בטרבלינקה 1. בין השאר הוא מספר שבסוף כל יום עבודה בבניית מחנה טרבלינקה 2 נותרו בשטח גופות אסירים.

הדרך שחיברה בין טרבלינקה 1 לבין מחנה ההשמדה טרבלינקה 2 כונתה "הדרך השחורה", לאורך הדרך הונחו מצבות שהובאו מבתי קברות יהודיים בסביבה.

כאמור, המשיך מחנה טרבלינקה 1" לפעול גם לאחר שמחנה ההשמדה טרבלינקה 2 נסגר. המחנה חוסל רק כשהצבא הסובייטי הגיע למקום ב- 23 ביולי 1944.

מחנה טרבלינקה 1 כיום

כיום ניתן לראות בשטח המחנה לשעבר את אזור המחצבה, כמה רצפות בטון של צריפי המחנה ושרידים מבריכת השחייה ששימשה את אנשי האס-אס. הפולנים הציבו באחת מפינות המתחם צלבים המשמשים כעין קברים סמליים לקורבנות המחנה. במקום הוקמה גם מרפסת

תצפית המאפשרת מבט על מחצבת החצץ. "הדרך השחורה" עדיין קיימת בשטח וניתן לראות בה את שברי המצבות היהודיות.

מטה משלחות הנוער לפולין בשיתוף עם מושל המחוז הפולני והמוזיאון ליהודי פולין בוורשה מקיימים בשנים האחרונות במחנה טרבלינקה 1 טקס קצר שבמהלכו, תלמידים ישראלים ופולנים, מניחים זרי פרחים לזכר האסירים הפולנים והיהודיים. בטקס הזיכרון המשותף משתתפים גם עשרות ראשי ערים פולנים מהמחוז. האירוע הזה הוא חלק ממיזם חינוכי הכולל מפגשי נוער ישראלי ופולני.

איך מגיעים?

המעוניינים להגיע לטרבלינקה 1 יכולים לקבל מידע מעודכן במוזיאון טרבלינקה. באופן כללי: ניתן ללכת ברגל או לנסוע. ההליכה נמשכת כחצי שעה והנסיעה כעשר דקות. יוצאים ממגרש החנייה מערבה, חוצים את שביל הכניסה למחנה ופונים דרומה (שמאלה) לדרך הנמשכת מעבר לשורת האבנים המסמלים את פסי הרכבת. ממשיכים בדרך זו עד אתר טרבלינקה 1.

סיור בטרבלינקה 1

קטע מדיווח של אודי צין על סיור שערך עם משלחת נוער בטרבלינקה 1

"...ב-4 באפריל 2002 ביקרתי במקום...לצורך התמצאות הצטיידתי בתרשים שמופיע בחוברת הרשמית של טרבלינקה ונמצאת למכירה בחנות המכר בכניסה.

ההליכה מטרבלינקה 2 לטרבלינקה 1 (עם קבוצה) נמשכת כחצי שעה, הליכה נוחה למדיי. ההליכה ב'דרך השחורה' ('צ'ארנא דרוגא') הנמצאת מאחורי הגבעה המשקיפה על טרבלינקה 2. יש שילוט.

ה"מוצג" הראשון הנגלה לעין (משמאל לדרך) הינו מיצדית (פילבוקס) ומאחוריה המחצבה הענקית. לאחר הליכה של כמה עשרות מטרים נמצאת תצפית מסודרת. מימין אפשר להבחין בבסיסי באראקים גדולים ומשהו שנראה כמתקן ביוב (?) וברכה ששימשה לשחייה או כמאגר מים...

בהמשך נמצא אתר זיכרון הכולל בית קברות סמלי (צלבים) ואנדרטה מעניינת. הסיור במקום ארך פחות משעה.

בדרכנו לטרבלינקה 1 ובחזרה מצאנו בדרך הכבושה שברי מצבות יהודיות! ההתרגשות כאן הגיעה לשיאה. השברים אמנם קטנים אך ניתנים לזיהוי בקלות! הקושי הוא במציאתם. אין לי כל מושג מהיכן הובאו לכאן שברי מצבות..."

מפת איזור "טרבלינקה 2" ו"טרבלינקה 1" בתקופת השואה

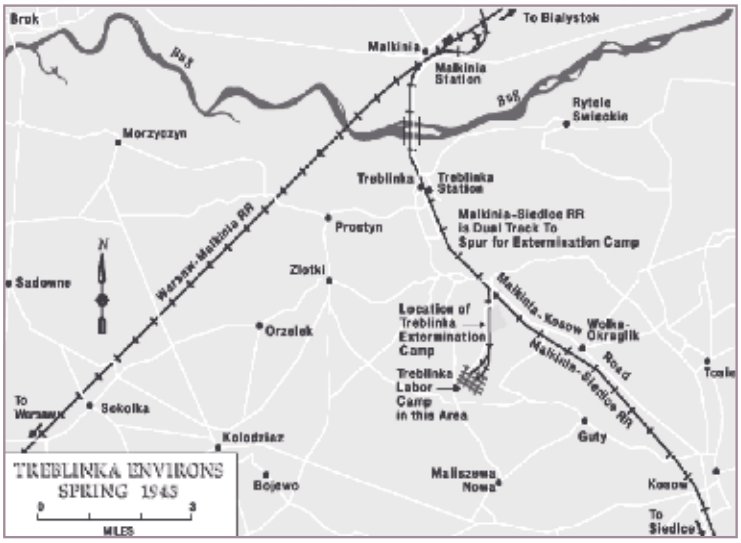

מחנה עבודה // מחנה עונשין טרבלינקה 1

מפת המחנה ע"פ עדות אסירים

צילום אויר שצולם בזמן השואה ע"י מטוס גרמני

מבט על מחצבת החצץ // צילום: שאול הלפרין

מעל לבור המחצבה יש כיום מרפסת תצפית

שרידי בריכת השחיה // בריכת השחיה במחנה שימשה את צוות המחנה אנשי האס.אס והאוקראינים

שרידים שנותרו מצריפי המחנה - רצפות הבטון // צילום: שאול הלפרין

בית קברות סמלי לזכר אסירי המחנה // צילום: שאול הלפרין

ניתן כיום לראות עדיין שרידי מצבות יהודיות ששימשו לריצוף "הדרך השחורה"

הדרך השחורה שהובילה מטרבלינקה 1 למחנה ההשמדה טרבלינקה 2

מקורות

יצחק ארד, "**מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה**, הוצאת יד ושם, 1985

http://www1.yadvashem.org/yv/he/holocaust/about/related articles/002016007Arad.pdf

ישראל קרצנר וליאת סלומון, "ראיון אישי עם יצחק ארד8.11.2011" בתוך: **אנחנו כאן, 70 שנה למבצע ריינהרד**", משרד החינוך, מינהל חברה ונוער, 2011

מרטין גילברט, "מחנות עבודת כפייה על הנהר בוג פברואר 1941", בתוך: **אטלס השואה**, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1986

דיטר פוהל, "מחנות עבודות הכפייה ליהודים בגנרלגוברנמן", בתוך: **מחנות עבודה ועבודת כפייה במחנות - מובאות מן המחקר**, יד ושם, מרכז המידע אודות השואה

http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202029.pdf

"Treblinka Labour Camp", בתוך: אתר האינטרנט Aktion Reinhard Camps (ARC)
http://www.deathcamps.org/treblinka/labourcamp.html

"Treblinka environs, spring 1943 - Map", בתוך: אתר האינטרנט:
United States Holocaust Memorial Museum

http://www.ushmm.org/wlc/en/media_nm.php?MediaId=448

השימוש בתעודות ובמסמכים מקוריים נחוץ וחיוני בהיותם חלק ממסכת הראיות כי הדברים שבהם אנחנו עוסקים אכן התרחשו. קיימת חשיבות רבה, במיוחד בנושאים הרגישים הקשורים בשואה, לכך שהידע שהחניך רוכש במהלך המסע יתבסס על מגוון מקורות ולא רק על דבריו של המדריך.

שימוש בתעודה כנקודת פתיחה לתיאור או לדיון עוזר לגרות את הצד המחשבתי של החניכים המנסים לדלות כמה שיותר אינפורמציה מהתעודה. בעצם העובדה שאנחנו חושפים את החניכים לתעודות מקוריות ומבקשים מהם להתעמק, לנתח ולהסיק מסקנות - אנו מעבירים מסר שאין לנו, המבוגרים ואנשי חינוך, מונופול על הידע ושעליהם ,כדור העתיד, מוטלת האחריות להמשיך לנבור ולחקור.

מה מאפשרת עבודה עם מסמך מקורי?

- לזהות פרטים: עובדות, דעות, רגשות, מושגים וערכים של אנשים המוזכרים בטקסט.
- לעשות אבחנות שונות: למשל בין עובדות לדעות, בין הנחות למסקנות, בין סיבות לתוצאות.
- לעשות השוואות: בין מקורות שונים, בין מקורות לטקסט (מבחינת העובדות, העמדות, המושגים).
- לבדוק קשרים: כגון בין עובדות או הנחות למסקנות.
- להבין את משמעותם של מצבים מסוימים.
- לשחזר בדמיון: אנשים שפעלו בעבר ומצבים שהתקיימו בו.
- לראות מצב מנקודות מבט שונות.
- להבהיר משמעותם של מושגים.
- לנקוט עמדה כלפי המעשים המתוארים בטקסט.
- לבחון דיוקם ומהימנותם של הדברים המתוארים בטקסט (למשל, לפי קרבתו של הכותב או הכותבים לאירועים, נטיותיו האידיאולוגיות, המתודולוגיה שבה נקט.

תעודות לניתוח עם חניכים

1. מברק הפלה

מברק הֶפְלֶה הוא מסמך נאצי סודי שיורט על ידי המודיעין הבריטי בראשית שנת 1943, ומצוי כיום בארכיון שבעיר קיו (Kew) באנגליה. בשנת 2000 הורד סיווג המסמך והתאפשר פרסומו לציבור.

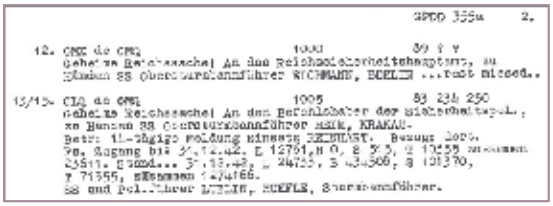
SPDD 355a 2.

12. CMZ de CMQ 1000 39 ? Y
Geheime Reichssache! An den Reichssicherheitshauptamt, zu
Handen SS Obersturmbannführer EICHMANN, BERLIN ...text missed..

13/15. CIQ de CMQ 1005 83 234 250
Geheime Reichssache! An den Befehlshaber der Sicherheitspol.,
zu Handen SS Obersturmbannführer HEINE, KRAKAU.
Betr: 15-tägige Meldung hinsichtlich SICHERHEIT. Bezugs 1005.
Zu. Zugang bis 31.12.42. L 12761, H 0, B 515, S 10335
23611. Gesamt... 31.12.42. L 24733, B 434508,
T 71355, Stammen 1274166.
SS und Pol.führer LUBLIN, HOEFLE, Sturmbannführer.

הנוסח בעברית : 12. סוד מדינה! עבור משרד הביטחון הראשי של הרייך, לידיעתו של אייכמן, ברלין... (ההמשך הוחמץ).

13/15 סוד מדינה! למפקד הבכיר של משטרת הביטחון ולידיעתו של היים, קראקוב בנוגע לדיווח אחת לשבועיים על מבצע ריינהרד.

מקור: מברק רדיו. ההגעות עד ל 31.12.42, L 12761, B 0, S 515, T 10335 סך כולל 23611 . המצב...(רווח) 31.12.42, L 24733, B 434508, S 101370, T 71355 סך כולל 1274166. מפקד ה SS ומשטרת לובלין, הפלה, שטורמבנפיהרר [רב-סרן].

המסמך נשלח ב-11 בינואר 1943 על ידי הרמן הֶפְלֶה (Hermann Höfle), קצין אס-אס שמונה על ידי אודילו גלובוצניק לראש המטה המיוחד של "מבצע ריינהארד" במחוז לובלין. הוא מורכב משתי הודעות - האחת לאדולף אייכמן בברלין והשנייה להיים בקרקוב - המסמך מעיד על הגעה של יהודים למחנות ההשמדה בשבועיים שקדמו למשלוח המברק ובמשך השנה והוא קשור למבצע ריינהרד לחיסול יהדות פולין.

דוגמאות לשאלות לדיון:

- מה ניתן ללמוד ממברק זה?
- מהי המשמעות של כל אחת מהאותיות -L,B.S,T ?
- מדוע, לדעתכם, בחרו הבריטים לא להפיץ את המידע הנ"ל?
- כיצד משנה מסמך זה את הידוע לנו על מבצע ריינהרד?

2. כתב ההסמכה של היידריך

להלן נוסח המכתב ששלח גרינג ב-31 ביולי 1941, המטיל על היידריך להכין תכנית ל'פתרון הסופי של השאלה היהודית'.[1]

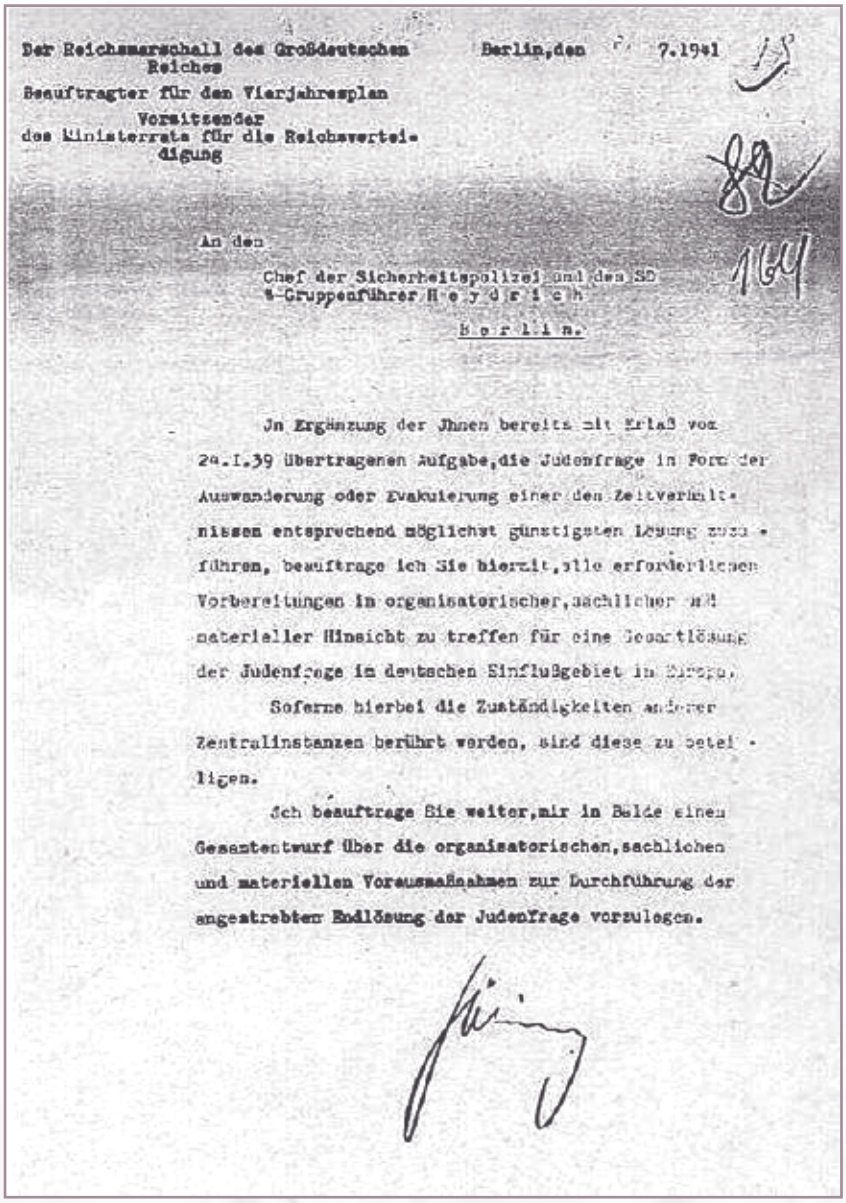

Der Reichsmarschall des Großdeutschen Reiches
Beauftragter für den Vierjahresplan
Vorsitzender
des Ministerrats für die Reichsverteidigung

Berlin, den 7.1941

An den
Chef der Sicherheitspolizei und des SD
SS-Gruppenführer H e y d r i c h
B e r l i n.

In Ergänzung der Ihnen bereits mit Erlaß vom 24.1.39 übertragenen Aufgabe, die Judenfrage in Form der Auswanderung oder Evakuierung einer den Zeitverhältnissen entsprechend möglichst günstigsten Lösung zuzuführen, beauftrage ich Sie hiermit, alle erforderlichen Vorbereitungen in organisatorischer, sachlicher und materieller Hinsicht zu treffen für eine Gesamtlösung der Judenfrage im deutschen Einflußgebiet in Europa.

Soferne hierbei die Zuständigkeiten anderer Zentralinstanzen berührt werden, sind diese zu beteiligen.

Ich beauftrage Sie weiter, mir in Bälde einen Gesamtentwurf über die organisatorischen, sachlichen und materiellen Voraussmaßnahmen zur Durchführung der angestrebten Endlösung der Judenfrage vorzulegen.

1 נוסח המכתב כפי שמופיע אצל י' ארד ואח, עמ' 185

יפוי כוח המאשר את סמכויותיו של היידריך בתכנון 'הפתרון הסופי'

לשאלת היהודים באזור ההשפעה הגרמנית באירופה

לכבוד

ראש משטרת הביטחון Chef der Sicherheitspolizei **והס-ד ס-ס גרופנפיהרר היידריך**
ברלין

כהשלמת המשימה שכבר הוטלה עליך בצו מ- 24 בינואר 1939 לפתור את השאלה היהודית בצורה של הגירה או פינוי, פתרון רצוי בנסיבות הזמן, הריני מייפה את כוחך בזה, לעשות את כל ההכנות הדרושות מן הבחינה הארגונית, העניינית והחומרית, לפתרון כולל (Gesamtlosung) **של השאלה היהודית בתחום ההשפעה הגרמני באירופה.**

במידה והעניין נוגע לתחום סמכותן של הרשויות מרכזיות אחרות, יש לשתפן בכך.

כן אני מטיל עליך גם להמציא לי בקרוב הצעה כוללת של האמצעים הארגוניים המעשיים והחומריים המוקדמים, לשם הביצוע המיועד של הפתרון הסופי (Endlosung) **של השאלה היהודית.**

גרינג

שאלה לדיון:

בסוף שנת 2004 ביקר האלוף אהרון זאבי פרקש, אז ראש אמ"ן, בבית ועידת ואנזה. במהלך ביקורו בחן בעיון את כתב ההסמכה של ריינהרד היידריך החתום על ידי גרינג וטען כי המסמך מזויף. מדוע לדעתכם סבר כך?

- חסר לוגו של המשרד שממנו נשלח - המשרד לתוכנית ארבע השנים שגרינג עמד בראשה, חסר תאריך מדויק וחסר שמו המלא של גרינג בצד חתימתו.

מנהל המוזיאון בבית ועידת ואנזה ענה, כי פרטים אלה אכן עוררו שאלה בדבר האותנטיות של המסמך, אולם בדיקה שערך צוות המוזיאון העלתה, כי המסמך הודפס במכונת כתיבה של היידריך והחתימה עליו היא חתימתו המקורית של גרינג. לכך מצטרף הסבר נוסף שלפיו ידוע שהיידריך לא ידע מתי יפגוש את גרינג, ולכן נסע לפוגשו באחד ממסעות הציד שלו, שם החתים אותו על המכתב, לכן חסר תאריך מדויק.

כתבה עיתונאית ככלי חינוכי

היתרון הגדול בשימוש בכתבה הוא שבדרך כלל מובעת בכתבה עמדה כלשהי – כך יש אפשרות לחשוף את החניכים לדעות שונות משלנו, בלי שנצטרך להיות המתווכים של דעות אלו ואולי לגרום להן עוול.

השואה כאירוע היסטורי רחב ממדים לא חדלה להיות נושא שעולה מדי יום בעיתונות הכתובה והאלקטרונית. יש מבחר גדול של כתבות עיתונאיות במגוון נושאים וכאשר אנו בוחרים לעשות שימוש בכתבה עלינו לבדוק קודם מספר דברים:

- מיהו הכותב?
- מהו האינטרס שלו לכתוב את הכתבה?
- האם הכתבה היא ראשונה בנושא או שהיא תגובה למשהו שפורסם קודם?
- מהי רמת האמינות של כותב הכתבה ?
- היכן התפרסמה הכתבה? מהי העמדה המוצהרת של העיתון/האתר שפרסם את הכתבה?
- בזמן דיון קבוצתי, כאשר המדריך יציג את עמדתו, חשוב שיביא גם דעה מנוגדת או לפחות קצת שונה. כך יעבור המסר החשוב שאין אמת אחת אבסולוטית. על מנת לגבש דעה חשוב שבני הנוער יכירו מספר גישות ויאמצו את מה שנראה נכון בעיניהם.
- בתהליך חינוכי זה חשוב מאוד שהמדריך/המורה המלווה יהיה הוגן מספיק ויבחר כתבות המנוסחות כהלכה שתאפשרנה תחרות הוגנת במוחו של החניך.
- ישנן גם כתבות אינפורמטיביות שחושפות אותנו למידע חדש בנושאים בהם אנו עוסקים. ניתן לחלקן לחניכים על מנת שהם יציגו את תוכנן בפני הקבוצה ובכך ניצור גיוון בדרך העברת הנושאים ונדגיש את המסר של האחריות המשותפת של כולנו לנסות ולגלות מה באמת אירע, להפיק לקחים ולזכור.

מן העיתונות

את הכתבות במלואן לא נוכל להביא בשל הפגיעה בזכויות יוצרים.

1. **האיש ששיתק את המכונה הנאצית**

אורי דרומי, הארץ, 24.7.2007

http://www.haaretz.co.il/misc/1.1428461

הכתבה מביאה את סיפורו של יהודה לרנר שלקח חלק במרידה במחנה ההשמדה סוביבור והצליח לברוח. הוא הצטרף ללחימה בשורות הפרטיזנים. עם תום המלחמה עלה לארץ, הקים משפחה ושירת במשטרת ישראל.

2. **ניצול מסוביבור יהיה בין התובעים של דמיאניוק**

יגאל אבידן, כתב מעריב בברלין , 13.5.2009

http://www.nrg.co.il/gevanew/owa/MORE.MAIN?pForChannel=channel_news/world_news&pBox=1&page=522

סיפורו של תומאס בלאט, שניצל ממחנה ההשמדה ושימש חבר בצוות התביעה במשפט דמיאניוק. הוא הודה כי אינו זוכר אותו, אך הבהיר שזה לא משנה לו.

3. **משפט דמיאניוק - ילדי הנספים בסוביבור העידו: מי ידע אז על תאי הגזים?**

אסף אוני, הארץ, שליח למשפט דמיאניוק במינכן, 2.12.2009

הכתבה מביאה את סיפוריהם של קרובי משפחותיהן של כמה מהקורבנות היהודים של מחנה סוביבור שהעידו ביומו השני של המשפט נגד ג'ון (איוואן) דמיאניוק, וסיפרו על אובדן הורים ומשפחות שלמות בשואה. על רקע הטענות כי יש להניח לדמיאניוק בשל הזמן הרב שחלף, מצבו הבריאותי ותפקידו הזוטר במערכת ההשמדה הנאצית.

http://www.haaretz.co.il/news/world/1.1292908

4. הרשעת דמיאניוק - הגרוטסקיות והמסר

תום שגב, הארץ, 3.5.2011

הכתבה מעלה את השאלה: האם יש טעם לדון אדם בן 91 למאסר עולם. כמו כן מובאים נתונים על מספרם של הפושעים הנאציים שהובאו למשפט בגרמניה.

http://www.haaretz.co.il/news/world/1.1173857

5. גרמניה פתחה מאות תיקי חקירה נגד שומרי מחנות השמדה

אי-פי, הארץ, 5.10.11

הרשויות נשענות על תקדים דמיאניוק, שהורשע גם מבלי שהוכח שהיה מעורב ברצח. מספר החשודים החיים עומד על פחות מ-1,000.

http://www.haaretz.co.il/news/world/1.1515963

ריינהרד היידריך נולד בהאלה (Halle) שבסקסוניה למשפחת מוסיקאים קתולית, שהעריצה את ריכרד וגנר. היידריך היה ילד חלש, וסבל בהיותו קתולי בסביבה פרוטסטנטית. יש טענה שנויה במחלוקת, כי כל חייו היידריך חשב כי מוצאו יהודי.

בצעירותו השתתף היידריך בפעילות הפרייקורפס (Freikorps) -'הגדודים החופשיים' - שם כולל למספר מיליציות, לרוב בעלות אוריינטציה ימנית קיצונית, שפעלו בגרמניה, בפולין ובמדינות הבלטיות לאחר מלחמת העולם הראשונה. היידריך היה סגן בחיל-הים, ובאפריל 1931 הודח מהצי, אחרי שבית-דין של כבוד מצאו אשם בהתנהגות שאינה הולמת כלפי ידידה. אירוע זה הטביע בו חותם של תסכול מהחברה.

לאחר פיטוריו פגש את היינריך הימלר, שהתרשם ממראהו הארי והיה ער לקשייו עם הממסד. הימלר גייס אותו לשורות המפלגה הנאצית והפקיד בידיו את ארגון האס-דה, שהיה שירות הביון של האס-אס. בתפקיד זה היה היידריך משוחרר מכבלי המשמעת הצבאית ומקוד ההתנהגות המקובל ונתן דרור לאישיותו. התקדמותו הייתה מטאורית. הימלר מינה אותו לראש המשטרה הפוליטית הבאווארית, שהייתה הגרעין של מערכת הגסטאפו, המשטרה החשאית של הימלר. לימים מונה היידריך לעמוד בראשה. בשנותיו הראשונות בתפקיד זה מילא היידריך תפקיד בטיהור המתנגדים ובטיהור הפיקוד העליון בצבא. שירות הביטחון שיקף את האידיאולוגיה הקנאית של הימלר, והפך להיות רשת לריגול וללוחמה אידיאולוגית ומעשית ב'אויבי' המשטר. ב-1936 היה היידריך לראש הגסטאפו ומשטרת הפלילים, ובמקביל המשיך לשמש בתפקיד הממונה על האס-דה. לאחר מכן מונה לראש המשרד הראשי לביטחון הרייך (RSHA), שכלל בתוכו את הגסטאפו.

ב-1938 ארגן את פוגרום 'ליל הבדולח', שבמהלכו נהרסו בתי עסק יהודים, נשרפו בתי כנסת ויהודים רבים נפצעו, נעצרו ונרצחו. כראש הגסטאפו, היתה להיידריך סמכות בלתי מוגבלת לגרש למחנות ריכוז 'אויבים של הרייך', וביניהם יהודים, והוא אף נתן פקודות מסודרות לכך.

ב-1938 הקים הרמן גרינג את ה'לשכה המרכזית להגירת יהודים', ואת הסמכויות לפעולותיה העביר למשרד הראשי לביטחון הרייך. במהלך זה העביר גרינג לידי האס-אס את ביצוע מדיניות הרייך לגבי היהודים, והיידריך היה למוציא לפועל הראשי.

עם כיבוש פולין על-ידי גרמניה בסתיו 1939, תכנן היידריך את ריכוזם של יהודי פולין בגטאות גדולים. ההוראות נמסרו בתחילה כפקודות בעל-פה, ולאחר שלושה שבועות מיום הפלישה, ב-21 בספטמבר 1939 נמסרו למפקדי האיינזצגרופן באיגרת הבזק. לאחר כיבוש צרפת באביב 1940 הקים בה מחנות ריכוז ליהודים ופיקד על רציחתם של המוני יהודים ברוסיה בשנת 1941.

הוא עודד תחרות בין שירות הביטחון לגסטאפו, ושני הגופים אכן התחרו זה בזה על הוצאתה לפועל של מדיניות היטלר לגבי היהודים. נוסף על היריבות הראשונית בינם לבין עצמם, התחרו

בגופים שפעלו במפלגה והיו תחת השפעתו של יוזף גבלס וכן באס-אה - כל זאת במטרה להשיג שליטה ולהרחיב את האימפריה שלהם. היידריך ישב בראש ועידת ואנזה שהתקיימה ב-20 בינואר 1942, לאחר שהוסמך על ידי גרינג להוביל את תכנון תוכנית 'הפתרון הסופי' והפעלתה.

בסוף 1941, כאות הערכה וכגמול על הובלת מערכת ההשמדה והמדיניות הגרמנית קיבל היידריך תפקיד בכיר ומונה למושל בפועל של פרוטקטורט בוהמיה ומורביה. ב-5 ביוני 1942 ארבו לו לוחמי מחתרת צ'כים במארב בפראג והתנקשו בחייו. כעבור חמישה ימים הרסו הגרמנים את הכפר הצ'כי לידיצ'ה בפעולת נקם ורצחו את תושביו.

מקורות חייו הקצרים שנסקרו כאן עולה, כי ריינהרד היידריך נמנה על החשובים שבמקבלי ההחלטות הקשורות למדיניות כלפי היהודים. בתחילה ניצל את מעמדו כדי להאיץ את הגירתם ואת גירושם של היהודים מגרמניה ומאוסטריה וכדי להתערב בתוכניות ה'גירוש'. ב-1939 הקים במשרד הראשי לביטחון הרייך מחלקה מיוחדת לטיפול מרוכז בפעולות ה'פינוי', ומינה את אייכמן לטפל בנושאים היהודים.

היידריך מצטייר כמי שינק מילדות את שורשי האנטישמיות המסורתית, דמות שמוטמע בה קונפליקט זהות עמוק והיא מוצאת לו מענה בחיק האס-אס. מערכת האס-אס סיפקה לו מקום בעל זהות ברורה, שבו הוא יכול לקרוא דרור ליצרים נוספים שלו.

בכמה וכמה צמתים בחייו מתגלה היידריך כאדם קר רוח, אכזרי ומחושב. התנהלותו במשפט בשנת 1931, שבמהלכו אף הואשם בביזיון בית המשפט, מעידה על היותו אדם נוקשה החותר לסיפוק צרכיו האישיים.

מרגע שהימלר גילה אותו וגייסו לשורות המפלגה הנאצית, ובהמשך לאס-אס, התחברו הקווים השונים באישיותו והוא נעשה לאדם השואף לקדם את עצמו ואת המערכת הארגונית שלו. תכונה זו פוגשת את שאיפותיו של הימלר למקם את האס-אס במקום מרכזי. חזונו של הימלר היה להוביל את ביצוע מדיניות הרייך, ולהפוך את האס-אס לארגון המוביל את המדיניות. היידריך, שהיה תחרותי, שאפתן ונאמן באופן קיצוני לאידיאולוגיה הנאצית, דאג להיות במקום שאִפשר לו למשוך בחוטים, וכך להשיג עמדה בכירה שממנה הצליח לשלוט במערכת.

מקורות

ש' אהרונסון, "הידריך, רינהרד", בתוך: ישראל גוטמן (עורך), **האנציקלופדיה של השואה**, כרך שני, ירושלים, 1990,

Max Williams. Reinhard Heydrich: The biography, Shropshire, 2003

איאן קרשו, **היטלר נמסיס: 1936- 1945**, עם עובד, 2005

דן מכמן, "מדוע נכתבה איגרת הבזק של היידריך? הערה בעניין סיבת כתיבתה ומשמעותה", בתוך: **יד ושם - קובץ מחקרים**, 2003

// **הצעה לפעילות בנושא השימוש בשם "מבצע ריינהרד"** / ישראל קרצנר

השנה אנו מציינים כידוע 70 שנה ל"מבצע ריינהרד", שבמסגרתו נרצחו היהודים שחיו בגנרלגוברנמן ("הממשל הכללי") – שטחי פולין שלא סופחו לגרמניה לאחר כיבושה במהלך מלחמת העולם השנייה.

מאז סיום מלחמת העולם השנייה ועד היום ממשיך השם "מבצע ריינהרד" לשמש את העוסקים בנושא השואה בתחומי המשפט, המחקר, הספרות, ההוראה והחינוך.

נשאלת השאלה: מי החליט על השם "מבצע ריינהרד"? מתי הוא נקבע? ומה הייתה המטרה בבחירתו?

מהמסמכים, מהעדויות ומהמחקר עולה כי כאשר הנאצים החליטו, באוקטובר 1941, לרצוח את 2.5 מיליון היהודים שחיו אז בחמשת המחוזות של הגנרלגוברנמן: ורשה, קרקוב, לובלין, ראדום ולבוב, באמצעות אדי פחמן חד-חמצני ב"מתקני המתה" במזרח פולין הם השתמשו, לשם הסוואת תוכניתם בשמות צופן כגון: "**פינוי כל היהודים מעבר לבוג**" או "**סילוק היהודים מהגנרלגוברנמן**".

שמות צופן אלו שימשו אותם גם בהמשך, בזמן ההכנות שנערכו עד להתחלת הרצח במרץ 1942, ואפילו במהלך ארבעת החודשים הראשונים של המבצע. השימוש בשם "מבצע ריינהרד" החל רק בחודש יוני 1942.

היידריך ריינהרד, אחד ממתכנני ה"פתרון הסופי" ויו"ר "ועידת ואנזה", נפצע קשה ב- 27 במאי 1942 במארב שטמנו לו אנשי מחתרת צ'כים ו ב- 4 ביוני 1942 מת מפצעיו. מותו זעזע את ההנהגה הנאצית, וחבריו החליטו להנציח את זכרו בשם הצופן "**מבצע ריינהרד**" (Aktion Reinhard), שבו כינו את פעולת רצח יהודי הגנרלגוברנמן. פעולות הרצח היו אז כבר בעיצומן ובמחנות ההשמדה בלזץ' וסוביבור נרצחו כל יום אלפי יהודים (מחנה ההשמדה טרבלינקה החל לפעול כחודש לאחר מכן, ביולי 1942). עובדות אלו מעלות שאלה ערכית-חינוכית בעניין השימוש בשם שנבחר על ידי הנאצים, שמטרותיו, כאמור, היו להסוות את רצח מיליוני היהודים ולהנציח את שמו של פושע נאצי, שמכנה מעשה פשע מחריד בכינוי "מבצע"?

נשאלת השאלה: האם נכון להמשיך ולהשתמש בשם "מבצע ריינהרד"?

- אנו מציעים להביא את השאלה לדיון קבוצתי, במסגרת הפעילות החינוכית של משלחות הנוער לפולין. הדיון יכול להתקיים במהלך הכנת המשלחת בארץ, או במסגרת "שיחות הערב" בפולין.
- בהמשך לדיון בשאלה הנ"ל, אנו מציעים לבקש מבני הנוער **לבחור שם חילופי ל"מבצע ריינהרד"** שלדעתם מתאים יותר ולקיים דיון בהצעות השונות.

הדיון בעניין השימוש בשם "מבצע ריינהרד" והמשימה לבחור שם חילופי על ידי התלמידים, מאפשרים לנו, כמחנכים, לעסוק בנושא זיכרון השואה ומשמעויותיה ולעורר, בין השאר, חשיבה בסוגיות כמו: מה אנו זוכרים מהשואה? מה משפיע על עיצוב זיכרון השואה שלנו? ואיך היינו רוצים שיזכרו את השואה?

// **לדמותו של מרתין לותר - ממשתתפי ועידת ואנזה** / יעל דינור

(הכותבת עובדת במרכז החינוכי בוילה ואנזה בברלין)

בבואנו לבחון את הדרך שבה אנו זוכרים את ועידת ואנזה, אנו נתקלים בעובדה מעניינית: בעוד שרובנו יכולים לנקוב בתאריך, במקום, בסיבות להתכנסותה ובתוצאותיה, ספק אם רבים מאיתנו יודעים לספר על מי מהמשתתפים שאינם ריינהרד היידריך, היינריך מולר או אדולף אייכמן. הדבר מובן: הנציגים שישבו בוועידה היו כידוע מזכ"לי משרדים, לא השרים או הפעילים הפוליטיים המוכרים. מי אם כן היו האנשים שהסבו לשולחן בחדר האוכל בוועידת ואנזה? בחרתי להתמקד בנציג של משרד החוץ בוועידה, תת מזכיר המדינה מרתין לותר. כפי שאבקש להראות, לותר היה אדם נאלח, נכלולי, שלא בחל בשום אמצעי על מנת לעלות לגדולה. שום אמצעי- כולל רצח יהדות אירופה.

מרטין פרנץ יוליוס לותר נולד ב-16 בדצמבר 1895 בברלין. הוא לא נבחן בבחינת הבגרות בתום לימודיו בגימנסיה, מכיוון שבאוגוסט 1914, עת היה בן 18, התגייס לצבא. ב-1917 קודם לדרגת סמל וקיבל את עיטור צלב הברזל מדרגה שנייה. לאחר המלחמה נכנס לותר לעסקי הריהוט. סוכנות הרהיטים הראשונה שלו פשטה את הרגל, אולם עד שנת 1933 הוא כבר החזיק בבית דירות בשכונת דאלם שבברלין, והיה יכול לפרוש מעסקיו על מנת להתמקד בפוליטיקה.

במרץ 1932 הצטרף לותר למפלגה הנאצית ול-אס-אה. בתחילת דרכו הוא עסק בגיוס תרומות לארגון העזרה הנציונל סוציאליסטי. במקביל, יצר לותר קשרים עם אשתו של יואכים פון-ריבנטרופ, שהיה מראשי המשטר הנאצי, ועזר לה בריהוט ובשיפוץ הווילה של בני הזוג בדאלם. זו הייתה תחילתה של טקטיקה שתלווה אותו לאורך הקריירה שלו: על מנת להתקרב ליואכים פון-ריבנטרופ, יצר קשרים עם אשתו וסיפק את רצונה בחפצי יוקרה. הטקטיקה הזו השתלמה: כאשר ריבנטרופ התמנה לשגריר בלונדון, הצטרף אליו, לכאורה על מנת לסייע לגברת ריבנטרופ לרהט מחדש את השגרירות הגרמנית.

אולם גם במשרד חוץ עצמו עשה לותר עשה צעדים נמרצים כדי להתקדם. באוגוסט 1936 הוא הצטרף והקים מעין מחלקת קישור ויחסי ציבור בתוך המשרד. ריבנטרופ עצמו היה אדם חלש בתוך המפלגה, ואחד מתפקידיו של לותר היה להגן עליו מפני יריבים במפלגה. כך למשל, במרץ 1937, הסתובבה שמועה אשר הגיעה אף לאוזניו של היידריך על אודות פנייה של ריבנטרופ לכומר מרטין נימולר בבקשה שיחזור לשורות הכנסייה, לאור העובדה שפרישתו מן הכנסייה יצרה מתח בין אנגליה לגרמניה. לותר פחד שגורמים בתוך המפלגה ישתמשו בשמועות אלו ויסיתו נגדו. ריבנטרופ, לעומת זאת, אמר לו להתעלם מ"הקשקושים הטיפשיים" הללו. לותר היה תלמיד מהיר תפיסה, ותוך זמן קצר השתמש בשיטה של הפצת שמועות שקריות על מנת לנטרל יריבים פוליטיים שונים ולבצר את מעמדו במשרד.

תפקיד נוסף של מחלקתו של לותר היה לתאם ולרכז את ענייני החוץ של המשרדים השונים,

על מנת למנוע חילוקי דעות וליצור מדיניות חוץ אחידה של המפלגה. בבניית מחלקת התיאום והקישור, המחיש לותר את כשרון הארגון שלו, הוא עבד ביעילות ובשיטתיות: הוא עבר בין המשרדים והגאולייטרים (מפקדי מחוזות) השונים וביקש שבכל מקום ומקום יציעו אנשים לצוות שתפקידו יהיה לקשר ביניהם למשרד החוץ. לותר עצמו בחר את האנשים הללו, וכך הקיף את עצמו בצוות צעיר ונמרץ, ויותר מהכול - נאמן. צוות זה, שמנה 12 אנשים, נשלח על ידו למשרדים ולאזורים השונים כל אימת שהוא ביקש לחזק ולבצר את כוחו ואת מעמדו. לותר ביצר את מעמדו גם במאבק תוך משרדי: על מנת להתקרב לריבנטרופ ועל מנת להתקדם מעמדית, הוא שכנע את ריבנטרופ לבצע ראורגניזציה משרדית, וכך נוצר למעשה מצב שבו הפך לותר להיות יד ימינו של ריבנטרופ, תוך שהוא עוקף יריבים פוליטיים ובעל עצמאות רבה. הוא אף הנחה את אנשי המשרד, שכל התקשורת בין משרד החוץ למשרדים אחרים חייבת לעבור דרך המשרד שלו - בכך מנע למעשה מאנשים במשרדו לנהל תקשורת מסודרת עם המשרדים האחרים.

מערכת היחסים של ריבנטרופ ולותר עלתה על מוקש בסתיו 1937. בעקבות דו"ח בעייתי במיוחד ששלח אחד מאנשיו של לותר ל-אס-דה על אודות תפקודו של משרד החוץ, החליט ריבנטרופ לפרק את המחלקה של לותר ולפטר אותו. בתחילת 1938, לאחר מסע שכנועים שערך ורנר לורנץ, עמית של לותר במשרד החוץ, נאות ריבנטרופ להחזיר את לותר, אך לתפקיד צנוע בהרבה. מעתה ניהל לותר את המחלקה לייעוץ של המפלגה שבה היו ארבעה אנשים בלבד. ב-4 בפברואר 1938 מונה ריבנטרופ לשר החוץ. בשלב זה ביקש לותר בכל מאודו לקבל משרה בטוחה במשרד החוץ, על אף שחרב איומים הוטלה על צווארו עקב העובדה שהוא נחשד במעילה בכספי המפלגה. על מנת ליצור לעצמו תפקיד משמעותי, הציע לותר את עצמו בתור זה שיעמוד בראש המחלקה במשרד החוץ העוסקת בתיאום ובארגון מדיניות החוץ של המשרדים השונים. משרד זה, לדעתו של לותר, יאוחד עם מחלקת הייעוץ שבניהולו. מחלקה זו, לדידו של לותר, תמנע חילוקי דעות בין המשרדים, כמו גם תבטיח מדיניות חוץ אחידה. על מנת לדרבן את ריבנטרופ לאשר מינוי זה, הראה לותר לריבנטרופ כי יש משרדים אשר עוקפים את משרדו ויוצרים קשרי חוץ שלא עברו את אישורו ושאינם תחת שליטתו. הדבר נשא פרי: לאור העובדה שריבנטרופ היה רגיש למעמדו, הוא העניק ללותר משרת רפרנט במשרד החדש העוסק בענייני המפלגה. למשרד היה פחות כוח בהשוואה למשרד הראשון של לותר, אולם לראשונה כלל גם את הנושא היהודי.

התקופה בין סתיו 1938 לאביב 1940 התאפיינה בכך שהייתה נטולת אירועים משמעותיים. לותר המשיך במאבקי השליטה בתוך המפלגה, כמו גם המשיך באופן פרטי לסייע לזוג ריבנטרופ בעיצוב ובריהוט הבית, לעיתים תוך ניצול כספי המשרד. האירוע המשמעותי היחיד בתקופה זו אירע באביב 1939, עת הוחלט שכל ביקור של גורם מהמפלגה או מהמדינה

המבקש לערוך ביקור רשמי בחו"ל, כל נאום רשמי מחוץ לגבולות הרייך וכו', צריך לעבור את אישור המשרד של לותר. הוא המשיך לצבור כוח ומעמד גם בתקופה זו. כך לדוגמה, לותר היה מתוסכל ממקומות הישיבה בשולחן הישיבות של משרד החוץ. הוא כעס על העובדה שהוא ממוקם ממש בקצה השולחן, אחרי ד"ר פאול שמידט, מנהל מחלקת העיתונות שהיה צעיר ממנו. כשהתקרבה ארוחת ערב הרשמית דרש לותר לשבת במקום טוב יותר מזה של שמידט, ואף דרש לערב את ריבנטרופ בסוגיה. ריבנטרופ מצידו הודיע שעל לותר להפסיק לריב, אבל הורה על החלפת מקומות בין לותר לשמידט. עבור לותר הייתה זו שאלה הקשורה באופן הדוק למעמדו במשרד. הוא חש כי מעמדו במשרד אינו ברור ובטוח דיו ועליו לפעול כדי לשנות זאת. אי לכך, החל בחיפוש אחר מחלקה שאותה יוכל לנהל. מכיוון שלא היה יכול לסלק מתפקידו מנהל של אחת המחלקות, הוא הבין שעליו ליצור לעצמו מחלקה חדשה משלו. באפריל 1940 נפגש לותר עם ריבנטרופ והציע לו להקים מחלקה חדשה בשם "גרמניה" אשר תכלול את כל תחומי האחראיות של לותר (בין השאר- הנדל"ן האישי של בני הזוג ריבנטרופ), כמו גם תחומי אחריות חדשים, כמו קשר לאס-אס ולמשטרה, אחריות על הנושא היהודי ועל הפרסומים של משרד החוץ. במאי 1940 נתן ריבנטרופ את אישורו - וכך נעשה לותר לראש מחלקה.

מחלקה זו אפשרה ללותר לצבור עוד ועוד כוח ולהתערב בעבודתן של מחלקות אחרות בתואנה כי הוא עושה זאת לצרכי העבודה השוטפת של משרדו. כך, למשל, העובדה שבמחלקתו ישבה תת-המחלקה לענייני פרסום, אפשרה לו להתערב בנעשה במחלקת המידע והתעמולה במשרד החוץ. הוא ביקש מריבנטרופ להעביר שתי תת-מחלקות שעסקו בקשרי חוץ בתחומי האומנות למחלקתו שלו. ריבנטרופ אישר. ללותר עצמו היו אנשים בתוך המחלקה הזו, מה שאיפשר לו בסופו של דבר לצבור עוד כוח בתוך המשרד. השתלטותו על מחלקת התעמולה של משרד החוץ הסתיימה כאשר אחד מאנשיו הפך להיות איש הקשר מול המשרד של גבלס. לותר חיפש באופן קבוע דרכים נוספות לרכוש לעצמו עוד כוח והשפעה. כך לדוגמה, ביולי 1941, זיהה לותר כי הטיפול באנשים בעלי אזרחות זרה העובדים בגרמניה אינו מוצלח. על כן הוא פנה לאחד מכפיפיו והורה לו לפעול בכיוון זה. מיד הוקמה תת-מחלקה חדשה תחת מחלקת 'גרמניה' שזה היה תפקידה.

לותר בחר בקפידה את האנשים סביבו. הוא נהג לראיין באריכות כל אדם שהגיש מועמדות לעבודה במשרדו, וכן השהה את החלטתו זמן רב. האנשים סביבו היו צעירים מוכשרים, כמעט כולם בעלי תארים אוניברסיטאיים, רובם היו חברי המפלגה עוד לפני שעלתה לשלטון, שהיו פעילים ברמת המפלגה טרם תחילת עבודתם במשרד. מלבד זאת, נהנה לותר מקשרים טובים עם רבים משגרירי גרמניה למדינות הבלטיות ולמדינות בדרום מזרח אירופה. הוא היה זה שגייס אותם לעבודה במשרד, והוא זה שבסופו של דבר דחף למינויים לשגרירים. לותר ניצל זאת שעה שהיה מעוניין בתקשורת בינו לבין השגרירויות השונות. הוא מעולם לא השתמש

בדרכי התקשורת המקובלות והרשמיות, אלא ניצל קשרים אלו ואחרים על מנת להשיג את מבוקשו. באותה דרך הוא גם נהג עם ריבנטרופ. לעומת זאת, הוא דרש מכל עובדי המשרד מהמחלקות האחרונות להימנע מעקיפת סמכויות המחלקה שלו.

גם בזמן זה, שעה שסמכויותיו הורחבו והוא עמד בראש מחלקה חדשה במשרד החוץ, הוא לא זנח את תפקידיו הראשונים כמעצב הבית וכעוזר של הגב' ריבנטרופ וכמגנו של ריבנטרופ עצמו מפני שוחרי רעתו בתוך המפלגה. אם כי עם הזמן צבר יריבים רבים, זכתה הקריירה של לותר לצמיחה מטאורית. מחלקתו הפכה להיות אימפריה, בעיקר בזכות קשריו עם אנשים במשרדים שונים. על אף הסמכויות הרבות והמגוונות של המחלקה, הצליח לותר לשלוט על כל הנעשה בה, בעיקר הודות לנאמנותם של עובדיו. קשריו עם משרדי מדינה ומפלגה אחרים, כמו גם עם שגרירויות רבות, אותם השיג לא פעם באמצעות שחיתות, גסות ועורמה, הביאו אותו לעמדה של כוח ושל שליטה.

מה היה אופיו של אדם זה? רבים הגדירו את לותר כמושחת, תאב כוח, אגרסיבי, קר, נקמני, כמי שיכול לומר הרבה ולעשות מעט. היה מי שראה אותו כאדם שיכול היה לצמוח רק בשלטון טוטליטרי. כולם הסכימו שהוא מאורגן ובעיקר אנרגטי, דבר מעניין למדי לאור העובדה שלותר עצמו היה אדם חולה: עיניו היו חלשות ולעיתים קרובות התנפחו, הוא סבל מאנגינות מרובות והיה בעל לב חלש (דבר שבסופו של דבר הביא למותו בשנת 1945). הוא גילה חרדה לכבודו ולמעמדו, ובכל פעם שלא ציינו את תפקידו ואת דרגתו הרגיש כי כבודו נפגע, או כאשר מישהו עקץ אותו, הוא התלונן בפני הרשויות ולעיתים אף ישירות בפני ריבנטרופ. חשוב לציין בנקודה כי לותר לא האמין באופן מוחלט בדוקטרינה הנאציונל- סוציאליסטית. הוא אמנם עזר למפלגה הנאצית לממש את תוכניותיה, אך לא היה מאנשי האידיאולוגיה, הוא הונע מתוך רצון לצבור עוד ועוד כוח, וסביר להניח שהיה עושה זאת בכל משטר שהיה מאפשר לו זאת. מובן שלותר היה אנטישמי, אך לא היה זה הכוח המניע מאחורי פעולתו. לעיתים אף השתמש באנטישמיות והוביל מהלכים אנטישמיים על מנת להתקדם ולצבור עוד כוח.

ועידת ואנזה: ב-29 בנובמבר 1941 קיבל לותר מכתב מהיידריך המזמין אותו לישיבה בברלין עם נציגים בכירים נוספים על מנת לדון בפתרון לשאלה היהודית. הפגישה המקורית הייתה אמורה להיערך ב-9 בדצמבר. לותר היה תת-המזכיר היחיד שקיבל הזמנה, כל שאר המוזמנים מילאו תפקידים של מזכירים במשרדים השונים, הן של המדינה הן של המפלגה. לותר היה חולה וביקש מסגנו פרנץ רדמאכר, ראש תת המחלקה היהודית בתוך מחלקת "גרמניה" להודיע להיידריך על כך, ולהוסיף שהוא יעשה את מרב המאמצים להגיע. במקביל, הוא ביקש מרדמאכר להכין רשימה של הרצונות וההצעות של משרד החוץ בנוגע לבעיה היהודית. ב-8 בדצמבר הודיע לרדמאכר כי הודיע להיידריך, אך בכל מקרה הישיבה נדחתה.

הנה תרגום הדברים כפי שמופיעים על ההזמנה בכתב ידו של לותר (1):

"רדמאכר, מנהל מחלקה ד3 בבקשה להודיע להיידריך שאני חולה, מודה לו מאוד על הזמנתו ואם רק יתאפשר לי- אשתתף.

נא להכין עבורי לקראת הישיבה רשימה של המשאלות והרעיונות שלנו.

בבקשה להודיע מיד גם למזכיר המדינה ארנסט פון ויציקר".

בנקודה זו ראוי לבחון את מידת ידיעתו, כמו גם הבנתו של משרד החוץ, את התהליכים שהתרחשו במזרח אירופה לאחר פרוץ מבצע ברברוסה. הידיעות הראשונות על הרצח שנעשה על-ידי יחידות האיינזצגרופן הגיעו למשרד החוץ במהירות על ידי הנציגות שישבה בשגרירות רומניה. לותר ורדמאכר ידעו כי יהודים נרצחים ברומניה, כמו גם על התוכניות לגירוש היהודים לטרנסניסטריה, אך עד לתחילת ספטמבר 1941 לא קיבלו שום מידע רשמי על המדיניות האנטי-יהודית החדשה. לא רק מחלקתו של לותר לא ידעה בדיוק במה דברים אמורים. כל משרד החוץ לא קיבל למעשה מידע מסודר וברור הנוגע למתרחש בחזית המזרחית.

אולם דבר זה השתנה כאשר נדרשה מדיניות חדשה בטיפול ביהודי סרביה. גרמניה פלשה ליוגוסלביה באפריל 1941. במאי 1941 טס רדמאכר לבלגרד להשתתף בוועידה שעסקה בשאלת היהודים באזור. האנשים בשטח ביקשו למצוא פתרון שיאפשר את גירוש של היהודים הסרבים מחוץ לגבולות המדינה. כאשר חזר רדמאכר לברלין הוא שוחח בטלפון עם אייכמן על מנת לברר האם ניתן לגרש את יהודי סרביה לרוסיה. אייכמן הודיע כי גירוש אינו אפשרי והציע במקום חלופה: לירות בהם. זו כמובן לא הייתה פקודה אלא הצעה (לאייכמן לא הייתה סמכות להורות על כך), אך הדבר המחיש לרדמאכר וללותר איזו רוח נשבה במסדרונות האס-אס. על מנת לפתור באופן סופי וברור את בעיית היהודים בסרביה, נסע רדמאכר באוקטובר 1941 יחד עם עוד שני קצינים ממחלקתו של אייכמן חזרה לבלגרד. שם הוא גילה שמרבית הגברים היהודים בסרביה כבר נורו על ידי חיילי הוורמאכט בתואנה שהם פרטיזנים. את בעיית הגברים היהודים הנותרים פתר רדמאכר בשיתוף פעולה עם אנשי האס-אס והוורמאכט, ובישיבה מה-20 באוקטובר הוחלט על רצח כל הגברים היהודים שנותרו. עתה התעוררה השאלה מה לעשות עם עשרים אלף הנשים, הזקנים והילדים. בנקודה זו הועלתה והתקבלה ההצעה לכלוא אותם בגטו, וכאשר התנאים יאפשרו זאת - לשלוח אותם למזרח.

עם חזרתו לברלין נדרש רדמאכר למלא טופס החזר הוצאות נסיעות. בשורה שנדרש למלא על סיבת הנסיעה, כתב: "חיסול יהודי סרביה". רצח הגברים היהודיים בסרביה היה נקודת מפנה במחלקת גרמניה במשרד החוץ. זו הייתה הפעם הראשונה שבה נוצר שיתוף פעולה בין

האס-אס למשרד החוץ בנושא צעדים אנטי-יהודיים נוקשים כדוגמת כליאה ורצח. עד עתה, עשה ה-אס-אס כרצונו בכל השטחים הכבושים, ללא עדכון של משרד החוץ. הייתה זו הפעם הראשונה שבה משרד החוץ היה מעורב ברצח ובכלל הפעולות החמורות האנטי- יהודיות במהלך המלחמה. לותר ראה את פעולותיהם של היידריך ואייכמן, הבין את כיוון המחשבה והחליט לשתף איתם פעולה. במילים אחרות, הוא ראה שהבכירים במשטר מעוניינים ברצח יהדות אירופה, ולכן החליט לישר קו ולהוביל מדיניות דומה. ניתן לסכם ולומר שבסוף אוקטובר 1941 לא רק שלותר ורדמאכר היו מודעים לעובדה כי חלק מיהודי אירופה נרצחים וחלק עתידים להירצח, הם גם שיתפו פעולה עם המעשים.

במהלך חודש נובמבר נדרשו לותר ורדמאכר לספק פתרונות בנוגע לגירושם של יהודי קרואטיה וסלובקיה. לותר הבין את גודל העניין ורצה לנצל את ההחלטות החדשות לקידומו האישי. לצורך כך, הוא עירב בהחלטה גם את השגרירים במדינות הללו. כמו כן עירב גם את המחלקה הכלכלית והמשפטית של משרד החוץ על מנת למצוא את הפתרון הטוב ביותר. הדבר לקח זמן ורק בתחילת ינואר 1942, שלח לותר מכתב לאייכמן שבו ציין כי אין בעיה לגרש את יהודי קרואטיה, סלובקיה וגם את היהודים הרומנים החיים בגרמניה.

זאת ועוד: במחצית הראשונה של חודש נובמבר 1941 קיבל ריבנטרופ לידיו דו"ח מיוחד המתאר את פעולות האיינזצגרופן בחמשת החודשים מאז יוני 1941, כולל מספרים של עשרות אלפי היהודים שנרצחו במדינות השונות במזרח, כמו כן דיווח על הקמת הגטאות. בדצמבר כבר התקבל דו"ח שטען כי למעשה בעיית היהודים בשטחים המזרחיים כבר נפתרה. את הדו"חות הללו העביר ריבנטרופ לידיו של לותר שהפיץ אותם בקרב כל הבכירים במשרד. בסוף חודש נובמבר תחילת דצמבר, כל אדם בכיר במשרד החוץ ידע בדיוק מהי הדרך שבה מטפל האס-אס בבעיה היהודית במזרח. ללא ספק, כאשר התקיימה ועידת ואנזה, ידע מרטין לותר בוודאות במה דברים אמורים.

כזכור, ביקש לותר מרדמאכר להכין עבורו רשימה של היעדים ושל ההמלצות של משרד החוץ. אין שום דרך להוכיח כי בסופו של דבר קרא לותר את המזכר, כל שכן לקח אותה איתו לוואנזה. להלן תרגום המסמך שהכין רדמאכר (2):

מחלקה III D g

התזכיר המצ"ב מיועד לתת מזכיר המדינה כהכנה לקראת הישיבה מחר עם היידריך

ברלין, 8 בדצמבר 1941

בקשות ורעיונות של משרד החוץ בעניין הפתרון הסופי המתוכנן לשאלה היהודית באירופה.

1. גירוש למזרח של כל היהודים המתגוררים ברייך הגרמני, כולל אלו החיים בקרואטיה, סלובקיה ורומניה.
2. גירוש של כל היהודים החיים בטריטוריות הכבושות על ידינו, שהיו בעברם יהודים גרמנים אולם איבדו את אזרחותם ועתה הם נטולי מעמד לפי הצו האחרון של החוק האזרחי הגרמני.
3. גירוש של כל יהודי סרביה.
4. גירוש של כל היהודים שנמסרו לנו על ידי ממשלת הונגריה.
5. להכריז על המוכנות שלנו לממשלות רומניה, סלובקיה, קרואטיה, בולגריה והונגריה לגירוש למזרח של היהודים החיים במדינות הללו.
6. להשפיע על ממשלות בולגריה והונגריה לחוקק חוקים הנוגעים ליהודים הדומים לחוקי נירנברג.
7. להשפיע על שאר ממשלות אירופה לחוקק חוקים הנוגעים ליהודים.
8. הוצאה לפועל של כל האמצעים הללו בשיתוף פעולה עם הגסטאפו.

מעניין במיוחד השימוש במילה 'גירוש'. ברור כי בשלב זה הבינו לותר ורדמאכר, כמו כל שאר הקצינים הבכירים של משרד החוץ מה פירושה של המילה, אך גם הבינו כי זו המילה שבה משתמשים במסדרונות האס-אס על מנת לדבר על הפתרון החדש לבעיה היהודית.

בזמן הוועידה, כפי שאנו יכולים ללמוד מן הפרוטוקול, היה לותר הנציג הראשון שהתערב ועצר את שטף דיבורו של היידריך כשאמר שבטיפול בבעיה היהודית בכמה ארצות, כגון בארצות הסקנדינביות, עתידים להתעורר קשיים, ולכן מוצע בתחילה לדחות את הפעולה בארצות אלו. כמו כן, אמר לותר כי משרד החוץ לא רואה בעיות מיוחדות העלולות לצוץ בדרום מזרח ובמערב אירופה. כנראה שגם הוסיף כי הוא מבקש שכל העניינים הנוגעים לשטחים שאינם גרמניים יעברו קודם כול דרך משרד החוץ. דבר זה לא מופיע בפרוטוקול. מנקודה זו, באופן רשמי ומתואם, הפך משרד החוץ להיות חלק מהפתרון הסופי לבעיה היהודית.

הדבר החדש שלותר למד במהלך הוועידה הוא שהיידריך מעוניין להתחיל את הגירושים ממערב למזרח ולא להיפך. כפי שניתן לראות לעיל, במסמך שהכין רדמאכר ללותר מצוינות המדינות במזרח אירופה ובדרומה, אבל לא מצוינים גירושים מצרפת, מבלגיה ומהולנד. מנקודה זו הפך להיות מכוון לחלוטין לרצח העם היהודי. תוכניות אחרות שהועלו במשרד החוץ עד לנקודה זו בוטלו. כך למשל בוטלה תוכנית מדגסקר, שהועלתה בקיץ 1940 על ידי אנשי משרד החוץ,

ובעיקר רדמאכר. זו הסיבה שבעטיה שלח רדמאכר במחצית הראשונה של 1942 מזכר שבו נכתב בין השאר (3):

המלחמה נגד ברית המועצות יצרה בינתיים אפשרות לפתור את הבעיה בשטחים חדשים. לפיכך, החליט הפיהרר כי היהודים לא יועברו למדגסקר כי אם יגורשו למזרח. מדגסקר, אם כן, לא תצטרך יותר טיפול נוסף.

כמו כן, ראה לותר את עצמו כאחראי הבלעדי על העניין היהודי במשרד החוץ, ועל כן הוא לא עדכן בהחלטות הוועידה את המקבילים לו במשרדים השונים ואף לא את ריבנטרופ. למעשה, אין שום הוכחה ו/או מסמך המוכיחים כי לותר עדכן את ריבנטרופ בהחלטות הוועידה ובנושאים שהועלו בה. כך למשל, ריבנטרופ קיבל עותק של פרוטוקול הוועידה רק באוגוסט 1942.

לפרוטוקול הוועידה שקיבל לותר מהיידריך ב-26 בינואר, צירף האחרון בקשה שבה הוא מבקש למנות נציג מומחה ממשרד החוץ שישתתף בוועידת המשך שתתקיים במרץ במשרדי הגסטאפו בברלין. רק ב-28 בפברואר רשם לותר על המסמך "חבר מפלגה רדמאכר, בבקשה הודע בכתב כי אתה המומחה ואתה תשתתף". רדמאכר השתתף בוועידה במרץ, אך סביר להניח שלא היה משתתף פעיל. הדיון נסב על נושא בני התערובת ונגע לעניינים הקשורים למשרדי המשפטים והפנים, ולמשרד החוץ היה פחות מה להגיד בסוגיה זו.

אם נסכם את נושא תפקידו של משרד החוץ בפתרון הסופי כפי שהתעצב במחצית השנייה של 1941, נגלה כי החל מסוף 1941 עד 1942 ואילך, הפך משרד החוץ להיות מגורם מנודה ומודר לגורם שלקח חלק פעיל ויוזם ברצח היהודים. לותר ראה את רצח היהודים כקפיצת מדרגה, כתחום נוסף שאותו הוא זיהה כחשוב לדרגים הגבוהים. בכל פעם שלותר זיהה כי חל שינוי במדיניות של הצמרת הנאצית, מיד התאים את פעילות משרדו למציאות החדשה. זו הסיבה שבגינה הוא הגיע, כנראה, לוועידה מצויד בדף המלצות, וביניהן בולטת במיוחד המילה "גירוש", שבה, כפי שציינתי לעיל, בחרו לותר ורדמאכר להשתמש כדי להתאים עצמם ל"מילון המונחים" של היטלר, היידריך, הימלר וכו'.

אם נחזור ללותר עצמו, שאיפתו האדירה לכוח ולשליטה, הביאה אותו בסופו של דבר למרוד בריבנטרופ עצמו, דבר שעלה לו במשרתו ובמעמדו, וכנראה גם בחייו, לאחר שנשלח למחנה הריכוז זקסנהאוזן. עד שנת 1941 נחשב לותר לאיש של ריבנטרופ. אולם בדצמבר 1941, במהלך מסיבת יום הולדתו, גילה לותר לרדמאכר כי לדעתו ריבנטרופ אינו יכול לנהל את משרד החוץ ומדיניותו כושלת. בסוף שנת 1941 תחילת 1942, חשב לותר כי יהיה נכון שמשרד החוץ ינהל מדיניות של הסכמים בין המדינות השונות ולא מדיניות של מלחמה. לותר ראה את המדיניות הנוכחית של גרמניה כמתכון לאסון, ומתוך דאגה בעיקר לעצמו ולקריירה שלו החליט לדחוף לכיוון הזה. ריבנטרופ, מבחינתו, כלל לא היה מעוניין בקידום מדיניות מעין זו. לותר היה אדם

פרגמטי. הוא ראה את הכישלונות בחזית המזרחית ואת כניסתה של ארצות הברית למלחמה, ועל כן היה מעוניין לנקוט בקו של הסכמים וחוזים בין-מדינתיים ולא במדיניות של מלחמה. לותר ביקש להילחם באיטיות ובחוסר ההבנה שאפיינו לדעתו את ריבנטרופ ואנשיו, ועל כן החליט למרוד באדם שרומם אותו.

המתיחות בין ריבנטרופ ללותר הלכה והתעצמה בשנת 1942. לותר הסתכסך באותה שנה גם עם הגב' ריבנטרופ, דבר שבהחלט לא טרם ליחסים. זאת ועוד, במהלך שנותיו במשרד החוץ, רכש לעצמו לותר אויבים רבים שביקשו לראות בנפילתו וחיכו לשעת כושר שבה יוכלו לנקום בו על התנהגותו. שעת כושר כזו הגיעה בתחילת שנת 1943. לותר כתב וערך תיק שבו הוא מוכיח כי אין ביכולתו של ריבנטרופ להנהיג את משרד החוץ, וכמו כן "הוכיח" לותר כי לריבנטרופ בעיות נפשיות המונעות ממנו לתפקד. לותר ציפה לתמיכתו של הימלר, לאחר ששוחח איתו מספר שבועות קודם לכן. הימלר קיבל את התיק, אך אחד מעוזריו הקרובים, אדם ששמו קרל וולף, שהיה גם חבר טוב של ריבנטרופ ושנא את לותר, שיכנע את הימלר שלא לפגוע בריבנטרופ. לותר נעצר בתחילת פברואר 1943. על אף שציפה להיות מוצא להורג, הוא נשלח למחנה הריכוז זקסנהאוזן. אנשיו פוטרו ממשרד החוץ ומחלקת "גרמניה" פורקה וסמכויותיה פוזרו בין המחלקות השונות.

בזקסנהאוזן נהנה לותר מחופש יחסי והייתה לו הזכות לצאת מתאו ולטייל באופן חופשי במחנה. בשלב מסוים הותר לו לגור עם אשתו בבית שבקצה המחנה. על אף התנאים המשופרים, נכנס לותר לדיכאון כאשר הבין כי אינו עתיד להשתחרר בקרוב, ובמיוחד כאשר שמע על מות בנו האחד בחזית ועל נפילתו בשבי של השני. בתחילת 1945 שוחרר לותר מן המחנה, אך מת מהתקף לב זמן קצר לאחר סוף המלחמה.

פרנץ רדמאכר פוטר אף הוא ונשלח לשרת בחיל הים עד סוף המלחמה. הוא הועמד למשפט בשנת 1952, אך בעזרת חברים הוא נמלט לסוריה. בהיעדרו, מצא אותו בית המשפט בגרמניה המערבית אשם ברצח יהדות סרביה וגזר עליו עונש של שלוש שנים וחמישה חודשים. בשנת 1962 ניסה המרגל הישראלי אלי כהן להתנקש בחייו אך ללא הצלחה. כנראה שבמהלך שהותו בסוריה שימש רדמאכר כסוכן של שירות הביטחון המערב גרמני. בשנת 1963 נעצר רדמאכר על ידי שירות הביטחון הסורי באשמת ריגול. רדמאכר נשאר במשך חודשיים בכלא הסורי ובתחילת 1966 חזר לגרמניה, הועמד למשפט שוב, נמצא אשם, אך מפאת בריאותו הרופפת לא נשלח לכלא. בשנת 1973 מת בגרמניה.

מקורות

Browning, Christopher R.: "Unterstaatssekretaer Martin Luther and the Ribbentrop Foreign Office", In: Journal of Contemporary History, 12, 1977

Browning, Christopher R.: The Final Solution and the German Foreign Office: A Study of Referat D III of Abteilung Deutschland, 1940-43, New York, 1978

Frohn, Axel and Wiegrefe, Klaus: "CIA Wiretap Records Reveal Link Nazi Criminal Rademacher Spied for West Germany". In: http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,790937,00.html

אדרת, עופר: "מחקר חדש מסעיר את גרמניה: גם משרד החוץ הנאצי סייע להשמדת יהודים", בתוך: **הארץ**, 28.10.2010

http://www.haaretz.co.il/misc/1.1227436

(1)

188

Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD

Berlin SW 11, den 29. November 1941
Prinz-Albrecht-Straße 8
Fernsprecher: Sammelnummer 12 40 · Fernschreiber 112971

IV B 4 – 3076/41g (1180)

Auswärtiges Amt
D III Tag. 9
23 DEZ 1941
Anl. (1 Stück) / Durchschl.

Betreff:

Herrn
Unterstaatssekretär L u t h e r,
im Auswärtigen Amt
B e r l i n.

4/12

Lieber Parteigenosse L u t h e r !

Am 31.7.1941 beauftragte mich der Reichsmarschall des Großdeutschen Reiches, unter Beteiligung der in Frage kommenden anderen Zentralinstanzen alle erforderlichen Vorbereitungen in organisatorischer, sachlicher und materieller Hinsicht für eine Gesamtlösung der Judenfrage in Europa zu treffen und ihm in Bälde einen Gesamtentwurf hierüber vorzulegen. Eine Fotokopie dieser Bestellung lege ich meinem Schreiben bei.

In Anbetracht der außerordentlichen Bedeutung, die diesen Fragen zuzumessen ist und im Interesse der Erreichung einer gleichen

K210419

./.

372043

(2)

187

Wünsche und Ideen des Auswärtigen Amts
zu der vorgesehenen Gesamtlösung der Judenfrage in Europa.

---

1. Abschiebung aller im Deutschen Reich ansässigen Juden deutscher Staatsangehörigkeit unter Einbeziehung der kroatischen, slovakischen und rumänischen Juden nach dem Osten.

2. Abschiebung aller in den von uns besetzten Gebieten lebenden durch die jüngste Verordnung zum Reichsbürgergesetz staatenlos gewordenen Juden früherer deutscher Staatsangehörigkeit.

3. Abschiebung aller serbischen Juden.

4. Abschiebung der uns von der ungarischen Regierung übergebenen Juden.

5. Erklärung der Bereitwilligkeit gegenüber der rumänischen, slovakischen, kroatischen, bulgarischen und ungarischen Regierung, die in diesen Ländern lebenden Juden ebenfalls nach dem Osten abzuschieben.

6. Einflußnahme auf die bulgarische und ungarische Regierung, Judengesetze nach Nürnberger Vorbild einzuführen.

7. Einwirkung auf die übrigen Regierungen Europas zur

K210417

372041

zur Einführungen von Judengesetzen.

8. Durchführung dieser Maßnahmen wie bisher im guten Einvernehmen mit dem Geheimen Staatspolizei-amt.

K210418

(3)

Der Krieg gegen die Sowjetunion hat inzwischen die möglichkeir gegeben, andere Territorien für die Endlösung yur Verfügnung zu stellen. Demgemäß hat der Führer entschieden, daß die Juden nicht nach Madagaskar, sondern nach dem Osten abgeschoben werden sollen. Madagaskar braucht mithin nicht mehr für die Endlösung vorgesehen zu werden.